

ÁLMOK ÁLMODÓJA

IRTA
ASBÓTH JÁNOS

BUDAPEST, 1878.
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2019
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-428-8 (online)
MEK-19000

TARTALOM

**ELSŐ KÖNYV.
DARVADY ZOLTÁN VELENCZÉBE ÉRKEZIK.**

**MÁSODIK KÖNYV.
DARVADY ZOLTÁN VALLOMÁSAI.**

**HARMADIK KÖNYV.
DARVADY ZOLTÁN SZERELME.**

**NEGYEDIK KÖNYV.
DARVADY ZOLTÁN MINDENT ELVESZÍT
ÉS MINDENNÉL TÖBBET NYER.**

ELSŐ KÖNYV. DARVADY ZOLTÁN VELENCZÉBE ÉRKEZIK.

I.

Te vagy VELENCZE! Igen, ha még e világon helyem lenni tudnám, ha volna zúg a földön, a hol csillapúlni tudna a lét ellen lázongó kebel, üdülést várhatna meddő vágyak sóvár tüzében kiégett szív: te vagy az.

Harcz előtt verve. Reményeimben megrabolva. Hová levétek nagy álmaim ti mind? Vissza-vissza tekintek reátok, mint e néma paloták hosszú sorára, a múltnak e fenséges halottaira, melyek elevenedni nem fognak többé soha; de elhagyatva, fakúlva, pusztúlva is gazdagabbak színekben, hangulatban, az eszmény tündöklésében, mint a mai világ rideg pompája. Lebilincselnek bűvarázzsal, mert feledtetni képesek ezt a mai életet, mely nem egyéb, mint mindenkinek mindenki ellen folyó keserves harcza, tele lázas kapkodással, harc a nyomorúlt szükségért, nemtelenért és becstelenért, melyben magasztosra gondolni nincsen idő, nincsen hangulat, nincsen mód.

Adj nekem feledést...

Ifjú álmaim egy forró szívnek mérhetlen boldogságáról, elmének dicsőségéről, tettnek erejéről: sülyedjete a néma lagúnába. De magatokkal együtt vonjátok le a posványba mindazt, a mi titeket könyörtelenül darabokra tört, vonjátok magatokkal, a mit láttam és tanultam világ folyásáról, emberek dolgairól. Feledést adj nekem VELENCZE, hogy ne kellessék a világ fölött zokognom, önmagamon kaczagnom. Hiszen azért tudtad ezt a tompúlt szívet megkapni olyan édes csodaerővel, mivel hogy olyan vagy, mintha nem is e világról való volnál. Mese városa, mintha egy világ terhe esett volna le szívedről, midőn a nyargaló vonat odahagyva a száraz földet, a mestrei oriás hídra robogott...

Szeretem a vasutat. Társtalanul ülve, szeretek hosszas hosszú időn át keresztül robotni térségeken, országokon. A mozdony óriás gépe pokoli sebességgel hegyen-völgyön, folyamon és téreken keresztül vontatja a hosszan elnyúló kocsisort, nem ismerve akadályt, tele erővel; tüzet okádó karcsú kürtőjében, nehéz emeltyűinek könnyü mozdulataiban, mi kisérteti báj; tüdőinek nehéz, de rendszeres lihegésében mennyi élet! Büszke megvetéssel hagy el mindent, nem törődik emberekkel és hitványságaikkal, bármi nagyoknak és nagyszerűeknek is képzeljék magukat. Így szeretnék emberekkel és világgal hidegen nem törődni, ha képes volnék szívedből kitépni szeretetet és gyűlölséget, vágyaimat és reményeimet, a kiábrándulást és a csalódást. Hanem leginkább azért szeretem a mozdonyt, mert nem fáradó utazásával el tudja velem hitetni néha, hogy egyenesen kivisz ebből a világból.

És a mikor hosszú útjában elhagyta a havasok falait és éjszának zordon birodalmából lesietett az olasz földnek kertjébe, hogy MESTRE-nél végre egészen elhagyja magát a száraz-földet is: mintha csakugyan más világba törtetne. A természet törvényei mintha fenekestől felfordulnának, hadd lássuk, hogy mese városába érkezünk. A kocsiban közepén ülve mitsem látni a vonat alatti keskeny, hosszú kőhidból, mely a partot a lagunák városával köti egybe. Jobbról-balról csak a síma lagunának a napnak aranyában csillogó kék vizei terülnek el odáig, a hol össze folynak a távol tenger habos zöldjével; elfog az az érzés, mintha a vonat magának a tengernek végtelen tükrén készülne már most folytatni akadályt nem ismerő útját. De felvetődnek a szigetek, ódon falaikkal, avatag épületekkel, a magasba nyúló campanillékkal. A porlepte fakó zöldhöz szokott magyar szem előtt a babér és a myrtus zöldje sötétlik. Sajkák himbálózhatnak, dagadozik a halászbárkának tarka ábrákkal kifestett vitorlája. Minden ragyog a napban és derült pompában borít be mindent egy menyboltozat, mely nem olyan fakó, mint a

miénk. És végre elterül előttünk VELENCZE, lebegve mint a tóvirág a vizeken, hatalmas kupoláival, palotáinak özönével. Minő látvány az otthon megszokott magtár-architectura után! Épületeiben a művészet örökre kifogyhatatlan változatai, a gót és a szerezsen építkezés sajátos összeolvadásának meseszerűsége, késő századokból a jelenbe nyúló múltnak fenséges varázsa.

És mindez lebegve a tengeren, a színek minden elevensége mellett is csaknem olyan méla, nyugodt, csöndes, mint a tenger alá merült mesevárosok.

Gyorsan menekülünk a pályafő zsidobongásából. Nesztelen evező-csapással hajtja a gondolás a nagy csatornán végig fekete nyúlánk bárkáját, melynek élén a hagyományos halabárd villog, közepén mint ravatal áll a sátor. A párnákba dőlve, a sátor ablakai előtt elhagyok vonulni templomot, palotát, jobbra, balra egyik a másikán, némán, csöndesen. Miért, hogy roszkor és rosz helyen születtem! Miért nem vagyok azoknak egyike, a kiket fejedelmi palotájában várt a doge, hogy meghallgassa, mit és miképp végeztek királlyal, császárral, pápával? Sima művészettel és büszke erőtudattal hogyan hajtották alá a száraz föld urait a tengerek királynéja előtt. Miért nem szállhatok le hadi hajóról fényes harcosokkal, hogy merész hadjáratból hozzam meg a köztársaságnak tartományok hódolatát, keletnek kincseit, fogoly szerezseneit, felszabadított rabjait. Ezer bárka kíséri, aranyhajú gyöngy arczú signorák merengő szeme átvillog a fekete fátyolon, a PIAZETTA óriás oszlopairól büszkén tekint le MÁRKUS szárnyas oroszlánja. A dogék palotájának sima falán magasra csúcsosodó ablakból hirnök hirdeti jöttünket. A MÁRK-tér márvány koczkáin ujjongó nép hullámszik, mintha csak az égbe meredő campanille tornyát akarná megdönteni; előreküzködnek a kik a tért befogó oszlopsorok alá szorultak; a kongó harangok zúgnak a mozaikban ragyogó bazilika hatalmas kupoláiban, a templom előtt felnyúló pílák vörös árbozain lobognak a meghódolt CYPRUS, CANDIA és MOREA zászlai. A nagy tanács terme ragyog a legdúsabb hatalomnak kincseiben. PAOLO VERONESE és TINTORETTO virító festményeit elhalványítja a nagyok és nemesek pompája. Tiszteletet parancsoló vas-arczával ül trónján a köztársaság hercege. A hölgyek emelvényéről szelíd bájban tekint le a dogeressa az egész világ követeire és VELENCZE nemességének virágára. Minő nevek, mennyi fény és dicsőség e nevekben! Nem hercegek, címek nincsenek, de mindenik a császár fiával tudja magát születésre egynek, mindenik fejedelmektől, néha a császárnál is hatalmasabb fejedelemtől származik, és mindenik lehet fejedelemmé, a kinek kegyéért verseng császár és pápa. Nagy ősök büszke ivadécai. Minden név egy-egy - és némelyike nem csak egy - történelmi esemény: DANDOLO, MICHIEL, CONTARINI, SORANZO, FALIER, MOCENIGO, FOSCARI, GRIMANI, LOREDAN, DONATO, VENIER, MOROSINI, FOSCARINI... ki tudná elsorolni mind?

Mostanság a dogék termeit pénzért mutogatják, és bús a RIALTO. A holdnak rezgő zöldes világában melynél veti hatalmas ivének sötét árnyát a vizre, melyen alig siklik el egy-egy késett gondola. A paloták alusznak a múlttól álmodozva. TITIAN frescói a sós és nedves levegőben régen lekoptak. Élet és öröm kihalt, minden csak árnya a múltnak, de a múltnak ez az árnya is szebb a jelen valójánál - feledést, feledést, hogy mindennek letűntén ne kellessék keservesen sirnom, enmagam fölött keservesebben kacagnom.

II.

Elhibázott létnek terhe nyom. Hogy tágithassak szívemen, ha mindjárt szétrepeszténem is, sóhaj után küzködöm, a szívnek fenekéből kitörő sóhaj után, hadd lehelném ki azzal együtt életemet, melyet sem ellökni, sem viselni erőm nincs.

Pedig ha valahol, akkor itten feltalálhatnám, ha nem is az életkedvet, de legalább a megadásnak, a lemondásnak bús nyugalmat! Múltjának nagy álmait alussza e város, és tündöklő emlékeitől szabadúlni nem tud. Múltját, noha örökre elveszett, levetkeztetni, magát a jelen világának oda adni képtelen.

Lángolóbb szívnek, merészebb elmének nagy álmaitól szabadúlni nem tudok én sem, bár azok romokban hevernek és rég felébresztett sívár valóra az élet. Vajha meg tudná szállani az én szívemet is e csöndes vizek, ez ódon márványpaloták nyugalma, a lemondó fájdalomnak ez a méltósága, ez a csönd, ez a nyugalom, mely még komolyabb és ünnepebb lesz a bárkák egyhangú evezőcsapása és e fáradhatlan harangoknak örökké váltakozó zenéje által. Vajha el tudnám lesni mind ez embernek csodás kedélyhangulatát. Mintha valamennyien, mert nem élhetnek többé a múltnak nagyságában és fényének gyönyöreiben: vállvonítva fordúlnának el a mai világ életének lázas hajhászatától. Mintha egyiküknek sem volna semmi dolga, semmi gondja: ki a paloták alján heverész a napon, ki a MÁRK-tér oszlopainak árnyában üli el idejét; a magas épületek alig nyitott ablak-deszkája mögül nagy fekete szemek kíváncsian tekintenek a tovasikló gondolóra; az összekuszált campók és callék szorosra szorított terein, ellentétben a canálisok és paloták csöndjével, a zsidongó népnek kaczagása és zaja mindenén és semmiért; a hidak alatt és a csatorna hosszán elnyúló fundamentén a vendégét várva nyújtózó gondolásnak egy-egy elszakított dala halkán dúdolva; egy kis ingerkedés a faczipőben kopogó leányzóval, a ki lágy és mégis ruganyos termetével, nemes metszésű arczával, élénk szemével, rongyokba burkolva, de rongyaiba is keccsel és bájjal burkolva, olyan jól illik a hanyatló és elhanyagolt paloták ronda pompájához és épen úgy, mint e ronda pompa és úgy, mint itten minden és mindenki: gondtalanságot, széles, kényelmes, a nyomorban és fájdalomban is mosolyogni és csengő kaczajra fel-felvidúlni tudó gondtalanságot lehel. Hiszen gondtalan időtöltésnek látszik itten még a munka is: a vizeken evezés és vitorlázás, a nyílt boltokban henyélés és csevegés, a műhelyekben festés, vésés, fúrás-faragás...

Otthont lelteni képtelen bolyongó a minő vagyok, nem akartam itten sem többet időzni, mint a mennyit másutt szoktam, kergetve helyről helyre, tovább s tovább örökké. De olyan visszhangját találtam fel itten bensőmnek, hogy éreztem, hogy ha egyebet nem is érek, de legalább háborítlanul kibúsúlhatom magamat. És mint rendszeren szoktam, az első ösztönt követve, a »DANIELI« cselédségének nagy ámulatára VELENCZÉBEN hallatlanul korai órában hagytam el vendéglőmet, hogy a napos riván végig és a sóhajak hídjá mellett elsietve, beleüljek a legelső gondolába, és keressek magánlakást a nagy canalis legelső üresen álló palotájában. De nem voltam képes a dogék palotáján túl menni. A derült fenségben emelkedő mór homlokzat befelé vonzott ellenállhatlanul. Némán fogadott az udvar. A legelső lépcső széles márványán felhaladva, végig mentem az emeletnek hosszú tornácán, ámulattal függesztve tekintetemet a túlsó oldal oszlopainak és szobrainak gazdag sorára és ama csúcsíves ablakokra, melyeknek művészi rácsain itt-ott sejtelmesen áttetszik a MÁRK-tér. A folyosó végén, az »óriások« lépcsőinek két szobra közt, SZT-MÁRK szárnyas oroszlánja alatt állottam. Velem szemben a díszkapú. Ennél szebb után nem vágyódhattam. Leültem a lépcső széles, fényes, fehér párkányzatára. Nem tudom, tiszteletből-e, avagy csupán hogy a hús levegő járhasa izgatott fejemet, magam mellé tettem kalapom; az oszlopnak dőlve csavartam ideges ujjakkal és szív-tam el egyik papírshivaromat a másik után. Nem tudom mennyit és meddig. Láttam ugyan, hogy »tilos a dohányzás,« de mivel a lassanként fel-felszállingó custodék közül egyik sem törődött a félig nyitott ajkaimon kibodorodó füsttel, én sem törődtem sem velük, sem a táblával. A hús levegő s a hús márvány; a nyugalom művészeinek, az építészetnek és szobrászatnak remekei; a gyűrűdző füstnek édes illata: réges-régen sovárgott, réges-régen fel nem talált, merengő nyugalomba ringattak.

Régebben az emberek élvezni tudták magát a pusztá létet is; örülni tudtak az életnek magában is, és ez volt a valódi életöröm. Ma a lét lázas versennyé fajult, melyben könyörtelenül le-

tiporják az elmaradót. Régebben küzdeni kellett a létért az erőszakos megrohanás egyes eseteiben és a győzelem után annál édesebb volt a létörömnök nyugalma. A modern élet rohamában és ezer igényeiben velőt és ideget sorvasztó szakadatlan küzdés a lét, küzdés, melynek apró győzelmeiben nincs öröm; mert hiszen akkor vivjük ki rendszerint a miért küzdöttünk, a mikor élvezésére vagy érzékünk, vagy erőnk nincs többé, vagy tovább-tovább, mint a bolygó zsidó, új célra vágyunk, vagy újabb ellenséggel kell szembe szállnunk. Legyen célnök ország kormányzása, vagy akár csak birtokod fenntartása, valamely tudományág apró ágazatának bírása, vagy akár csupán társas viszonyaidat akarnád fenntartani: perczig sem szabad elejtened a gondot, fegyverben kell állanod örökké, mert elmaradsz, leszorúlsz. Alig tudtál kivívni az előtted levőktől talpalatnyi tért, sarkadban vannak előrenyomúlva az utánad jövők, hogy megelőzzenek, visszalökjenek. Felejtsd el magad az élvezetben, szánj magadnak pihenést: tönkre silányúlsz, volnál bár a legerősebb, a legdúsabb. Ebben a hajszoló versengésben hajszolássá váltak gyönyör és öröm is. Perczekre összeszorítani hosszú idő örömeit, ezen török fejüket ezren s ezren, a kik ebből üzletet csinálnak, mert erre irányúl az időben fukar mai ember élvvágya. Mohón élvezni igen, de gyönyörködni is örvendezni nem tudunk többé. Képtelenek lévén teljes odaadásra, képtelenek vagyunk teljes megnyerésre is. Kezdeni és bevégezni egy szerelmet két szivar közt, vált szokássá. Külsőleg elvégzünk mindent gyorsan, belemélyedésre teljes odaadással nincs időnk, türelmünk. A munka s a küzdelem örökös lázában lázat keresünk az élvezetben is. És mint a nővel a világfi, úgy szeret íme végezni veletek is, művészetnek örök remekei, a mai világ fia. Ha szakít magának időt tisztább élvezetre, ha felkeresi gyönyöreidet, sem kedve, sem érkezése, sem érzéke odaadó élvezésre nincs, hanem múzeumokat állít, hogy egy-egy óra alatt futhassa végig annak ezreit, aminek egyikét is fenékgig élvezni örök szépségében nem lehet soha. Nehéz munkát, fárasztó terhet csinál ebből is, undort és fásulást gyorsan szülőt. És a hol lángelme századokon át halmozta össze remekeit, kora reggeltől késő estig otromba vezető által hurczoltatja magát végig, hogy már egy óra múlva ne legyen többé képes egyébnek, mint a cicerone szellemének felfogására, hanem egy néhány nap múlva elmondhassa, hogy látott s élvezett mindent, s rohanhasson tovább, újabbat látni, élvezni. Prostitúálja a múzsát s nem tudja, hogy valami kis idővel és valami kis pénzzel a múzsától sem lehet megszerezni többet, mint a mit ennyiért kaphat nőtől: a sekély szívnek látszólag mindent, de valósággal semmi egyebet, mint egy kis izgalmat és gyorsan enyésző emléket. A múzsa is nő, a ki megtagadja attól a szívnek és a kedélynek titkait, az érzelemnek hevét és gyönyöreit, a ki mindezt odaadás nélkül, egy kis idővel, egy kis pénzzel gondolja megvásárolhatónak. Egyetlen egy szobor, egyetlen egy kép, egyetlen egy szív is százszorta több gyönyörrel áraszthat el, mint a mennyit élvezett az, a ki egyiktől a másikkhoz futkosva, az élvezetteknek hosszú sorával dicsekszik.

Vajjon mind azok közül, a kik e palotán naponként végig hurczoltatják magukat lépcsőn fel és lépcsőn le: hányan letek benne annyi gyönyört, mint én, órákgig ülve e párkányon?

Évezred tekint le reám. Egyik század a másik után örökítette meg itten szellemét. Itt van a gótnak titokzatos szigora a szarazennek képzeletgazdag derűjével felvidítva és ezekkel versenyre kelve a tarka renaissance. És itten vannak a classicaikornak antik szobrai, mig a szomszédból SZT-MÁRK bazilikájának byzant kupolái tekintenek át számtalan ágas-bogas keresztekkel. Hiszen itt van a világtörténelem!

Igen, olyan ez a palota, mint a világtörténelem; valamint az emberiség történelmében századok, népek, események tarka-ellentétes sokasága csodás összhangban szorosan összefüggő egységbe olvad, úgy olvadnak össze e palotának egymástól oly idegeneknek látszó részei is. És gazdag, mély, végigkutathatlan e palota, valamint az emberiség történelme. Szembeszökő az egyes századok szelleme és erősen domborodnak ki a fővonások. Megkapó benyomást tesznek első látásra is az udvar tág márvány kövezetét tőlem szembe és balra befogó csúcsíves csarnokok, erődúsabb az alsó, bájban gazdagabb a felső; a fölöttük emelkedő mór falak szélesen

elterülő vörös lapjai, kevés, de nagy és nagyszerű ablakaikkal, és a hol e falak az égbolttal határosak, megkoronázva a napban ragyogó fehér csúcsok és ágak hosszú sorával; velem szembe a PORTA DELLA CARTA ide csatlakozó nagyszerű márvány épülete, a renaissance felé hajló gótnak színeiben és plastikában gazdag remeke, fülkéibe állított antik szobraival; jobbra tőlem BERGAMASCO tizenhatodik századbeli bájos façadja; s itten alattam, szemben a nagyszerű PORTA bejáratával s szinte találkozó ennek szürke homályával, a gigánsok fehér lépcsője, mely nem csak szobrairól, hanem az udvar közepéig nyomuló mérvei által is kiérdemli az »óriás« nevet; ha rajta állsz, szemben a campanille, jobbról a bazilika kupolái tekintenek az udvarba, és mögötted van dús renaissanceban a négyszöget bezáró keleti homlokzat.

Mint a történelemben a századok szelleme, a népek hullámzásának nagy mozzanatai, úgy tűnik szemedbe mind ez. De mélyedj belé, kutass és fürkéssz és csak az odaadó bűvár előtt nyilvánuló újabb s újabb részek, rejtettebbek bár, de nem kevésbé nagyszerűek és megkapók, nyilvánulni fognak előtted is. Hanem Isten tudja, meddig kellene kutatnod, míg kikutatnád mind azt, a mi szép és nagyszerű a történelemben rejtve van. És belemélyedve ez architectura, ez ékitmények szépségeibe, szerényen megvonulva, rejtve csaknem, ujat s ujat lelsz folyton, hogy szinte azt hinnéd, kimerithetlenek, valamint a történelem. Milyen szegényesek az építészet ily remekei mellett a mi új díszépületeink, és mégis mennyire túlhalmozottak! Igen, mert ma mindenki kiáltva hirdeti a vásári zajban azt, a mi je van, s a szegényes képzelet szembezőkően és kirívóan igyekszik mindazt kívágni, a mit vergődő fáradással teremtenie, vagy jobbadán s inkább, csak utánoznia sikerült. Az igaz művész dús phantáziája keresetlenül teremtett; kifogyhatlan kincseinek özönében is szerény tudott maradni és kerülte a kiáltót és rikítót. Olyan az epigon mellett, mint a felvergődött szerencsevadász mellett az igazi nagy úr.

A történelem lehellelte ütötte meg szívemet e csarnokokban, a korai órák e magasztos csöndjében. A vásári tolongás porától távol, üdébb légkörben voltam és szabadabban lélegzettem. Az alsó csarnokok mély árnyában VELENCZÉ-nek egy-egy gondtalan fia heverte még édes álmát. Csak a SANSOVINO bronce-remekeivel díszített két cisternánál sürgött egy pár víz-hordó leány FRIAUL-nak kaczer öltözetében. A csarnokok csúcsívei közül kitekintő szobrok, a szellem és a tett hőseinek szobrai, reám függesztették merész és komoly tekintetüket s olyan érzés fogott el, mintha félig én válnék szoborrá, félig ők elevenednének fel, hogy mint rokon lények kérdezzük egymástól: »jó-e küzdelmes élet után nyúgodni századok hosszú nyugalmát?« - »miért nem állasz közénk, tetek után halálban pihenők közé, életnek bánatos, merengő fia?« és dicstelen életem hitvány árnyak tetszék, megszerezni rajta helyet e kőalakok között.

Ki tudja, meddig maradtam, ki tudja, nem-e váltam volna kővé, ha egy csoportos angol család, minden nemből és korból egy-egy taggal, a sörfőző-fajból, el nem lepi előttem a tért és a *miss*-ek egyike nem kezdi MURRAY-ból recitálni az udvar látványosságait, míg a többi leeresztett állkapczával hallgatja.

III.

A mai nap levélre volt szentelve; szentelve: nekem szent személynek tártam ki lelkemet.

Ime a levél:

»Édes Anyám! Édes, szegény anyám!«

»Elaggottan, elhagyatottan ülsz az ősi udvaron. Szomorúan néznek reád a DARUVÁR-NAK fekete omladékai és búsbabban tekintenek édes jó szemeid messze délnyugatnak. Nem lehetne örömed öreg napjaidban, csak fiadban. És fiadban, a kit, a hogyan irod, könyvek között is kimondhatatlan örömmel és büszkeséggel hoztál a világra életednek

legszebb napján, mi örömed lehetne benne? Ne óhajtsd látni, ne hervatag alakját, ne óhajtsd látni reményeid vesztét, büszkeséged összeomlását, egy nyomorúttat, a ki nem terjeszthet maga körül egyebet tikkasztó elégedetlenségénél. Hivsz, hogy melegedni jöjnek szíveden, de szíved megfagyyna tőlem, élő halottól, a ki az étellel végzett és beszámolt és a számvetés eredményének egy nagy semmit talált és igényt és reményt nem tud táplálni többé semmire. Arczomat óhajtod látni; kérlelsz, hogy végre-valahára hagyjam abba a bolygást, melyet évek óta folytatok nyugtalan és céltalan; kerülve hazát, anyát, múltat és jövőt; ez önkéntes számkivetést, melyből alig hatol hir nagy néha hozzád; és ez is szaggatott és tompa, mint a megtört harang zúgása; és én a szerencsétlen anya kérésére hajtani nem tudok, képtelen vagyok, lehetetlen. Ugy hiszed talán, hogy meghidegültem irántad; és megdöbrent az eszme, hogy jogot adtam e hitedre; óh ne hidd, hogy csorbúlt volna az a rajongó szeretet, mely életemnek tiszta öröme egyedül volt, ha nyilvánulni talán évek óta nem is láttad többé; hogyan nyiljon a szeretet virága a sivár kopárságon, a dermesztő hidegben? Nem akartam megtenni a világnak azt az örömet, hogy keserveimen, csalódásaimon, meddő küzdelmeimen kaczaghasson, büszke voltam láttatni, hogy meg vagyok verve, érzelmeim és eszméim szentélyét a tömegnek mutatni visszariadtam, és megszoktam emelt fővel, hideg tartózkodással, biztos nyugalommal járnai az emberek közt még akkor is, midőn valamennyinél nyomorúttabbnak éreztem magamat, midőn kitörni lázongtak bennem az érzelmek, midőn össze akartam roskadni súlyuk alatt. És így sivár és kopár lőn kedélyem, dermesztő kéreg vont a be, melyen érzés virága kitörni nem tudott és hogy büszkeségemet levetkőztetni nem tudtam még előtted sem: ime bűnöm, melynek töredelmes vallomását hadd vigye meg neked e papír, hiszen szemtől szembe talán képtelen volnék reá. Zordon téli estén, midőn a fűtyülő szél zörgette az ablakokat, midőn lovászunkkal a szélesebb agarászatról kiizzadva és átfázva visszatértem és a kandalló mellett készítetted nekem a füstölő theát, hányszor nem volt ajkamon a szeretetnek meleg szava! de ha keresztül töröm a jeges kérget, kitör alóla minden, és be kellett volna vallanom, milyen szerencsétlen, magam előtt mennyire nevetséges vagyok, milyen nagy az, ami után áhítozám, milyen hitványnak találtam reá erőmet.«

»És be kellett volna vallanom. Talán kevésbé lehettem volna büszke és - kevésbé szerencsétlen. És kevésbé lettél volna szerencsétlen te, mert ha özvegységednek éji magányában akkor is sirtál volna rajtam, legalább azon, hogy szeretlek, nem kellett volna kételkedned.«

»De ezt a kételkedést tovább viselni nem tudom. Idegen földön, idegenek közt, a kikkel érintkezni nem kell és nem is érintkezem, zárkózott büszkeségem terhén engedtem úgyis, főm itt nem magas, arczom nem hideg; hisz nem ismernek és nem törődnek velem, és a mi megmaradt, félre löktem előtted, hadd vonúljon el szemed előtt egész múltam ködfátyolképe, hadd érts meg abból mindent és ha sírni fogsz fiad fölött, többé legalább azért ne sirj, hogy szeretni megszűnt. De hogy haza térjek, azt ne kérd; semmi, semmi sincs, a mi vissza tudná tartani nem egyszer már felemelt öngyilkoló karomat, mint a reád gondolkodás. De otthon erőt nem tudnék többé találni, hogy nyugodt és hideg legyek, és az ellen, hogy lássák, hogy le vagyok győzve, fellázad minden izem. És az életet viselni nem tudnám. Megfuladnék a levegőtől, melyet szivnom kellene, meghalnék az undortól nagyjaink nagysága, hazafiaink hazafisága, okosaink bölcsesége fölött, újra hallván őket, kikergetne az életből az az undor, mely kikergetett a hazából.«

»E levelemmel elküldök neked mindent, a mit magamról mondani tudok. Olvasd el és érteni fogsz mindent.«

»Fiad«
»ZOLTÁN.«

MÁSODIK KÖNYV. DARVADY ZOLTÁN VALLOMÁSAI.

I.

Nem tudom, nem erre az életre vagyok-e teremtve, hogy nem birom elviselni úgy mint mások; hiszen vannak, nem csak a kik mulatnak *rajta*, a mit értek, noha meg vagyok átkozva, hogy ehhez elég hideg s részvétlen lenni nem tudok; de a kik mulatnak benne is. Talán hamis szemmel nézem a világot, hogy hamisat lássak mindenütt? Avagy ki vagyok emelve a többi ember fölött, hogy lássam a valót, és hogy a mint fel vagyok emelve, lesújtassam általa valamennyinél mélyebbre, a honnan kétségbeesett jajszavamat nem hallja senki, vagy ha hallja, meg nem érti s a visszhang reá legfelebb kaczagás.

A legboldogabbnak sem egyéb az élet, mint jaj és panasz naponként, mondják régi bölcsek; de boldognak mondják a gyermekkort valamennyien, emlékeit felderítő örömek.

Úgy hiszem tévhit. Örömet, fájdalmat erőteljesebben, könnyebb átmenetben nyilvánítanak a még meg nem lazúlt idegek. De mértékük egy. Gyéren lelve a valóban örömet, reményben s emlékezetben keressük, s a mit a múltban találunk, ápoljuk, tatarozzuk, díszítjük folyton s igyekszünk egyúttal feledni a vele járt keserüséget. Így hamisítjuk múltunkat, csaljuk önmagunkat; innen a rege a gyermekkor boldogságáról. Nekem emlékezmem adatott, s nem emlékezem, hogy boldog lettem volna. Úgy hiszem, hogy az okokban igenis nagy különbség van, az okozatokban nincs, s ha van, sujtóbb, maróbb minden fájdalom a gyermekre, mint a már tompúlt, a fájdalomhoz már hozzátörődött megnőtt emberre nézve. Mi kaczagunk azon, a min sír a gyermek. A kisdéd nem érti a mi fájdalmunkat. Ez a különbség. De a maga fájdalmát mindenik egyformán érti, érzi. Megdöbbenünk, ha gyermekek öngyilkosságáról hallunk. A gyermek legkevésbé elszánt a tetre; ingatagabb elhatározásaiban, fogékonyabb újabb benyomásokra; de ha ez nem volna, félek, többet hallanánk gyermekek öngyilkolásáról és bizonyosnak tartom, hogy öngyilkosságra százszorta több gyermek gondol, mint felnőtt. Nem ismerve a valót, az életet, minden nap hoz neki keservet, csalódást, és megdölvén egy-egy álma, egész lelkülete inog és halálos fájdalom remegteti gyöngé szívét és mivel még nem szokott hozzá az utálatoshoz, erősebben s mélyebben ragadja meg az undor minden új pillantással az életbe. Később megszokja, s a legtöbbje kényelmesen fetreng abban sárban, melytől egykor visszaborzadt s csak annak jajj! a ki e borzadástól elszokni nem tud. Mondjátok, hogy gyöngé koromban a dühöngésig sírtam, valahányszor rút arcot láttam; igen, a gyermeket szerencsétlenné teszi mindaz, a mi rút; a felnőtt hozzászokik. Oh, ne kaczagjatok a gyermeknek ama fájdalmain, melyek oly nevetségeseknek, mivel oly nagyoknak látszanak az oknak csekélységéhez képest; az a fájdalom tán igazabb, mélyebb, mint a ti nagy okok okozta fájdalmatok, melyet, ha mutatni illik, gyakran felsrófolni vagytok kénytelenek.

Bizonyos, hogy gyermekkoromat beárnyalta az is, ha teljesen érteni és érezni tán nem is tudtam volna, hogy a forradalom megfosztott az atyától. Hiszen beárnyalta a te lelkületedet is, s a te búdnak vissza kellett verődni reám is.

Annyit tudok, hogy nem volt örömöm soha, mely szívemet összesajtoló fájdalmak bő forrása ne lett volna. Emlékezel a szép BERTÁ-ra, arra a kedves lányra, a kit néhány évvel ezelőtt ismét látva, nézni nem tudtam, mert gyermekkoromnak még mindig el nem halványúlt emlékéjét bántotta a fonyadt, szenvedő asszony látása. Mikor ő még szép, kedves és jó kedvű és leány volt, akkorában kényeztetett engem minden nőszemély. Mindenik, még más fiúk anyja is, szerette a korán túl fejlett gyermeket leomló fürtjeinek szöke halmazával, mely később megsötétült, aztán megkopott s megfakult, de most már fehér szálaktól újra fényleni kezd;

merengő széles homlokával, - melyre mostan búbarázda verődött; nyílt tekintetével - mely most hideg és tartózkodó, ha nem fáradt és bágyadt; ábrándosan fürkésző sötét szemével - mely most színtelenebb és szomorúbb; a halántékokon s az orrnak hajlása fölött a kék ereket láttató gyöngye pirtól belehelt fehér arczával - melyre azóta sárgát és hamuszínt kent az élet; a kifejezés váltakozásában a szemmel vetekedő lágy, de élénk ajkaival - melyek most össze vannak szoritva, ha nem ráng rajtuk egyet a gúny, vagy ha fáradtan le nem ereszkednek szögei, mutatva ilyenkor egy rövid, de éles barázdát, mely egykor puha kis mélyedés volt és az ajkkal és a szeliden formált állal együtt édesen tudott mosolyogni. Ezt az arcot, mely a ruganyos ifjú testnek az atyától öröklött büszke tartását enyhítette méla bár inkább, mint derült, de nyílt és szelid kifejezésével, ezt a fejet, melynek mása most is még ágyad fölött lóg, sok szép asszony és leány czirógotta, csókolgatta; de valamennyi közt legjobban szerettem, ha BERTA tette és nem volt édesebb mulatságom, mint ha maga elé varró asztalára ültetett és órákig hajtogatott nekem papír-madarakat és vagdalt kártyából számkókat és azalatt nézett reám és beszélt hozzám édes tekintettel, édes szavakkal. De hányszor voltam rossz kedvű, szeszélyes és visszataszító azok iránt, a kik nekem kedveskedni akartak, ha nem láthattam egész nap; hányszor bújtam el a kerti filegória pinczéjébe, másztam a padlásra, vagy sűrű fának lombjai közé, a hol órákig hiába kerestek, mert nem annyiszor, vagy nem úgy s nem olyan odaadással csókolok mint máskor; s hányszor sírtam órákig könyeket éjjeli vánkosomba, mert helyettem valami fiatal emberrel foglalkozott. Egyszer észre vették és az okát is és nevettek, és azóta még kevésbé mutattam, de még inkább éreztem, de ha BERTA is nevetett volna, - nem tette, hanem a kaczagás fölött hangosan kitörő zokogásomat édes magyarázatokkal és ígérekkel csillapította, - de ha ő is nevetett volna, már ki volt tervezve, hogy felakasztom magamat abban a színben, a hol a régi hintók álltak és a tyúkok háltak. Mindez nevetni való; bizonyára; és lehet, hogy nevetni való az a fájdalom, az a kétségbeesés is, mely mostan mardos, melytől huszonhét éves koromban hajam fakul, homlokom barázdásodik, szemem fénytelenedik, ajkam mintha fonyadna, - lehet, de azért nem kevésbé fáj.

II.

Ifjú napjaimnak minő viharja kerekedett, midőn egy borongós, sejtelemteljes deczemberi napon megint egyszer remegő örömmel vártuk mi gyermekek a MIKULÁST. Megjelent tiszteletreméltó alakja együtt a lánczcsörtető KRAMPUSZ-szal, a ki a hátárvetett zsákban szokta elvinni a rossz gyermekeket. A nálunk összegyűlt nagyok komoly arcot öltöttek és komolyan feleltek a MIKULÁS-nak minden egyes gyermek iránt tett kérdéseire. Én mindig szerettem a MIKULÁST. Nemcsak a nyalánkságok miatt, miket maga után hagyott, mert még édesebb volt a dicséret, mit ilyenkor mindig hallottam. Nem egy gyermeknek például állítottak oda, és ha fel is hozták egy-egy hibámat, a mi nem volt nehéz, mert nem dugdostam és nem tagadtam soha, mindig fényes elégtételül szolgált, hogy a legjobban tanulok, és hogy én vagyok az a gyermek, a ki nem hazudik soha, - oly megkülönböztetés, mely különben is gyakran említett, nekem dicséretül és erősítésül, másoknak példakép; és nem is hazudtam volna a világért sem, azért is, mert utáltam minden csalást, meg büszke is voltam hozzá, gyávaságnak is tartottam, de meg a világ kincséért sem akartam volna elveszteni megkülönböztetőmet. A MIKULÁST szerettem, mert olyan nagy barátja az igaznak, a rossz gyermeket sem engedi mindjárt elvinni, hanem ad neki egy évet javulásra, csodásan fehér szakálával és hajával pedig olyan roppant szentül néz ki. A mi a KRAMPUSZT illeti, ha éreztem is kis remegést, másfelől bensőmben le is néztem s nevettem is, mert tudtam, hogy alárendelt személyiség és akár mennyire is fintorítja rút arczát, olyan gyermekben, mint a minő én vagyok, nincs hatalma.

Ma is tehát ilyen jól mentek a dolgok és mi gyermekek épen térdepelve mondtuk el imád-ságainkat, mikor bekövetkezett a katasztrófa. A szűz üdvözetének második részét kezdtük, mikor a MIKULÁS tiszteletreméltó komoly arczán áhitattal függő tekintetemet egyszerre kizárólag a szent férfiúnak orra bilincselte le; gépiesen folytattam az ima szavait, de a helyett, hogy egész lélekkel mellettük lettem volna, e fölött az ominosus orr fölött elmélkedtem, s mind szabatosabban domborodott ki előttem az a tény, hogy - vagy is inkább ez az orr, mely - szakasztott a bonne orra. És mikor ez a tény meg volt állapítva, mindinkább a bonne arczát öltötte az arcz, melyre most már merev béméskodással tekintettem és az olyan tiszteletreméltó csodásan fehér szakál és haj szemem láttára vattává változott. Ez az utolsó metamorphosis az üdvözet utolsó szavával esett össze; hangom elakadt s néhány másodpercczel a többi gyermek után mondtam az ament. Nem hittem szememnek s megdermedve maradtam térdemen, míg a túlvilági alakok ki nem vonultak. A többi gyermek neki ugrott az édességnek, én is felugrottam és szemem a bonnet kereste. Sehoh. A zajos csoportok közül észrevétlenül kiosontam. Nem voltam a dologban bizonyos, de nem féltem és bizonyosságot akartam, ha mindjárt el is vinne a krampusz. Lánczait az istálló körül hallottam csörögni. A sötét udvarban felmásztam a falra és betekintettem a bonnenak ablakán. Ott volt. Épen leszedte a vattát. Ajtajához rohanni, zárva találni és ököllel, lábbal dörömbölni, bebocsájtást követelni egy volt. A természetes nő, a ki máskor épen nem félt tőlem, hanem inkább szigorúan tartott, a miért nem is szerettem, s néha-néha kitört háborúnkban rendszerint győzött is, a miért még kevésbé szerettem, most zavart, rekedt, remegő hangon küldött el. Minden idegem lázongott, egész természetem megváltozott, elrohantam, doronggal beütöttem az ablakot és ott voltam, a hol lenni akartam. Arczom vérzett az ablaktól. Nem tudtam. Csak azt tudtam, hogy hazudtak nekem, bolondítottak, és mostan azok, a kik tették, bizonyára nevetnek együgyűségemen valamennyien, ha nem volna szerencsére egy, - a ki remeg előttem. Mert régi ellenségem remegett. Igen régi ellenségem. Ennek pedig históriája van. A vén szűz nem tartozott azok közé az áldottak közé, a kikből az elfojtott vagy tárgy nélkül maradt szeretet késő korokban sugárzik szivbeli jóság gyanánt egész környezetükre. Kétségkívül voltak jeles tulajdonai, szigorú rend, gond, ARGUS-szemek, alkalmazhatóság; de az elsavanyodottak fajához tartozott és a mi hiányzott benne az épen a szeretet volt. Világrészeket tehet kormányozni pusztá tekintéllyel, ésszel és erővel. De az asszonyt és a gyermeket nem. Ezeknek szeretet kell. E nélkül fellázadnak vagy elsorvadnak. Arcza is olyan éles, száraz és szigorú volt. És így engem, a kit gyermekkoromban inkább mint ma, de talán ma is inkább, mint kellene, jó szóval és jó arcczal hajlítani lehetett mint a fűszált, de a ki minden éles szóra büszke daczban felbokrosodtam, engem nem tudott a maga erejével vezetni, és külső segítséghez kellett folyamodnia, mikor még alig voltam csak néhány éves is. És mivel mindannyiszor szüleimhez folyamodni röstelt, ijesztegetett és féken tartott a bubussal, a ki a sötét szobában van. Az ismeretlenben mindig van valami félelmes és pedig annál több, minél kevesebb a tapasztalatunk, minél élénkebb a képzeletünk. Így atyám egyszerre csak azt vette észre, hogy félek a sötét szobáktól. Mivel pedig egyáltalán nem tűrte, hogy féljek, még azt sem tűrte, hogy tőle féljek, sőt korán arra tanított, hogy legjobb és legtermészetesebb barátomnak nézzem: háborút kezdett a bubus ellen, háborút, melyben a fegyverek a sötét szobában elrejtett cukor batteriák voltak, úgy hogy hamar meggyőzött, eleintén hogy a bubus nem bánt, majd, hogy nincs is. Ez által ismét bizonyos fölényt nyertem régi ellenségemen s ha féken is tudott tartani erélyével és szülőim segélyével, a háborút újra s újra megindítani ellene nem szüntem meg soha.

Ezúttal határozottan én voltam az erősebb. Szokatlan szenvedélyem, és még szokatlanabb erőszakosságom eltorzított, de a sértett büszkeségtől, ügyem igazságának érzetétől lángoló arczom ép úgy ijeszthették, mint a hogyan zavarba ejthette az, hogy hazugságon kaptam. De ha ez nem is zavarta volna őt, az én bátorságomat és megvetésemet határtalanul fokozta. Szavam árja és heve előtt, - mert a mennyire hallgatag voltam rendszerint, annyira tudtam beszélni kihevülten, kivált ha hazugot, rosztat, nemtelent véltem megtámadhatni, - megfuta-

modott, megfutott, hogy segínyt hozzon, mért nem sokára körülállott egy csoport és az anyai kéz törölte arczom vérét, mig szememet szégyen és harag szegezte a földre.

Szerencsétlenségemre régi ellenségem nem volt annyira megijedve, hogy ne tudta volna mit beszéltem és pedig nyilván jobban, mint én magam. Mert mikor minden ki volt magyarázva és a seb is csak könnyü bőrhorzsolásnak mutatkozott, bocsánatot kellett volna kérnem tőle, de anyámtól is, mert azt mondtam volt hogy csodálkozom, hogyan engedhette meg, hogy hazudjanak.

Áthatva annak érzetétől, hogy igazam nekem van, hogy a sértett valósággal én vagyok, hogy azt, a mit anyámról mondtam, ha mondtam, és ha nem is kellett volna mondanom, okkal mondhattam, de főkép minden idegessel felágaskodva az ellen, hogy bocsánatot kérjek attól, a kit hogy végre legyőztem, éreztem és a kit árulkodásáért még inkább gyűlöltem, mint valaha: már-már csillapuló ingerültségem újra kitört és emelt fővel jelentettem ki, hogy nekem igazam van és nem fogok bocsánatot kérni senkitől.

Az eset nehéz volt. A gyermek daczát meg kellett törni, hogy ne legyen megtörve mindazoknak tekintélye, a kik a bocsánatkérést követelték. Ezuttal a szép szó hiába volt; egyik rokon a másik után hiába capacitált; némán hallgattam; ha egy szót szólok, sirnom kellett volna, mert anyámat sirni láttam. Végre megunták a daczot és meg lőn állapítva, hogy elzárva pajtásaimtól és a társaságtól, becsukva maradok a szobában, a meddig bocsánatot kérni nem akarok.

Erre minden sirási kedvnek vége volt. El voltam határozva halálomat várni be fogságomban hamarabb, sem hogy bocsánatot kérjek.

Körüljártam börtönömet. A mulatók szobáinak zaja, derüje, fénye után olyan ridegnek tetszett ez a gyermekszoba egyszerű, avúlt butoraival, egy szál pislogó gyertya által megvilágítva. Végignéztem benne mindent, képzeletem tükrében a gyermekszoba vidám képeinek egyike sem, de igenis feléledt élesebben mint valaha minden apró, de az apróknak nagy keserőség. Lépteim figyelmeztettek az árva csöndre. Leültem a kerek asztalhoz és a gyertya elé könyököltem. Néztem hogyan kormosodik és hosszabbodik a kanóc, lobog a láng éles hegye, villognak benne az apró szikrák. Görcsösen éreztem szívemet szorúlni, mikor ebbe a csendbe, melyben a gyertya égését hallani lehetett, belecsengett egy-egy magasabb zongora-ütem. Elég hiú vagyok hinni most is, hogy büntetésem elrontotta az egész estét, és talán épen ezért kellett tánczczal élénkíteni. De az a táncz, mikor én be vagyok csukva, szívtelennek tünteté fel nekem az egész társaságot, magamat pedig leirhatatlanul szerencsétlennek. A mint néztem és néztem a gyertyát, elmerültem a képzelet ama vándorlásának állapotába, mely miatt később is gyakran tartottak mások is, magam is, szokatlanul gondolkodónak, holott ez állapotnak mi köze sincs a gondolkodáshoz, sőt ellenkezőleg az észnek tehetségei buja tétlenségbe merülnek és dolgozik maga és magára hagyatva a képzelet, valamint az álomban, ellenőrzés nélkül halmozva tarka de elmosódott képeket egymásra. Valósággal börtönben láttam magam. Atyám börtönét láttam. Én ő voltam. Majd hős, a ki őt és társait akarta megboszuítani, és a merész tettben elbukott. Elvonúlt előttem minden üldözése nagy férfiaknak, melyet ismertem. Valami büszke bátorság szállott meg, és orczám kihevült a lelkesedéstől, hogy igazságért szenvedek. Összereztem, mikor nevémet hallottam az ajtó mögött. »ZOLTÁN! ZOLTÁN!« szólt egy hizelgő hang és kért, hogy engedjek, ne rontsam el magamnak és valamennyinek az egész estét, csak egy szóval engezteljem anyámat, a ki sír, mivel bántottam és úgy szeretne megbocsájtani. Hús enyhülés volt égő sebemre, hogy a többinek az estéjét is elrontom. Kaptam bizonyos elégtételt! Anyám könyei ezer szemrehányással ostromoltak. De még egy mondat: »Nem illik olyan nyakasnak lenni!« és villám gyorsan lebbent el ajkaimról a határozat: »Nem fogok bocsánatot kérni!«

Megint magamra voltam, megint árva csöndben, megint a gyertyára meresztettem szememet. Egy kis téntartó állott mellettem. Porcellán-hattyú; a fején korona; ez volt a födele. Le-

vettem és a lángra tartottam. Mikor tüzes volt, homlokomra nyomtam. Ha bűnös vagyok, legyek megbélyegezve, mint a hogy a gályarabokról mesélték. Aztán lassan lecsurgó két hosszú könnyel megint a gyertyába néztem, kivettem és letörtem róla egy darabot. Ma nem kapok vacsorát, megeszem a gyertyát. Egy ideig erőszakoltam, hogy rágjam, de aztán undorral köptem ki. A gyertya kiesett kezemből és elaludt. Íze ellen fellázadt a természet. Mikor ajtómhoz második követség jött, csak nyöszörgésem volt a válasz. Látták, hogy sötét van, nem tudták mi történt, börtönöm megnyílt. Soha sem felejtettem édes anyám, minő ijedt arczczal emeltél fel, hogyan fürösztöttél könyeiddel és csókjaiddal és mikor lefektettél, be-kötött forró fejemre tettem kezedet és bocsánatot kértem és kimondhatatlanul boldog voltam. Könnyű volt aztán velem elhítenni, hogy a MIKULÁS-alakoskodás szükséges az olyan gyermekek miatt, a kik sem nem olyan jók, sem nem olyan okosak mint én, és könnyű volt megígértenni velem, hogy felfödözésemet a többi gyermeknek el nem árulom. A fölénynek bizonyos érzetével őriztem titkomat.

III.

Apátlan házban egyetlen fiú, kényeztetve, gyakran dicsérve annyival inkább, mert dicséret által voltam legkönnyebben vezethető, rokonszenves mindenkinek, megbámúlva nem egyszer: a fölénynek ez az érzete átalan gyorsan fejlett bennem. Játékainkban a harambasa, a hadvezér, színigazgató én voltam, és ha a királyválasztásnál egyik védenczemnek, egy jó beteges fiúnak átengedtem a király méltóságát, mint első miniszter és hadvezér ép úgy parancsoltam a királynak, mint bármely alattvalómnak, aki az én akaratom szerint lón kitüntetve, vagy a kályhalyukba csukva. A paraszt gyerekek némelyike ezt nem akarta tűrni, de játékaikból kizárva, csakhamar maga jelentkezett a büntetés kiállítására.

De a fölénynek ez az érzete nem szorítkozott a játékra és ha a játékban mindig nagy elégtélemre szolgált, más felől sok keserűségnek vált forrásává.

A mint olvastam, a mint tanultam, amint egyről másról hallottam, mind más és más dolog ragadta meg figyelmemet, egész lényemet.

Emlékezel-e hogyan leltél egyszer merengő tekintettel MAGYARORSZÁG kis képes története fölött és mikor kérdeztél, hogy min gondolkodom, azt feleltem, hogy szeretnék király lenni.

- Akkor is, ha megölnének? kérdezted, látva hogy KÚN LÁSZLÓNÁL van a könyv felütve.

- Akkor is. Mert KÚN LÁSZLÓ haszontalan király volt, és olyan régen volt, és mégis meg kell hogy tanulja minden gyermek. Pedig én jó és nagy király lennék, tudom, hogy mindenkit boldoggá tennék és az egész világból MAGYARORSZÁG-ot csinálnék.

És mind inkább megszerettem a magányt, mindinkább fogtak el ilyen álmok, kis leczkéimet megtanúlva egy olvasásra, a könyvvel kezemben órákig merengtem képzelet világában és legjobban szerettem, ha egyedül vagyok, és senki sem zavarja azokat a szép dolgokat, mik környeztek, de nyomban el tűntek, ha idegen tolakodott közibük.

Hányszor ültem a DARUVÁR fokán és tekintettem a hegyekre, várva órákig, hogy a másik oldalról felvillogjon KLAPKA fényes serege, a vörös zsinóros barna atillákban, melyek egyikét padlásunkon dugdostuk, a tiltott nemzeti színekkel, riadó indulóval az erdőkből kitorve, hogy velem egyesülve, felszabadítsa az országot.

Máskor a múltba merengtem, jártatva szememet a sziklás hegyek alján kigyózó folyócskán, melynek partjai messze-messze a török idők előtt mind »a mi« birtokunk voltak, és ragyogó vértzetben láttam magamat királykisasszonyok előtt könnyű kézzel forgatni a nehéz dárdát.

IV.

Majd mikor többet tanultam, berendeztem magamnak a várnak egyik tornyát, falait telerajzoltam a legfeltünőbb mértani alakokkal és csodás algebrával, köveket, növényeket, tollakat, pénzeket gyűjtöttem, és mikor a vegytannak és természettannak egy-egy titkát ellestem volt, nem volt vége a lombikok forralásának és méregkeverésnek.

Bizonyára sokban megelőztem ez által korom ismereteit, és örvendtek, hogy ilyenekkel foglalkozom. Pedig játék és a phantasia féktelen vándorlása volt az egész, olyan, mely a rendszeres tanulástól és a nehézségek legyőzésétől elvon; de nagy tudósnak képzeltem magamat és távol még a lét napvilágos tüneteinek ismeretétől is, a létnek titkai fölött kezdtem elmélkedni, és tizenöt éves koromban scepticus voltam.

De a legnagyobb szerencsétlenség az volt, hogy nem egy összeütközésbe, néha világgyűlöletbe, mindannyiszor borongós magányba taszított az indignatio és az elkeseredés a fölött, hogy semmibe vagy kicsibe vesznek, mint gyermeket tractálnak engem, a ki az imént fényes vitéz, világra szóló tudós valék. S mentől inkább találtam embereket és életet másnak, mint a minőknek szerettem volna, s mentől inkább volt képzelmi világomban minden olyan, a hogyan szerettem, annál inkább zárkóztam ebbe s mennél inkább találtam e mellett jelentéktelennek a mindennapiságot, annál inkább kezdtem lankadt közönnyel és mégis mélyen elmerülve járni az emberek közt, mint a holdkóros.

És mentül szorosabban és sűrűbben érintkeztem az étellel, annyival inkább váltam szerencsétlenné, annyival inkább riadtam tőle vissza.

Mindjárt első fellépésem a nyilvános iskolában szerencsétlen volt.

A sok idegen gyermek, a ki rám meresztette szemét, kihívóan az egyik, otrombán a másik, mivel ingem tisztább, ruhám jobb, arcom fejérb, fürtös hajam fényesebb volt, vagy mivel egyáltalán új voltam, vagy mivel a tanító figyelmesebben bánt velem, vagy mivel reggelenként faluról kocsin jöttem be: megzavart volna minden körülmények közt; végkép megijedtem a mocskos beszédektől, mocskos kezeiktől, mert ha akkor magyarázni nem is tudtam, éreztem a különbséget a ronda tisztatlanságnak és a becsületes munkának szennyje közt. Csöndesen ültem, és nem bántottam senkit. De minden bántalomnál jobban bántottam valamennyit az által, hogy nem közeledtem egyikhez sem. Mert az emberek azzal a követeléssel születnek, hogy kedveseknek és vonzóknak találtsanak, és bizonyára minden visszaéléseknél és minden előjogoknál inkább gyűlölteték a világ minden aristokrátiája azért, mivel nem találta kedveseknek és vonzóknak a demokratákat.

Ha látták, hogy idegenkedem tőlük, ők is hamar találtak rajtam kivetni valót, nevetségest. A hűvös időre anyám horgolt nekem szürke jég-pamutból kis sapkát, mely félig kucsma, félig barett, felhajtott karimájával elég kihívóan és kaczerán állott. Mikor az órák után kijöttünk az udvarra, ezt szemelték ki kézzelfogható bizonyítékának, hogy rajtam is van kaczagni való. A berlini pamut tágult a hogyan húzták, és mikor hátulról az egyik megfogta a karimáját, egész fejem a nyakig hamar benne volt a sapkában, az egész osztály leirhatatlan ujjongó öröme. Hiába toltam fel és rohantam ököllemmel annak, a kit legközelebb kaptam. Egyik-másik mindig megint s megint fejembe húzta, s mikor a bántalmazót megkülönböztetni nem tudtam, de tudtam, hogy többen vannak, s mindenfelé öklöztem, az öklözésből nekem jutott a dúsabb rész. Ellenállásomra készületlenek, tán megúnták volna a dolgot, ha nem provocálom őket folytonosan s teszem magam-magamat egyuttal védtelenné. Mert nem hogy engemet, hanem hogy ezt a sapkát bántják és teszik nevetségessé, melyet édes anyám a maga kezével horgolt és melyet olyan szépnak tartottam, az volt dühöm főoka. És így valahányszor a földre esett, vagy fejemről lekerült, vagy másnak kezébe jutott, az öklözés közt is legelső gondom volt megint fejemre kapni és mivel ekkor megint fejembe húzták és megvakítottak, magam

okoztam újra s újra hátrányomat. A zshivaj végre előhozta a tanítót s ez vetett véget a harc-
nak; a támadók legnagyobb része megfutamodott; a maradék lehetőleg együgyű arczczal vett
körül és míg én csak ekkor kitörő zokogásomtól szóhoz nem tudtam jutni, az egyik, egy
hunyaszkodó gyerek, a ki a tanítónak mindig kedvében járt, maga mondta el a történetet, de
őrizkedett megnevezni a bűnöst. És mivel a bűnöst vagy bűnösöket megnevezni én sem
tudtam, mert hiszen az első támadás hátulról történt s utóbb a küzdelem hevében épen nem
tudtam, kivel van dolgom: a tanító megfedte azokat, a kik még jelen voltak és bizonyára a
legártatlanabbak, mert leggyámoltalanabbak voltak, de én is kikaptam a magamét, hogy nem
is tudom, kire van panaszom. Pedig nem panaszkodtam sem akkor, de még azután sem soha
többé, mert ebből az egy esetből is korán megtanultam, milyen gyöngé a földi igazságszolgá-
latás, és hogy a gyöngének soha sincs igaza. A sapka-tréfa még többször ismétlődött, míg a
szegény sapka a tréfa áldozatává nem lőn és ez által a dolog otthon is kiderülvén, minden
kéresem hasonló új sapkáért hasztalan maradt.

Mivel azonban mindannyiszor hevesen ellentállottam és nem nézve, hogy engem ütnek, néha
magam is jókat találtam ütni, és dolgomat magam végezve, panaszra nem mentem, de társaim
közül egy-kettővel meg is barátkoztam, utóbb már nem igen bántottak. De köszönhettem talán
annak is, hogy mindent a legjobban tudtam és a ki valamit nem tudott, készséggel s szokott
fölényemmel tanítottam.

V.

Később nem ment olyan jól a tanulással. Magasabb iskolába, hazulról messze elkerültem.
Idegenek házánál voltam, a hol gondomat viselték, de senki sem gondolt avval, hogy engem
szeretni kell. Szerencsétlennek, egészen elhagyottnak éreztem magam. Az osztályban százon
felül voltunk. Mindenik más, mindenik külön kis ember. Mindeniket egy kaptafára vettek,
mindig csak az osztálylyal, az egyessel soha sem törődtek, legfelebb, ha vizsgáltak vagy
büntettek. Én már kezdtem eszméssel foglalkozni. A legtöbb tantárgyban nem kaptam eszmé-
ket, hanem gyér fogalmakat és sok adatokat, melyekkel nem tudtam mit csinálni. Nem láttam
az összefüggést, mindig csak azt hallottam, hogy ez és ez így van, de soha sem, hogy miért
van így, mire vezet és mi haszna van. Sokat bajlódtam elemekkel és nem tudtam elképzelni,
miért bajlódom velük. Ekkor - midőn kielégítést nem leltem sehol - estek kezeimbe német
világfájdalmas és világostromló és francia rém-történetek. Mint mágneshez mágnes, vonzó-
dott ezekhez egész belvilágom. Minden zsebpénzem ezekre ment. Az iskola padján, otthon,
mikor a leczkét kell vala tanulnom, mindég el voltam merülve a könyvbe, de soha sem a
tankönyvbe. Éjfél utánig is lopva olvastam.

Végre is a dolog kisült, minden könyvemet elszedték, s úgy ügyeltek, hogy a tilalmat többé
meg nem szeghettem. Figyelmeztetve volt minden tanítóm s egész környezetem.

VI.

Milyen üldözött, milyen megrabolt, milyen szerencsétlen valék! Elvesztettem az egyetlen, a
mi örömeimből még megmaradt.

De a képzeletnek fáradhatatlan munkája segített rajtam. Annyi bajomnak, de minden öro-
mömnek is ez volt forrása.

Mikor könyveimet elszedték volt, és szigorúbb ügyelet alá tettem, valóságos tankönyveimből olvastam, de nem azoknak, hanem az én könyveimnek tartalmát. Elé varázsoltam újra kedvenceimnek rendkívüli történeteit, s miket az elkobzás félbeszakított, azokat magam füztem tovább.

Minő boldogság. A menyek kapúja nyílt meg előttem! Lehetett-e nálamnál boldogabb ember? Hogy is lehetett erre nékem rá nem jönnöm? Hogyan nem akkor már, mikor eleintén bábukkal, majd pajtásaimmal kifogyhatatlanul adtam elő színdarabokat, ritkán kétszer egyet, mindig ujat s ujat, szebbnél szebbet, olasz-fallal, deszkával a színpadot, kifordított, befordított ruhákkal a meseszerű öltözékeket, kártya-papírból s ezüst-aranypapírból csillogó vérteteket, rettenetes fegyvert és szentelt koronát mind magam készítve, színészeimnek, jelenetről jelenetre hogy mit beszéljenek, szájukba rágva! Mióta költők voltak a világon, melyikük született költőnek, ha nem én? Nem-e egészen más voltam, mint valamennyi többi? Nem-e rendkívüli? Eszem nem járt-e mindig a rendkívülin? Nem voltak-e álmaim és látományaim?

És alig hogy költő voltam, már nagy költő is valék.

Vezetés és válogatás nélkül olvasva mindent, a mi kezembe vetődött, olvastam egy pár éles műbirót is, és alig volt az a költői iskola, az a nevesebb költő, kinek hibáit el ne tudtam volna sorolni. És ebbeli tudatom magasáról tekintve reájok, magában értetőnek véve, hogy hibáikat ismerve, azokba esni nem fogok, valamennyinek fölötte állónak éreztem magam.

Nosza megeredt a terelés és folyt az írás.

Bölcsen tudva, hogy minden költő szerelmes, kiszemeltem magamnak egy leányzót; fiatal, kissé még hústalan, de halvány arczán gyöngy pirtól belehelt, kék szeme szép metszésű, de bágyadt, haja nem épen sok, de szőke volt, és jóllehet nem ismertem, de beleszerettem, miután úgy találtam, hogy igen illő ideál fiatal, szerencsétlen költőhöz. Mert minden boldogságomban is boldogtalan voltam, a mint költőhöz illik s most már kéjelegtem a boldogtalanságban. Mikor a szerelmesek jó anyála bennünket végre összekerített, alig-alig szóltam hozzá, félig féltem, hogy ő és mások észrevehetnék szerelmemet és ros néven találják venni, vagy épen kinevetnek, de meg ha sokat beszélhettem volna vele, hova lettek volna dalaim a menyei lényről, a kitől távol tart a mostoha sors? Mászva a hegyeket, végig tekintve a viruló ligeteken, melyeket mind odaadtam volna birásáért - jóllehet nem igen értettem, hogy mit értenek ez alatt, - helyette csak fehér rózsát szoktam kebelemhez szoritani, fehérret, közepén gyöngy rózsapírral. Ketten összefolytak érzelmeimben és dalaimban.

Félve azoktól, a kik már egyszer megraboltak örömeimben, ekkor először tanultam álnok képmutatást, azt, a mit a nagyoknál feszélynek neveznek. Otthon és a leczkék tanulására rendelt idő alatt költöttem, a mit különben tettem éjjel nappal, írni csak éjjel, ritkán, mikor lopva lehetett, irtam. Talán nem úgy lett volna, ha lett volna körülöttem valaki, a kiről hittem, hogy szeret; de nem volt.

VII.

A középiskola utolsó évében komolyabban vettem a tanulást, mint azelőtt. De azért költői hivatásomról sem feledkeztem meg. Így, akár az iskolában, akár otthon, csaknem egész nap könyveim s papírjaim közt ültem. Mint »nagy diákot«, nem is tartottak már olyan röviden, könyvekhez is hozzájutottam megint s a legjobb uton voltam, hogy valóságos könyvmoly legyek.

Emlékezem, mennyire csodálkoztál mindig, valahányszor barátaim után kérdezősködtél, s azt feleltem megannyiszor: »nincs«. Így ismerve fejlődésemet, nem fogsz többé csodálkozni

ezen. Álmaim magaslatáról pajtásaim játékait kicsinytettem, lenéztem. Képzeletnek világában, s így a magányban leltem örömeimet. Az élet zaja megannyiszor visszataszított. Szép szóval, ingerkedéssel, végre csufszággal kísérlették meg pajtásaim nem egyszer maguk közé vonni. Ha tettelegességgig ment valamelyik, emberére talált bennem. Ha erősebb nem is, de minden támadásnak visszaverésében szívósabb voltam valamennyinél. S úgy végre hagytak, a mint lenni akartam: elszigetelve. Néha vonva vont valami közójük. Korán vágyódtam én is rokonkebel után. De minden kísérlet után annál ridegebben vonultam megint zárkózottságomban, valahányszor vonzódásomat megbecsülve, magamat megértve nem találtam, vagy az ő mulatságaikba magamat beletalálni nem tudtam. Ha ezen elkeseredtem, a napnak közelében magányosan lakozó sasnak képén épültem, s inkább mint valaha, megerősödtem abban, hogy rendkívüliekre vagyok a többi ember fölött hivatva. E közben mindinkább terhemre vált az érintkezés csak félig meddig idegen emberekkel is, s ebből maradt bennem valami mind a mai napig.

Ennek a képzelgésben élésnek, ennek a csatlakozni nem tudásnak, ennek a szigornak, mások s tetteik kicsinylésének legrosszabb oldala, hogy nem szokhattam lassanként a világhoz, s mikor egyszer nem maradhattam többé könyveim s álmaim közt, a világgal s a világban élni nem tudtam.

Ma már nem kicsinylem annyira pajtásaim gyermekjátékait, mint akkoriban. Hiszem, hogy minden iskolánál jobban készítenek elő azok az életre. Így nem hiszem, hogy még ezután kezdjek kártyázni, de hibának tartom azt is, hogy nem kártyáztam soha. Mindazokban a játékokban tudunkon kívül, s aránylag nagyon olcsó áron: megismerkedünk azokkal az erőkkel, azokkal a gyarlóságokkal, azokkal a cselekkkel, azokkal a szenvedélyekkel, szóval azokkal az emberekkel, a kikkel később dolgunk van, a kikkel később, mint egészen idegenekkel megismerkednünk, oly drága árba kerül. Ha játsztam vala ama gyermekjátékokat, ha kártyáztam volna később, a mire pajtásaim közt egyébiránt igen korán lett volna alkalmam: nem lázít fel majdan annyira a barátság s az önzetlenség mögötti önérdék, nem undorodom annyira írigységtől, csalárdságtól, csuszkáló cselszövénytől, nem undorodom meg annyira a világtól. Könnyebben törődtem volna bele mind ebbe, s jobb lett volna dolgom!

VIII.

Így álltak a dolgok, midőn pályaválasztás előtt találtam magamat. Voltaképen választásról nem igen volt szó. Minden régen el volt határozva a rokonok tanácsában. Már gyermekkoromban mérnököt ismertek fel bennem, mivel akármi kezembe jutott, képzeletem nem hagyott nyugodni, míg alkotására, összefüggésére rá nem jöttem, sőt a hol tehettem, darabokra nem szedtem. Ha szinpadot s szinpadi kellékeket állítottam össze, ha fegyvereket faragtam, furtam, ragasztottam, ha majd a geometriának csodás figuráit rajzoltam, majd matematikai képleteket irtam nem tudományos, hanem csodás voltukért, a nélkül, hogy értettem volna, ha tűzi játékot készítettem, vagy egy-egy vegytani kísérletet akartam gyermekesen utánozni: mindannyiszor mérnököt ismertek fel bennem.

Látni való, hogy egész fejlődésem ez ellen beszélt. De nincsen nehezebb, mint felismerni a gyermek jellemét és irányát. Hányszor veszik az élénk, de sekély szellemű gyermeket meglepő tehetségnek, a nehézkes mert mély és gondolkodó szelleműt gyenge eszűnek. Ezt csak például említem, hogy milyen nehéz volna a nevelés, ha nem tennék olyan könnyűvé az által, hogy a mi benne a legelső és a legnehezebb, a gyermek jellemének, szellemének, erőinek és fogyatkozásainak felismerésével, a melyhez képest minden gyermeket más-másféleképpen kellene nevelni, rendesen egyáltalán nem törődnek, hanem nevelik, - legalább iskolákban és

intézetekben, - gyárisan en gros, mint a hogyan hasonló fadarabokból hasonló bábukat készítenek. Nem szenved kétséget, hogy általán véve a lovakat sokkal gondosabban s észszerűbben nevelik, mint az embereket, még azokat is, a kik úgy nevezett jó nevelésben részesülnek. És ha mindjárt odaadással, gonddal és nem en gros, hanem külön, mint sajátos külön egyént nevelik a gyermeket, hányan vannak szülők s nevelők, a kik a sajátos egyént felismerni igyekeznek, s hányan, a kik nem könnyen észlelhető külsőségekhez, hanem behatolva a gyermek lelkületének mélyébe, annak jelenségeihez alkalmazkodnak.

Nálam is oly jelenségekből, melyeket ha jól megértik, az ellenkezőre kellett volna jutniok, azt következtették, hogy a műszaki tudományokra születtem, s az egyszer megállapított véleményben nem tántorodtak meg, midőn erősebb jelenségek még erősebben beszéltek.

Igaz, hogy ennek oka volt. Akkoriban, mikor elhatározták, hogy mérnöknek születtem, ez az eszme általán országSZerte divatos volt. A nemzet alig hitt önmagában s jövőjében és minden irányban a kétségbeesésre rendezte dolgait. Kész volt pusztúlni és veszni inkább, semhogy az idegen uralom előtt meghajoljon. A közélet minden terét elhagyta. Csak az irodalomban s a színészetben vala némi élet, némi remény, némi küzdelem a jövőért, a mennyire a nehéz nyomás alatt lehetséges volt. Minden egyéb a történelemben példa nélkül való, de a lázas tevékenység és tompa tétlenség közt hánykódó nemzeti jellemhez annyira illő »passiv ellenállás« volt. Tudományos intézeteink bezáródtak, mert a tudomány nem volt szabad. A katonai, a köztisztviselői pályára anathema volt téve, egy volt az idegennek a haza ellen szolgálásával. Az ügyvédi pályától is elfordultak sokan, mivel idegen volt a törvény. Az ifjuság nagy része megállott a közép iskolánál, mert az egyetemeken németül tanultak. Mindenki úgy igyekezett, hogy mentől kevesebb dolga legyen a nyilvánossággal, a hivatalos közegekkel, mert ez mind idegen, német, törvénytelen vala. Sokan megszűntek dohányozni, bort inni, - nagy két dolog magyar embernek, - a törvénytelen monopolium s fogyasztási adó miatt. A városok ki voltak halva, a ki csak tehette, falura, pusztára vonult és eltemetkezett a göröngyök közé, mert a föld - a föld, még magyar volt. Így hevert MAGYARORSZÁG parlagon, mint pusztult csatatér, gyászában szomorú, gyűlöletében forró, ellentállásában kietlen, terméketlen, néma, de megmásíthatlan, mint a sivatag, így évtizednél tovább, mely alatt az ország történelme megállott, egy nemzedéke meddőnek odaveszett, de mely alatt az idegen uralom megtörött.

Már ingadoztak oszlopai, midőn pályát kelle választanom. Kiújult a remény, villanyos rángások rohamai futottak végig a nemzet dermeteg testén; de mi volt a remény akkor még a nemzet nagy tömegénél? A kétségbeesettnek reménye óriás végerőfeszítéssel szétszaggatni a békót, megrohanni még egyszer az elnyomót, megrohanni kétségbeesett harcban életért vagy halálért, szabadságért vagy a nemzethez méltó halálért. Ez volt a remény, a keserves gyűlöletnek reménye nyílt csatában kitörhetni még egyszer, nem a remény visszavívni a mi elveszett. És a kik hinni merték, hogy ily küzdelem után bukik az elnyomó, vajmi kevesen merték remélni, hogy ily küzdelem után megállhat az ország, az elszegényedett, eltespedett s még egyszer csatatéren vérzeni készülő ország!

Ha tehát az előtt nem igen volt más választás, mint vagy nem készülni semmi pályára, nem tanulni semmit, vagy készülni olyanra, melynek politikához, közléthez, törvényekhez mentől kevesebb köze, most a gondos szülék előtt ismét azoknak emlékezete lebegett, a kik évtizeddel azelőtt mindenükből kifosztva mint földönfutók nyomorogtak világszerte s óvatosan látszott, hogy minden fiatal ember sajátítson el oly tudományokat, melyekkel függetlenül helytől, viszonyoktól, körülményektől, a földnek bármely pontján bármikor megkeresheti kenyérét. Így vezetett a hazafiság hőfoka a hazán magát túltevő kosmopolitizmusra.

Hogy mi akarok lenni, nem tudtam volna megmondani. De tudtam, hogy kimondhatatlanul kicsinynek tetszett nekem hidakat, vagy akár vasutakat építeni mások rendelésére, midőn vannak emberek, a kik az eszmék és a tettek terén nemzeteket vezetnek, népek gondolkodását és sorsát irányítják.

Ha ismerem vala akkor az építészet ama remekeit, melyeknek fenséges nyugalmaiban most annyi gyönyört, s legalább valami időre nyugalmat találok: talán e conflictusnak az lett volna a vége, hogy építész leszek. Nem mintha hinném, hogy erre hivatva lehetnék. Hanem ez megragadhatott volna, bár nyilván tévút lett volna ez is. Mert ifjúra magára bízni a pályaválasztást nem kisebb hiba, s tán még nagyobb könnyelműség, mint hibásan választani neki pályát. Meleg fogékonyságában rendszerint azt fogja választani, a minek egy-egy ragyogó példája vagy benyomása a döntő pillanatban legközelebb áll hozzá.

Igy daczára a mély ellenszenvnek, meghajoltam az okoknak, de nem fogtam fel új pályámat másnak, mint a minek elfogadtatták velem, tartaléknak, s ettől a pillanattól vártam a csaták napját, s áldotam benne magamnak szerepet.

IX.

Külföldre mentem.

Ma hálásan ismerem be ennek két nagy előnyét. Először hogy korán ismerkedtem meg, habár nem is a legpolgárosultabb, de a mieinknél mindenesetre polgárosultabb viszonyokkal, étellel, szellemmel. Igaz, hogy a különbség nem tűnt szemembe annyira, midőn kimentem, mint akkor, midőn évek után visszakerültem. De midőn visszatértem, akkor láttam, mennyit tanultam egészen észrevétlenül s mennyit nyertem kivált bizonyos elfogulatlanságban az által, hogy egészen ellentétes viszonyok közt éltem. Még inkább kell örülnöm, hogy elkerültem azt az atmosphaerát, melyben felserdült ifjuságunk legfogékonyabb korában itthon a szellem, a szív, a modor s az izlés durvaságának, korlátoltságának áldozatául esik, a fővárosi egyetemeken s a vidéki főtanodákon egyaránt és legfelebb azzal a különbséggel, hogy a főváros inkább a gondolkodásmód s az érzelmek nemességét támadja meg, míg a vidék a szellem s az izlés korlátoltságát, a modor durvaságát táplálja, úgy hogy a veszélyből a legnemesebbek s a legszerencsésebb természetűek is csak nehéz önnevelés után gázolnak ki épségben évek után, míg a legtöbbje egész cynismussal, de talán egészen öntudatlanul viseli hosszú emberéleten át nyomait, s az is, a ki fölismeri s elfödni igyekszik, az úgynevezett úri osztály, legfelebb avval a fölületes sima mázzal födi, melyet fajunk és különösen külső fellépésünk természetes nemességénél fogva könnyen sajátítunk el, de mely azért az idegek s az érzékek legkisebb ingerültségének kísértését sem képes kiállani, - nem még legjobb köreinkben sem, - a nélkül, hogy a benső nyersség, korlátoltság vagy épen romlottság ki ne tűnjék.

A másik az, hogy habár látva, hogy mindig gyöngé maradnék benne, utóbb el is fordultam a reám erőszakolt pályától, mégis ragadt reám valami a tudásnak azon ágaiból, melyekben hajlamaim irányánál s tehetségeim korlátoltságánál fogva az önképzés útján alig mentem volna valamire, holott azokban, mikre hajlamaim is utaltak, s mikben tehetségeim kevésbé voltak korlátoltak, utóbb önképzés által is sikerülhetett eligazodnom. De különösen ha politikai tanulmányaimra gondolok, úgy hiszem örülnöm kell, hogy ment maradtam attól a rideg jogászi vagy egyenesen prokatori szellemtől, melyben a politikai pályára készülő ifjúságot nálunk nevelik, s mely kiváló politikusaink egyik részénél is főokozója annak, hogy kiválót alkotni képtelenek, mert jogi kérdéseknek veszik a politikai kérdéseket és az állam ügyeit úgy pertractálják, mintha pörökről volna szó.

Azt hiszem tehát, hogy a hazai magasabb nevelésnek elkerülésével csak nyertem, mit sem veszítettem, ha csak nem a korteskedésben való kiképeztetést, mert ha semmi egyebet, ezt az egyet meg lehet tanulni főtanodáinkon s valamint politikusaink, úgy tanuló ifjúságunk nagyobb részének is ez képezi egyetlen »komoly« foglalkozását, gondját.

De akkoriban nem emelkedtem ezekre a szempontokra, s készítve és készülve oly pályára, mely hajlamaimmal s képességeimmel ellenkezett, vágyaimtól s aspirációimtól elterelt, benső meghasonlásban vergődtem és csak küzdelemmel tettem eleget kötelességemnek.

Mi természetesebb, mint hogy nekifeszültem újra a költészetnek s csakhamar inkább mint valaha, vigaszomat ebben leltem, ez által véltem magamnak utat törhetni, jövőt teremthetni. Az elszigeteltségből ez által jutottam szingazdag képzeletem teremtményei által benépesített és a mint erősen megvoltam győződve, érdekesnél érdekesebb alakokkal benépesített világba.

Mert, - legalább eleintén, - elszigeteltebb voltam, mint valaha. Tartott ugyan, mint minden ujonczra, reám is hajtóvadászatot a középkori romantikát cultiváló egyletek mindenike. De soha sem volt természetem a gyors barátkozás, s mikor egyszer ismertem őket, csak nevetésesnek tudtam találni sapkájukat és szalagjukat, az egyes egyletek mondva csinált, de azért mértéktelen és gyakran durva ellenségeskedését, a mondva csinált párbajokat, a hol az arcot kivéve, minden jól be van kötözve, a dagályos dalokat és furcsa szertartásokat. Az erőltetett sörivástól undorodtam, az alárendelt lealázó szerepet, melyre az ujonczok »FUCHS« idejükben a »FUCHS-major« zsarnoksága és valamennyi »BURSCH«-nak fensősége alatt szorítva vannak, türhetetlennek találtam. Gyakran hallottam NÉMETORSZÁG-ban, milyen különös, hogy a legféltelenebb burschok utóbb a legnagyobb philisterek lesznek; igen, mert mielőtt burschok lennének, megtanulják a legférfiatlanabb hunyászkodást FUCHS-korukban.

Akkorában nem tudtam ez egyletekben becsülni, hogy a tanulmányokban a tagok egymásnak kezére járnak, az egyletek maguk többnyire rajta vannak, hogy tagjaik tanuljanak. Nem volt módom véleményt alakítani az iránt, hogy sok tekintetben gyermekes, az ivás tekintetében mindenesetre mértéktelen, de általán szabályozott tombolásuk, ha már az ifjúságnak tombolnia kell, a minthogy valószínű, hogy kell, habár gyarló és nemtelen p. o. az angolokéhoz képest, de többre becsülhető, mint a mi tanuló életünk, a hol talán ritkábban, de akkor még mértéktelenebbül isznak, különben pedig idejüket kártyaasztal, kávéház és ezeknél még alantabb álló helyek közt osztják meg.

Minthogy tehát ez étellel sehogy sem tudtam megbarátkozni, de a német tanulók, ha nem is lépnek be az ilyenü szervezett egyletek valamelyikébe, kisebb csoportokban hasonló életet élnek, ennél fogva legalább eleintén, s míg a tanulói körökön kívül nem szereztem ismerősöket, inkább mint valaha el voltam szigetelve.

X.

Költői álmaimhoz pedig inkább mint valaha vonzott két benyomás, mely minderősebben domborodott ki tudatomban.

Vándorló képzeletem, fürkésző elmém korán tört túl a láthatónak és kézzel foghatónak korlátain. Mind a kettő oda irányult e korlátokon belül is, a mi legtávolabb, legmagasabb volt. Örökös elégedetlenségemnek, mert kielégíthetlenségemnek egyik fő oka. Szellemi életem e telhetetlenségében ama korlátokon hamar túl kelle törnöm, s oly korban, midőn tanuló társaim a tudományok elemeinek nehézségeivel küzdöttek, a világ-bölcsészet, a metaphysika ama legnehezebb problémáival találtam magamat szemközt, melyek előtt ájtatos nyugalomban áll a gyermeki kedély, kétségbeesésben a merész lángelme, megadó lemondásban a bölcs. És a

hogyan előre haladtam s erősödtem szaktanulmányaimban, úgy düledezének össze az őstől öröklött szent tanok, és emelkedék mind erősebb ivezetekben a modern vallás, a materialismus. Materialismus, mely nem zárta ki a legnagyobb idealismust, mert nem ennek, hanem a spiritualismusnak volt kirekesztő ellentéte; materialismus, mely a szellemet s az eszményt fel tudta ölelni, de az anyaggal hozta szükségszerű kapcsolatba; materialismus, mely a természet-tan ama kérlelhetlen törvényének húzta könyörtelenül következményeit, hogy anyag és erő nem létezik egymás nélkül; és mikor büszke egészében, összhangzó harmoniában felölelve az anyagi s az erkölcsi egész világ-rendet állott előttem, irgalmatlanul azt sivította fülembé, hogy nem vagyok semmi, nem vagyok semmiért. Azt sivította fülembé szüntelen, és a mit sivított, megmásíthatlan halálos ítéletnél iszonyúbb iszonnal töltött el, hogy ha majdan a gépezetek, a szívből s agyvelőben működők, elkoptak s megromlottak s tovább működni nem tudnak; hogy ha görcsösen szorúlva dobbantja utolsó dobbanását ez a szív, ha megfagy a vér, ha markát a gégeire teszi a halál s fullad a tüdő, s kilöki az ajkakon a nehéz, az utolsó, a legnehezebb sóhajt: akkor ugyan megmarad minden a mi volt; az anyagnak s az erőnek másíthatlan összegéből hiányozni nem fog egy jóta; de ha a vegytan és a physika törvényei szerint felbomlottak azok az anyagok és erők, melyek engem képeztek s bennem működtek, és száz felé szakítva, nyűben működendnek és virágban, akkor én nem leszek többé, belőlem nem lesz többé misem, semmi, semmi sem. És mivel a mi van, nem lehet semmivé: a mi megsemmisülhet, annak semminek kell lenni. És én semmi vagyok, a semmiért. Megmarad minden, csak egyéniségem vész el. Miért küzdök, szenvedek, hevülök, miért emelkedem a legmagasabbhoz, én, a kinek létele, ha összegelve lesz a számadás, eredményre az utolsó féregével egy - ugyanaz a semmi. Rettentő harmonia, mely mint parázs közt a scorpiót, csörgőkigyó bűvszeme előtt a madarat a halálos félelem, idő előtt halálba, az embert a megsemmisülés iszonya által idő előtt a megsemmisülésbe kergeti.

Hatni, alkotni; ha megsemmisülök magam, hagyni magam után nyomot; egyéniségemet tettben, alkotásban, emlékezetben kitolni messze századoknak jövődjébe: ha lehetett, a megsemmisülési tudat iszonyának ez lehetett egyetlen enyhítése. Nyomorúlt enyhítés, az elkerülhetetlent odázni távolabb; mert ha a közönséges embert elfeledi a harmadik nemzedék, s már unokája nem tud róla nevével egyebet, s nem tudja, hol van eltemetve; ha a jeleset feledti a tizedik nemzedék; a lángelme elhomályosul az ötvenedikben, s ki tudja, marad-e emlék az emberi nem legnagyobbjai után az ezredik nemzedékben - nem-e mindez egyre megy? De ha nincs az az enyhülés, kitolni az iszonyt messzire, csak az az egy van, behúnyt szemmel karjaiba vetemedni azonnal. S végre is, miért ne sikerülne tenni tettet, gondolni eszmét olyat, mely szülve következményt következmény után, alkotójáról tenne tanuságot, mindaddig a meddig csak tanuságot felfogni, okot felismerni képes tudat lényben van.

Ime egy okkal több, hogy a halhatatlanságot szomjuhozzam, valahogyan a ki kárhoztatva van, hogy halálnak legyen fia, szomjuhozza az életet.

Ezen felül hittem, és úgy hiszem mind e mai napig, hogy csak két ember van, a ki igazán él, a ki igazán ember. A költő az egyik, a másik az államférfiú. Nem-e csak gép, nem-e csak kerék a gépben, nem-e csak szög a gépnek kerekében az, a ki bármely más hivatásnak szentelve erőit, kárhoztatja azokat, bármi nagyok legyenek, szűk körben szűk tevékenységre, mely bármi nagy legyen magára véve, vajmi kicsiny a létnek, az emberi erő mezejének egészéhez képest? Nem-e le kell mondania minden egyébről annyival ridegebben, mennyivel inkább akarja erőit érvényesíteni? Nem-e kénytelen a veleszületett adományok kincseit jobbra félrelökni, képességeit parlagon hagyni, erőinek legnagyobb részét fonyadásnak engedni áldozatul, hogy azt az egyet fejlessze valamennyi többinek rovására, mellyel céljait üzheti? És az is, a kit szerencsés körülmények és szerencsés természet látszanak vezetni, hogy más hivatást ne ismerjen, mint követni örömet s gyönyörnek útjait, kövesse bár szellemmel és kellemmel, jobb-e az egy napig élő libellánál? És annak is, a ki ennek szenteli életét, vajha

hivatása nem válik-e terhes mesterséggé? Nem érzi-e kínját örökös vágyak, midőn vágyban kielégítést, kielégítés után vágyat sovárogo? És maga a világbölcs, a ki rendszerének nagyszerű harmoniájában felölelni látszik mindent a mi van, mindent a mi nincs, mindent a mi lehetne, ha volna: hideg-rideg magasztalásról nem-e csak körvonalokat markol, melyekből kivont a tartalom, az élet, a meleg hús? Mi hitvány rész a létből, a mit mindezek, közöttük a legjobbak is, elmével uralni, kedélybe befogadni, szívvel felölelni képesek! Szerény elme, szűk kedély, kicsiny szív, mely ennyiben elégedést találni tud! Töredék, töredék! Éhes rágódás! Fonyadozó csenevész!

S ez így van mai nap a legjobbakkal, a sikerek miatt legírigyeltbekkel. De hát a ki közülünk rendkívülre emelkedni nem tud, hogy van a tömeggel? Oh időnk fia, büszke vagy korodra, bámulod haladásodat? S hova haladunk, vajjon? Félek, rettegek, iszonyodom, hogy maholnap élet helyett csak az életért való küzdelem, ember helyett csak gép fog létezni. A gépnek invasióját látom mindenütt, hódító elve tipor le mindent. A munkát, mely egykor egészet alkotata, s az alkotásnak gyönyörével, minden gyönyör leggyönyörűbbjével járt, széjjel-szakítottuk. Nem jut egynek-egynek belőle több, mint egy-egy fogás, mely magában véve mit sem alkot; a munkának egy-egy rongya jut kikinek, s nem tudja, honnan jött, s mivé lesz? Az oknak s a célnak tudata nélkül való pontosság lesz a tökély netovábbja, melyet elérhet az ember, az eszmény a gép, és ezt is elérni hiába törekszik. És elérve e tökélyt, hosszas gyakorlattal, mely minden egyébre képtelenné tesz, valóban mivel vagy jobb a gépnél? El vagy adva, mint a gép. Teljes odaadásra kényszerít a lázas verseny, s ha ez által tökélyre vitted, sem örömid, sem előhaladásod nincs többé munkádban, s nincs többé szabadulásod tőle. S mindezt azért tetted, hogy élni tudj, de vajjon hova veszett az élet, midőn az érette való küzdelemmel töltötted be? És ha a munkától elfordultál s felemelkedni véltél az üzlethez, végkép el vagy adva, eladtad hajlamaidat, eladtad érzületeidet, el szabadságodat, mert vagy belebukol, vagy lihegő szolgájává válsz! S a percekben, melyeket le nem foglal munkád vagy üzleted, élvezel-e emberéletet? Avagy nem-e a fásult pihenésnek agóniájába dőlsz? Avagy nem-e oly élvezetek karjába, melyekre a fenmaradó kevés idő is elég? Az érzékeknek, nem az embernek, hanem az állatnak durva élvezeteibe!

Igy haladva, nem haladunk-e mind rohamosabban, mind távolabb emberi méltóságtól, tiszta gyönyörtől, igaz erénytől?

A modern élet hajhászatában csak a költő és az államférfiú maradt meg olyannak, a kinek részletet és egészet felölelhetni adva van, a kinek a kicsinybe szeretettel mélyedni s nagyot alkotni szabad, a kinek felkarolni lehet, a kinek felkarolni kell, ha költő vagy államférfiú lenni igazán akar, mindent, a mi szép, a mi jó, a mi igaz, a mi nagy, és nemzetük élén haladva, és szívükben érezve fajuk egész életének minden lüktetését, ők az irigylendők, a kik teljes emberi létet agyba, szívbe, kedélybe fogadhatnak!

Mindezt ennyire tisztán nem láttam talán, de éreztem úgy mint ma.

De fajomnak térde szolgálásra hajtva, mi maradt volna nekem más a költészetnél? Mint költő akartam küzdeni a megsemmisülés réme ellen, akartam létben keresni harmoniát, búbanatban vigasztalást.

XI.

Minek irjam le, hogyan tudnám leírni a kiábrándulást? Hogyan ostromoltam minden oldalról a HELIKONT, hogyan vert vissza minden oldalról kicsinylés és hideg gúny, hogyan nyitotta fel szememet, hogy meleg fogékonyság, forró vágy a sajátom, de nem a költészetnek égi adománya. Ha kísérletet kísérlet után teszek, talán tizszer visszaverve, tizenegyszer jövök uj

kísérlettel s talán mint annyi más igaz hivatás nélkül felvergődöm a divatlapok geniejévé, a kit olvasnak ma, s felednek holnap. Ettől a szégyentől megkimélt, hogy egyszerre akartam mindent s egyszerre vesztettem mindent. A mit önelégedettséggel dolgoztam, de mit gonddal rejtegettem emberi szem elől éveken át, annak kiválogattam hitem szerint legjavát s ösztönt a dicsvágytól, bátorságot a hazától távolság által is nyerve: a mint akkor képzeltem, phantasiám, a mint majdan kiábrándultan látva, inkább olvasmányaim szüleményeinek egész hadseregét küldtem át a hazai határokon. Az epos babérai, a szinpad tapsai, a lyra myrtusa után törtem egyszerre. Kudarcz, kudarcz, mely lesujtott, de talán megölt volna, ha a szerző neve nem maradt volna az én titkom. És a kudarcz után, a mit nagynak és ragyogónak hittem még néhány hét előtt, milyen hitvány volt. Elővettem kézírataimat. Milyen hidegnek, milyen üresnek, milyen ügyetlennek találtam, mennyire távol attól, a mit éreztem, a mit ki akartam fejezni! Egész költészetem a lángok, én magam ezeknél égetőbb kínzás martalékává lettem, melyben erőt vett rajtam az érzés, hogy nem vagyok semmire sem való, hogy születnem kár volt, miért élnem nincs!

XII.

De ha nem volt miért élni, miért meghalni volt! A végzet boszuló irigysége látszott felkerekedni az ellen a család ellen, mely hatalmában annyiszor látszék magának a végzetnek szerencsésebb vetélytársává emelkedni: az AUSZTRIAI ház ellen, melynek története fényben és birtoklásban a római császároknak korát vetette homályba. A ki az események szédítő rohamában képes lett volna akkor a történelem-bölcselet magasáról nézni a dolgokat, előre láthatta volna, hogy nem történik semmi más, mint hogy a fejlődésnek újabb, jelentősebb fokát éri azon történelmi nagy mozgalom, mely minden ellentétes áradatok dacára is, első érintkezésük óta mind szorosabb viszonyba hozta a magyar nemzetet és az ÁRPÁDOK vérszerinti törvényes örökébe lépett fejedelmi házat és a kettőt mind hathatósabban utalja egymásra. Régebben SPANYOLORSZÁG-ból s a másik hemisphaerából, a múlt század második felében az atlanti oceán partjairól, a németalföldi tartományokból szorította ki e világtörténelmi mozgalom a császári hatalmat. E század eleje souverain királyokká és uralkodókká tette a németországi nagy vazallusokat. Ha a történelem-bölcselet magasán állanak ekkor a császári ház tanácsadói, MÁTYÁS király birodalmát alkothatják meg újra, és visszavivhatják a régi fényt, keletnek fordítva azokat az erőket, melyek nyugatnak fordítva, hasztalan küzdöttek egy világtörténelmi fejlődés szükségszerűsége ellen. E helyett feltaláltatott a MAGYARORSZÁG-ot is magába foglaló osztrák császárság, német vezetés alatt, nyugatnak irányzott törekvéseivel. Nehéz válságok után egy ifjú fejedelem merész röpte, és egy nagy államférfiú, SCHWARZENBERG herceg vasakarata a század közepén még egyszer szállnak titáni harcra a világtörténelem fejlődése ellen, a lehetlent látszanak megvalósítani és csaknem visszavívják a régi állást NÉMETORSZÁGBAN, OLASZORSZÁGBAN. De az események megváltozhatnak: a történelem fejlődésének iránya egy és másithatatlan. A lehetlenséggel embererő hiába mérkőzik. Az emberfölötti erőfeszítés az erők kimerülésére a szervek fellázadására vezet. Tíz év múlva ismét elvesz az olasz positió. És nem egészen tíz év múlva a német fölött kerekedik újabb óriási harc.

Mindez nem egyéb, mint az a mozgalom, mely a magyar nemzetet és királyi házat egymásra és jövőjét keletre utalja. Jövő, mely talán nem a fegyveres, hanem a békés hódítások jövője, de jövő, a múltnál nem kevésbé nagy.

De akkor, az események rohamában és zajában elszédülve, vajjon hányan látták azt, látták így? A végzet fürgetege látszott AUSTRIA ellen kerekedni. A brandenburgi marquis vére újra feltámadt a brandenburgi marquis urának vére ellen, de ezúttal a német nemzet ereje indult

utána AUSTRIA ellen, mivel nem volt eléggé német; és MAGYARORSZÁG forrongott ellene, mivel nagyon is német volt. A biztosra menni szerető porosz politika kereste a forrongó elemeknek talán nem szövetségét, de támaszát. Egy elröpített szó azt mondta, hogy forradalmár nem kell, de katona kell. KOSSUTH nem kellett, de KLAPKA kellett. Párisban »cadaver-ről« beszéltek, és látni nem akarva nézték a magyar legió szervezését.

Én is oda siettem. A hazától távol évek óta; távozván távozva kétségbeesett hazából; politikai belátás és jobb remények nélkül; atyám és gyermekkorom tradíciói alatt; álmaim megsemmisülésének kétségbeejtő pillanatában, talán merészebb és nagyobb gyermekkori álmok megvalósulása előtt látva magamat, akkor még nem tanultam meg, hogy »az isten nem segít felkent királyok ellen« és mi tartóztathatott volna vissza?

Otthon azalatt nagy fordulatok történtek. Igenis forrongott a nemzet; de szentelt jogok visszanyerésére, nem felforgatására irányultak a törekvések. Mi külföldiek messziről és rosszul láttuk a dolgokat. Férfiak, a kik eléggé férfiak voltak hozzá, a félreismerés veszélyében sem riadni vissza a kötelesség teljesítésétől, szembe szállva a koczkázattal, hogy köszönetet sehonnan sem fognak nyerni, szembeszállva a gyanusítással, bátrak tiszta tudatukban, mint mesterük egykor, SZÉCHENYI, férfiak, a kik nem tapsokért, hanem a hazáért szolgálták a hazát, ráléptek a törvénytelen térre, nehogy a nemzet kényszerüljön arra, rá léptek azért, hogy visszavivják a nemzetnek a törvényest, oda áldozták magukat közvetítőknak, hogy feltalálják és megmutassák a nemzetnek az utat. Egy férfiú vezetése alatt, a kit »a haza bölcsének« nevezett, a nemzet ez útra lépett. Mikor a magyar királyi ház fölött a vészfelhők tornyosultak, a nemzet ismét mellette volt. A nemzet forradalmat nem akart többé. Az emigrációt és valamennyiünket a kik hozzá csatlakoztunk, desavouálta.

Én PÁRIS-ban erről mit sem tudtam, annyival inkább, mert otthon sem tudtak PÁRIS-ban létezményről semmit. Sokat jártam a »HÔTEL DE LA HONGRIE ET D'ESPAGNE«-ba és sokat érintkeztem tábornokokkal, a kik maguk sem tudták, hogyan lettek tábornokok. Összejöttem egy pár fiatal honfitársammal is, a kik csak olyan járatban voltak mint én. De ritkán láttam őket mert nem jártam sokat a MABILLE-ba. Ehelyett éjjel-nappal porosz katonai könyvek fölött ültem, és naponként eljártam az én speciális tábornokomhoz, a kinek hadsegédévé már ki voltam nevezve, kérdeni, hogy mikor indulunk a csataterre? Tizennégy napig hallottam, hogy »a napokban«. Aztán azt hallottam, hogy NICKOLSBURG-ban megkötötték a praeliminárákat, a háborúnak vége van.

XIII.

És megint egyszer zátonyon voltam.

Harag és szégyen üzött el PÁRIS-ból. Három nap alatt otthon voltam.

És előttem állott az élet sík tengere!

Ismertem-e e tengert? Erőimet ismertem-e? Tudtam-e merre irányom? Tudtam-e mi széllel és áradattal kellend küzdenem? Tudtam-e merre a kikötő, melyet elérendek, vagy hol a zátony, melyen összetör a zivatar?

Haj! Melyik ifjú tudná? Legfelebb az, a ki hitvány pocsétába bocsájtja ladikját, hogy abban lubickoljon, míg széjjel nem rohad.

És mégis, - és bármi sokszor szenvedtem már hajótörést, minek előtte még az élet nyílt tengerén vitorláztam volna: mi könnyü szivvel, mi merész bátorsággal, mi nagyralátó büszke reménnyel indítottam meg hajómat, melyen vigan lobogtak az ifjuság lobogói.

Igen, ANTAEUS az ifjúság, földre sújtva tizszer, felkél tizenegyszer, s csak ha remélni s önmagunkban hinni nem tudunk többé, s csak ha az ifjúság merész hitének vége van, s a jövőben reményt nem látva visszatekintünk, s visszatekintve elpazarlott erőnek meddő vesztegetését látjuk, akkor vagyunk elveszve, valamint hogy én el vagyok veszve ma!

De akkor! Akkor, lett volna hangulatom bárminő hazajövet, akkor a reménynek mámor-korát éltük és ifjú szívem dagadozott reménynek mámorától.

Akkor támadt fel MAGYARORSZÁG és feltámadást ünnepelt minden magyar sziv. Az útegyengetés nehéz és sikerében is háládatlan munkáját győzelem koronázta. És az *útegyengetés*, a nehéz munka férfainak testén át foglalták el az új MAGYARORSZÁG-ot diadalmenetben a *reménynek* férfiai. Ki ne emlékeznék, hogy elég volt az új magyar miniszterelnöknek megjeleni az utcán, és riadó örömdüvözlés hömpölygött végig a tömegen.

Annyi önmegtágadó hazafiságnak, annyi parlagon hevert erőnek nyitva állott a tér. Önmaga fölött rendelkezett a magyar. Évtizednél tovább nem tehetett egyebet, mint megvetni az idegen uralmat. Most végre szabad volt, s megmutathatta, mit tud maga. Megmutathatta, mire képes a hazának szentelt hazafierő. Virágzó, boldog nagy MAGYARORSZÁG-ot néhány év alatt emelkedni vélt mindenki és jobb jövő fejében feledve volt minden régi gond.

MAGYARORSZÁG újra-teremtésének nagy munkájában részt venni égttem a vágtyól. Boldognak üdvözöltem magamat, hogy ebben a perczen bocsájthatom hajómat a sík tengerre.

S rövid néhány év elegendő volt, hogy törött árboczczal, széllyel szaggatott vitorlákkal adjam föl a küzdelmet, a reményt.

Mi volt e néhány évem egyéb, mint áltató apró sikerek után a gyermekkor minden keserveinél keservesebb csalódás és kudarcz? Eltévesztett kísérletek sora. Erőknek meddő vesztegetése.

És végre a tudat, hogy küzdeni tovább nincs mivel, nincsen hol, nincsen miért!

Az elégedettségnek csak egy rövid éve, a tiszta boldogságnak csak egy rövid álma volt, a mi felváltotta a harczot, melyben remény remény után roskadt össze.

Midőn az atyával együtt elveszett ősi birtokba ismét bemehettünk, a gazdaság rendezésének és szervezésének munkája, a korlátolt, de egész embert igénybevevő és sikeres munkásságnak egy évét adta, és evvel a munkássággal adott benső nyugalmat. De a munka bevégezve, a szűk korlátok közt megmaradni nem tudtam, és megindult újra a harcz.

XIV.

Párisból visszatérvén, ha nem akartam magamat csekély zúgban meghúzni, a mi lehet boldogság, de nem nekem; ha tért-utat akartam, a világban valami lenni, valamit jelenteni akartam, a mint hogy akartam és nem kevésbé, mint bármikor, életpálya után kellett néznem. Határozatom gyors volt. Serdülésem egész ideje alatt a hirlapokban folytak a nemzet csatái. Mindaddig a napig ezen a téren kezdték, ezen a téren folytatták országtisztelte tekintélyeink actióikat. Legalább úgy látszott. Ez a tér nyújtott módot kilépni a nemzet elé azonnal és megmutatni, mit érek! Itten szóhoz juthattam azonnal, megtámadhattam a gonosz azonnal, küzdhettem mindenért, a mi nagy, a mi igaz, a mi szép, küzdhettem azonnal, a szótlán nézők, és a szereptelen kiáltozók fölé felemelkedhettem azonnal. És ha tollam nem volt elég jó, rajzolni költészetnek tündérvilágát, s ha kardomat hüvelybe kellett dugnom, minekelőtte forgathattam volna: kardot csinállok a tollból, és elég jó lesz, kiküzdeni nekem azt a helyet, mely megillet.

Kalandos tervemen a vidéki atyafiság csak nevetni tudott. Sokkal okosabbnak gondolták, tisztességesen, mint jó maguk valamennyien tették, szolgálni a megyét; ha tetszik, mint mérnök; ha nem, mint közigazgatási, vagy mint birói tisztviselő; hogy mit tudok és mit tanultam, kinek volna arra gondja; az volna szép: ha az atyafiság nem tudna beleválasztatni valami hivatalba; aztán vezethetem anyám gazdaságát, megházasodhatom és ha van eszem hozzá, lehetek még vicispán is. De hogyan akarhattam volna szinpadomat a megye előtt felütni, mikor felüthettem az ország előtt; hogyan akarhattam volna vicispánnak lenni, mikor az országban voltak miniszterek; hogyan akartam volna megyét vezetni, mikor voltak, a kik az országot vezették! És ha kaczagtak kalandos tervemen, meg fogom mutatni, hogy nem fognak kaczagni. Ismerősök nélkül, összekötetések nélkül, csaknem pénz nélkül felmentem PESTRE, és elhatároztam, hogy minden körülmények közt a magam emberségéből fogok megélni, magamnak létet teremteni, utat törni, és hazuról nem kérek többé egy krajczárt sem.

Minő nap volt, mikor első cikkem megjelent; minő nap; nem-e bejártam minden kávéházat, kérni a lapot? Nem kávéztam-e legalább tizszer? Nem fektettem-e be tőkémnek jelentékeny részét a jeles lapnak példányaiba, hogy elküldjem valamennyinek, a mennyi kaczagó atyafi csak volt? És aztán jött a második cikk. És nem beszéltek-e róla az emberek? A kivel csak beszéltem, nem is beszélt másról. És nem mondta egyik képviselő, hogy a miniszter titkárt keres, és hogy a miniszter cikkemet említette, azt a cikket, mely olyan hallatlan merészséggel, olyan fitymáló gúnnyal támadta meg azokat, a kik a visszaállított alkotmány ellenében még mindig a forradalomhoz ragaszkodtak. És egy füstös kávéházban nem vezettek-e be egy írói körbe, a hol csupa geniek ültek, és kegyesen megdicsértek? És nem jött-e be éjfél után a sajtó-osztály főnöke és nem veregette-e meg vállamat? És nem voltam-e másnap alkalmazva a szerkesztőségben, olyan fizetéssel, a minőért mások évekig karmolnak észrevétlenül? És nem voltam-e ezentúl meggyőződve, hogy ha nem is épen mindennap, de legalább minden hónapban teszek egy-egy ilyen lépést előre? Máskép volt-e? Dehogyan volt máskép! Oh első napja első dicsőségnek, vagy annak, a mit annak tartunk, s tehát nyilván épen annyit ér! Micsoda mámor! Minő bódulat!

És aztán jött a kiábrándulás. Egyszer csak azon vettem észre magamat, hogy azt kívánják, hogy ne az én modoromban, hanem másnak a modorában, ne az én eszméimet, hanem másnak az eszméit irjam. Hát mért nem írja az a más? Vagy mért nem írja akárki? Mi közöm hozzá? És egyszer dicsérem kellett volna, a mit dicstelennek, védelmeznem, a mit helytelennek ismertem. És láz borzongatott egész éjjel, hogy tőlem ilyent kívánni ember merészkedik. És aztán láttam, hogy a magyar hirlapok és a magyar hirlapírók nem azok többé, a kik voltak. Hogy azokat, a kik voltak, lefoglalta az államélet, és magas állásokról nézik az új hirlapírókat. És hogy az új hirlapíróknak a szavára a régi nagyon keveset hallgatnak. És hogy az elhagyatott helyekre tolongnak olyanok, a kik nem szent küldetésnek, hanem üzletnek, vagy az ujon ébredt életben élénkülő üzletekben használható fegyvernek nézik az ujságírást. És hogy magánérdekeket és magánármányokat, legfelebb pártérdekeket és pártármányokat tolmácsolnak a közvélemény tolmácsai. És beláttam, hogy ezekkel versenyezni nem tudok. És akkor jött az az év, melyet a visszanyert birtok rendezésének szenteltem.

XV.

Jól esett a csalódások vihara után a biztos révre visszavonulni. De nem voltam még annyira hajótörött, mint most, hogy ne ébredt volna fel újra a régi harcvágy, s mostan alulról akartam kezdeni, biztos földet akartam talpam alatt, s a megyei életre vettem magamat.

Hivatalt nem vállaltam; nem akartam aprólékosságra vesztegetni magamat, s nem akartam magamat lekötöni. Független voltam, mert nem szorultam senkire, mert nem akartam senkitől semmit. Nem akartam semmit, mint beszélni és cselekedni meggyőződésem szerint, és az igazságnak fegyverével törni magamnak utat előre. És mentől inkább láttam magam körül hajhászni mindenkit kegyekre, haszonra, annál inkább megvettem ezeket, és hittem szivem minden hitével, hogy annyival inkább fogok a becsületeseknek bizalma által emelkedni oda, ahol nagyobb körben, nagyobb hatalommal folytathatom harczomat az igazért.

Minek irjak le minden részleteiben egy DON-QUIXOTTI harczot? Minek irjam le a harczoló-
nak keserves, a nézőnek nevetséges harczát a benső igazságnak a külső valóság ellen. Meg-
támadtam minden pártot, szavaztam mindenikkel, a szerint, hogy igazban levőnek láttam.
Összevesztem az egész atyafisággal. A főispán gyűlölt. Nem kellettem a pártok egyikének
sem. És azok, a kikért mind ezt tettem, a kiknek bizalmát véltem kivívni, a tömeg nevetett. És
mivel meglátszott arczomon, ha valakit üres fejünek gondoltam, és mivel nem tudtam
becsülést hazudni, a hol mit becsülni nem láttam, és mivel alázatra vagy hizelgésre képtelen
voltam, és mivel senkinek kegyét nem kerestem, mondhatom, hogy egyedül voltam, mintha
csak körülöttem kihalt volna a világ, és kivévén téged, oh anyám, nem tudtam volna senkit
sem, a ki szeretne. Azt igenis láttam, hogyan lehetne előre menni. De ha a nagyravágy
lázongott is bennem és sajtolta szivemet mázsák kinos terhével, a becsületet és büszkeséget
elnémítani nem tudta soha. Oh anyám! Miért nem tanítottál hazudni? Miért nem tanítottál a
mai világnak erre az egyetlen reális tudományára?

És csillapíthatatlan vágyakkal kebelemben, láttam tehetetlenségemet. És láttam, hogy ezen a
földön nincsen számomra hely. És láttam, hogyan halad előre győzelmi trombitáját fuvalva, a
romlás. És láttam, hogy MAGYARORSZÁG visszaadva önmagának, nem a boldogulás, hanem a
rothadás útjain halad. Hova lett a lelkes hazafiság, az önzetlen hazafiak számtalanjai hova
levének? Azért üztük-e el az idegent, hogy magunk éhesen essünk neki a haza velőinek?
Nem-e láttunk egy rendszert, mely a mediocritásoknak és politikai kalandoroknak volt virág-
kora? Nem-e láttuk, hogy azok, a kik az ország előtt az elvek csatájának nagy harczjátékát
üzték, békésen bujkáltak össze a színpalak közt, hogy osztozkodjanak azokban az üzletekben,
melyek a haza felvirágoztatásának ürügye alatt, országos megvesztegetésül találtattak fel?
Nem-e láttunk roppant választó tömegeket, melyek szavaztak oda, a hol jobban fizettek?
Nem-e láttunk embereket, a kik roppant összegeket költöttek a képviselőségért, remélvén,
hogy ez által még nagyobbakat nyerhetnek? Nem-e láttunk éhes nemzeti képviselőket, mely az
ország szegényedésével szemben rendszeresen húzta ki ülészakait a következő hó elsejéig,
hogy még egyszer felvehesse a napidijjakat? Nem láttuk-e éveken át csaknem a szükség-
szerűségnek elkerülhetetlenségével nyilvánuló tényt, hogy valahányszor új miniszter jött, a
kinek az ország valamely vidékén jószága volt, az a vidék, az a jószág vasutat kapott? Nem
láttuk-e, hogy a becsületet a haszonlesés, a hazafiságot rideg önzés, a kitünőség vágyát a
kitüntetés szomja, a tekintély tiszteletét a hatalom előtt való hunyászkodás váltotta fel? Oh,
hogy az ijesztő erkölcsi romlás oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta meg-
ingatni az egykor tündöklő magyar becsületet! Hogy oly gyorsan tudott elhatalmasodni egy
rendszer, melynek eredménye nem lehetett egyéb, mint az, hogy az erkölcsi hit mindenütt
megingott, a becsületesség eldőlt, a külső siker lett a tromf, nemesebb ambíció kihalt, ki az
áldozni tudó hazafi érzés és felvergődött az anyagi javak és a szentes élvek hajhászata.

Oh pusztuló, sülyedő magyar fajom! Miért kellett elfeledned, hogy nem igaz az, hogy
becsületesnek csak látszani kell, nem igaz, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van
kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak, nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak
puszta szó, hanem igenis az ország talpköve...

Ha a bömbölő tenger ellenében kellene sziklaként megállanom, - megállanék. De közepette állani a rothadásnak azzal a tudattal, hogy tovább küzdeni nincs erő, nincsen tér, és nincsen miért! ezt nem bírtam el.

Ezért, hogy évek óta futom az idegen földet és kifutnék, ha lehetne a világból, nehogy fületem érje egy önbüneiben elsüppedő ország rettentő jajkiáltása. Tudván, hogy veszve vagyok magam, nem akarok nap-nap mellett tehetetlen nézője lenni, hogyan sülyed és pusztúl fajom. És nagy álmaimnak romjairól idegen földön siratom, hogy születtem.

HARMADIK KÖNYV. DARVADY ZOLTÁN SZERELME.

I.

A benső harcoknak napja volt megint. A berendezkedés, az első ismerkedés VELENCZE mesevilágával elvont önmagamtól. De rám jött megint a roham, megint éreztem egyszer, hogy hiába vagyok a világon, gyötröttek a régi vágyak s tehetetlenségem érzete.

Késő délután volt, midőn elhagytam lakásomat. Gondolásom a nagy kanális palotasorai közt evezve megkerülte a SANTA MARIA DELLA SALUTE fehér kupola-tömegeit és a napos ZATTARE felé vitt. Talán azt olvasta arczomról, hogy jó lesz nekem vidulást keresni a sürgő-forgó szép világ közt, mely a hűvös napok bekövetkeztével már a délnek fekvő meleg ZATTARE-re tette át délutáni sétáit. De én a nagy hajóktól ellepett széles kanális másik oldalára a GIUDECCA szigetcsoportjára parancsoltam és a MEGVÁLTÓ temploma előtt szálltam ki.

Visszariadtam a ZATTARE zajától, a csicsergő, csevegő, kaczerkodó nagy világtól, a csatan-goló és szerelmeskedő matrózoktól, a kiszáradt tőke-halat nagy kalapácsokkal a járdán puhító halkereskedőktől. Menekülni akartam a kis és nagy hajók tömkelegéből. Vonzott a REDENTORE fényes kupolájával, korinthusi oszlopaival.

A zajos, nyugtalan, kicsinyes mai világon, a gyülölt való világán mennyire felülemelkedtnek látszik ez eszményi templom. A vízbe lenyúló festői lépcsőzet, a korinthusi colossalis oszlopsorozat, a tág kupola: mi imponáló mérvek, mi hathatós arányok, minő világos egyszerűség és az egyszerűségben is mi merész és mégis biztos szerkezete a nyugodt erőnek! Itten nyugalom, itten béke van! Feltártam a nehezen forgó ajtót és beléptem.

Itten béke van...

Ugyan az az egyszerűség, az a világosság, azok a hatalmas oszlopsorok bent is. Mi keresetlen hatása a sík- és kúp-fölületek hatalmas metszéseiének. Lépteim visszhangzottak. Egészen egyedül voltam. Itten béke van...

A sekrestye előtt megálltam. Szinte féltem, hogy kijöhetne valaki és megzavarhatná békémet. Benéztem. Senki. Csak három kép. Kettő lefátyolozva. A harmadiktól, egy mellékajtónál, a függöny félrevonva.

Minő kép ez a MADONNA gyermekével!

Nem festett sem azelőtt, sem azután ebben a modorban senki sem, csak GIAN BELLIN, a velencei iskola atyja.

Csak ilyen odaadó, szeretetteljes, nyugodt gonddal lehetett ilyen mélyen hatni a legegyszerűbbel is. A régibb festők sötét világnézletének már vége van. Nem lehetséges ez többé a viruló vidám VELENCZÉBEN. A kemény szögletesség helyett puha finom idomok. A fehér világossággal és fekete árnyalattal festés helyett színek mindenütt, lágy, olvadozó színek enyhítenek árnyat és világosságot, tündöklő erővel emelkedve ki a csodabáju claire-obscuréból, mely a rejtelmes mélységnek és eleven fénynek varázsát egyesíti.

Viruló szingazdagsága ez annak az egészségesen fejlődő életnek, mely a serdülés sejtelmes, titokzatos báját még nem cserélte fel a teljes kifejllettség pompájával, TITIAN bóditó káprázatával, duzzadó erejével. Ép, viruló, szingazdag, vidám élet lüktetett már VELENCZÉBEN, de gazdagságának, fényének és hatalmának teljére, nagyságának büszke tudatára még nem ébredt. Mégis bimbójában itt van már az a nemes tündöklés, mely valamint VELENCZÉT magát, megkülönböztette a velencei iskolát is annyira, hogy nemességben a florencziakkal, tündöklésben a németalföldiekkal vetekedhetett és tündöklésben a florencziakat múlta felül, a kik nem voltak oly gazdagok, bár talán ép ezért eszményiebbek voltak, de nemességben sokkal inkább még felülmúlta a németalföldieket, a kik minden dúsgazdagságuk mellett mégis mindig csak nyárs-polgárok maradtak. Ha VELENCZÉ-ből nem maradt volna reánk semmi más, csak festészete, akkor is tudnunk kellene, hogy a velenceiek igazi világkereskedők, de egyuttal és nem kevésbé: igazi aristokraták is voltak. Ez az, a mi VELENCZÉ-t és mindazt, a mi velencei, páratlanná tette a világon.

Ha TITIAN-ban egész teljükben tündökölnék ezek a tényezők, BELLIN-nél még inkább csak általán a szellemi irány nemessége s a gondtól háborítlan élet derűje nyilatkozik, de áthatva az által a mély és megható bensőség által, melyet hatalom, gazdagság és gyönyörök özöne maguk mellett sokáig nem türhetnek meg.

Mi szelíd komolyság vegyül e képben gyermeki csöndes örömmel; cselekvés nincs semmi egyéb, mint egyszerűen a boldog és boldogító, nyugalomteljes lét; és mégis alakjai milyen elevenek! Magas szépségükben és bájukban nincsen semmi, de semmi beteges; minden vágytalan elégtelést lehel; nincs itten meghasonlás, nincs itten sovárgás semmi, de semmi sem, csupán édes, naiv boldogság. Nem RAFAEL magas eszménye; nem csak vendégei ezek a földnek, nem vágyódnak, nem emelkednek az égbe; de bennük maga a menyország meghonosodott a földön; szépségük sem eszményi, hanem egészen földi, egyéni, csaknem arczképszerű, de a nemes bensőség és ájtatosság sejtelem-rejtelem-teljes búbája túlemeli őket a közönséges való világán.

Béke, béke, itten béke van!

Nézése közben, mintha e képből át akarna vonulni e béke szivembe...

Az ajtófélfához támaszkodtam s néztem hosszan elmerengve.

S a hogyan nézem s nézem, mintha félig álom, félig való volna, megzendül mögöttem nyugodt, csöndes, mély hangú ének rejtelmes tompa zöngeléssel.

Nem álom. Való, mely álomból ébreszt. Mögöttem zeng az ének. Halkkal nyitottam meg az ajtót, melyhez támaszkodtam, oldalvást amattól, melynél a sekrestyébe beléptem volt. Kivezetett az oratoriumba, melyet a templom hajójától az oltárnak széles és magas márványépülete választott el. Tág félkörben, beboltozva magas kupola által úgy, mint a templom maga, terült el a templom csarnokától elzárt e külön imádkozó helye a csuklyás barátoknak, a kik ez egyházban a szolgálatot végzik. Avatag barna fából vannak idomítva s gazdagon faragva székeik a magas támlákkal, azokból a csodás ódon faragványokból valók, melyekkel megmutatta a régi egyház, hogyan tudja párosítani a fénytelen egyszerűséget gazdag művészettel, az asceta szigorit imponáló pompával.

E széksorokban, maguk előtt százados öröklött könyveikkel, állt nyugodtan a szigorú barátok egy csoportja, hátravetett csuklyával, egyszerű kötéllel derekon kötött barna csuhában, hatalmas alakok, melyeken meglátszott, hogy a csuklyás barát OLASZORSZÁG-ban csaknem változatlanul az még ma is, a kinek leírta világhírű regényében MANZONI: alázatos a koldus előtt is, tisztelettel fogadva a nagy nobili által is, és tiszteletet parancsoló alázatosságban biztos és otthonos mindenütt, düledező kolduslakban s büszke palotában egyaránt.

Rengeteg szakálú vén, ifjú férfiak, de ép erőben mind, és a lemondás nyugalmaival, az odaadás komolyságával arcukatokban valamennyien, tompa zöngeléssel énekelték a sestát, mely az oltáron túl visszahangzott a templom üres csarnokaiban.

Homályosodott. Háborgó vágy fogta el dobogó szívemet. Mit nyertem benned világ az eljátszott hiten, mely ha meg volna, történnék veled és lakóiddal akármi, mit törődném veletek? Szívemnek része lehetne e magasztos csöndes egyháznak, e lemondó csöndes férfiszívek békéjében!

Nyitott szemmel, látás nélkül tántorogtam ki, nem akaratom tudata, csak lépteim gépies ösztöne vezetett gondolámba.

Mi ez? Való álom, látomány?

Nyílsebesen síklik el mellettem egy gondola, végső hegyén kifeszített karokkal, egész testével hatalmasan az evezőnek neki-neki dőlve dolgozik a bárkás, már is eltűnt az óriás indiai hajó mögött, melyről oly bután tekintenek le a ronda chinai matrózok - de a gondolában az én MADONNÁM ült, szakasztott az az arc, szakasztott abban a félvilágításban, csak hogy a fájdalomnak merengésével színtelenebb ábrázatán...

II.

Nem igen lehet szó napirendről annál, a ki elmetszve minden kötelékét, minden kötelék nélkül szabadon, belvilágának s a múltnak s ezekben is csak tűnődésének él. Mégis napirendemhez tartozott esti hat óránként CONTE RANZO látogatása. A nélkül, hogy ismerkedésekbe bocsájtkoztam volna, meg tudtam találni a legjobb embert a legjobb célra. A conte, mint az olasz conték legnagyobb része, korlátolt viszonyok között, és jórészt kis hivatala után élt, melyet a MARCIANA könyvtáránál viselt. E könyvtárban, a hol Európa több százados történetének szálai őriztetnek, találkoztunk és barátkoztunk meg lassanként. Óhajtottam valakit, a kivel olvashatnám, a kivel magyaráztathatnám magamnak a régi olasz remekírókat. Maga ajánlott erre, mivel, a mint mondá, én és a foglalkozás is tetszettünk neki, de, a mint olasz előzékenységgel és naivitással folytatta, örülhet is, ha ilyen kellemes módon javíthat helyzetén, mert daczára a nevét viselő palotáknak és a családja által jobb időkben gazdagon felszerelt kápolnáknak, alig maradt reá abból a múltból, melyben ősei velencei dogék voltak, egyéb, mint a tradíciók. Kellemes modora, roppant olvasottsága, ama tradícióknak köszönhető tájékozottsága minden új s régi velencei dologban, számomra valóságos kincsé tették.

Az órának vége volt. BEPPO az ebédet jelentette.

»Ebédje után talán még találkozunk. Akármennyire kerülje is a társaságot, ma, a mikor senki sem kerüli egymást, hanem összejön mindenki, a kinek csak mutatható ruhája van, Önnek sem szabad visszavonulni.«

»A cavalchinába?« feleltem. »Azt hiszi, hogy DANTE nekem hangulatot csinált álarczos bálba menni?« És ha csupán »mindenki« volna ott, talán mennék. »Mindenki« nem igényli, hogy megismerkedjem vele, ha neki velem ismerkedni tetszik. De vannak, a kik igényelhetik, ha az ember közibük megy. És ott lesz mindenekelőtt egész fényében a nagy világ. Az idegenek közt ismerősöket találhatok, az idevalókkal megismerkedhetem. Tudja, hogy beteg, ideges vagyok s betegségem, hogy egyedül akarok élni. Tudja, hogy a társaság olyan, hogy az embernek vagy teljesen visszavonulónak, vagy egészen odaadónak, vagy udvariatlannak kell lenni. És az önök velencei társasága olyan előzékeny, olyan szeretetreméltó. Nem fogom kísértetni az isteneket. És inkább tartsanak ember-gyűlölőnek, mint udvariatlannak és önzőnek,

a ki felkeresi a társaságot, ha kedve tartja, de ridegen elzárkózik előle és visszautasítja előzékenységeit, ha terhére vannak.«

»Engedelmet kérek, de ez már igazán beteges idegesség. Nyilvános álarczos bálba elmegy az ember a nélkül, hogy bármire is kötelezné magát. Igaz, VELENCZE nem oly nagy város és sokkal inkább foglalkozik saját magával, semhogy fel ne tűnjék egy idegen fiatal ur, a ki a nagy canális egyik palotájában úgy él, mint valami zarándok; meglehet, hogy külföldi ismerőse megszólítja, de az megtörtént már az utcán is, minden veszélyes következmények nélkül. Arról pedig biztosítom, a velencei társaság akármennyire előzékeny, vagy éppen mivel előzékeny, tartózkodását tisztelni fogja minden velencei. Ha visszavonultságát nem ismernék, maguk is közelednének. Mivel ismerik, várni fognak az Ön közeledésére. A velencei társaság aristocrata társaság. Pletyka, de discret. Ön engem talán indiscretnek tart, hogy ennyire sarkalom és oktatom? Nemde? Engedje meg, én ciceronéja vagyok és mint ciceroné ragaszkodom ahoz, hogy a CAVALCHINÁT meg kell nézni. Modern külszin, de egy darab régi VELENCZE. Látja már a neve is...«

»Igaz, mindég kérdeni akartam, mi e név?«

»Régen lóháton rendezték a nagy álarczos meneteket. Ha a ló a vizes, gondolás VELENCZÉBEN ma is oly ritkaság, hogy ha valahol megjelenik, - jobbadán csak bűvészek és csepüevők társaságában, - az utcai gyerekek ujjongva kiáltják »un cavallo, un cavallo!« régenten is elég feltűnő volt. Így nevezték utána Cavalchinának a nagy álarczos multságokat. És ha a FENICE-ben ma este nem is fog lovat látni, ebből is láthatja, hogy ma este a bálteremmé változtatott színházba vezetnem egyenesen kötelességemhez tartozik, ha már egyszer vállalkoztam Önt a régi VELENCZÉVEL megismertetni!«

»Nos, ennyi oknak ellenállani oktalanság, ennyi szeretetreméltóságot visszautasítani barbárság volna. CONTE, ebédeljen velem és azután Önnek felelősségére, védelmére és vezetésére bízom magamat.«

Háztartásom igen egyszerű volt. Olcsón jutottam egy lakrészhez egy üresen álló palotában, melyet a tulajdonos az időnyre már nem remélt kiadhatni. Magam csak egy nappali termet, egy alig kisebb hálószobát - ki nem állhatom a szűk hálószobát, de a walzer-tourra csaknem alkalmas velencei ágyak nem is valók ilyenbe, - és kisebb dolgozó szobát használtam. Azt találom, hogy kisebb dolgozó szobában jobban szedi össze az ember az esztét. BEPPO a gondolás volt, ha kimentem; a komornyik, ha otthon voltam. Olaszosan ellátta mind a két méltóságát és velencei gondolás öltözetében, színeimmel jobb karján éppen olyan regényesen nézett ki és éppen olyan nagyokat tudott kiáltani, mint a milyen salonias és nesztelen tudott lenni, ha a hosszú bugyogót és széles gallérú ingét felváltotta a rövid nadrággal és feszes frakkal. A legjobb evezősök egyike volt, és soha MAGYARORSZÁGON nem voltam olyan jól szolgálva, mint a hogyan ő komornyikoskodott öltözködésemnél, reggelimnél, ebédemnél. Ha a szolgálat az ebédnek egyik fele, a másik felét ellátta ép oly jól szakácsom, noha csak nehezen barátkozott meg az eszmével, hogy a rizottot lágyabba főzze, mint a hogyan ő szerette és csak sóhajtozva állott reá, hogy a neki gyönyörűen gyöngéd, de barbár izlésemnek éretlen borjúhúst a menüből egyszer-mindenkorra törölje, és az ürü és a sok tengeri hal, osztriga, rák és pók fölött határozottan a durva marhasültnek adjon elsőbbséget.

Kiürítettük az utolsó pohár cyprusit - GIACOMUZZI-tól volt és nem volt rossz - és azután vendégem indítványára kávézni FLÓRIAN felé tartottunk. Ugy is alig múlt nyolcz, tiz előtt kár lett volna a cavalchinába menni, de különben is nézni kellett előjátékát a MÁRK-téren.

III.

Elég volt az előcsarnokból és az előjátékból. Mert a MÁRK-tér csakugyan a FENICE-nek volt ezuttal előcsarnoka, a márványkoczkán nyüzsgő tömeg a CAVALCHINÁNAK előjátéka. Ezer és ezer villogó lángkoszorúnak és a középkandelaberek fényözönének tündöklésében úszott a tér, csak a körvonalok élessége, a színezet aranymelegsége mutatta, hogy mesterségesen van nappallá varázsolván az éj. A térnek fényétől velünk szemben a sok redőnytől zöldelő régi procuratiák kivilágított szobái homályosoknak látszottak, sajátos fényben tüntek át a MÁRK-templom ezredéves bolthajtásainak homályából a szélesen elterjedő byzantin mozaikok sápadt aránya s tündöklő színei, a bazilikával szemben, tőlünk balra zárva be az óriás négyszöget, mint szellempalota fehérlett NAPOLEON márvány-épülete. Csak a campanille emelkedett túl a fénykörön, messze túl a bazilika kupoláin, magasra fel az éji homályba, giganticus árnyat vetve a dogék palotájára. Mint hangyaboly rajzott váll-váll mellett a tarka közönség az arcadok alatt s künn a nagy téren, első látszatra szabálytalan zürzavarban, mint a bolynak népe, de figyelmes nézés után egymást ugyan sokszorosán keresztező, de szabályos áramlatokban. Az álarczos alakok adtak irányt rendszeren ez áramlatoknak, és ez álarczosok rikácsolásával, egy-egy lelkesült női masknak emphaticus declamatiojával, a tömeg hahotájával, a halkán beszélők és suttogók ezreinek zúgásával nehezen küzködött a katonai zenekar harsónája s csak ha az olasz mesterek érzelmes zenéjének valamely kiválóan kedvelt, valamely különösen derűs dallamát hangoztatá, ragadta magával győzelmesen a zajt, támogatva a vele együtt éneklők által. Elhagytuk apró kávé asztalunkat s alacsony faszékeinket, el a vékony faszálakra tűzött cukros gyümölcsöt, melyet nyakunkba kötött az áruját hangosan hirdető utczai cukrász, és feltűzve a virágáros leány bokrétáját, igyekeztünk belé jutni a FENICE felé iparkodó áramlatok egyikébe és sodorva szűk utczáról szűkebb utczára és sodorva fel a lépcsőn és keresztül az előcsarnokon, benn voltunk a színházban, melyben a színpad folytatása borította el a földszint padsorait. Az egész egy óriás terem, úgy hogy csak mellvéd magasára nyúlt a páholysor első sora, melyen aztán emelkedett pirosban és aranyban páholysor páholysoron, fel egész a csillárig.

Mennyire más látomány! Minő előkelőséget lehel és mégis az előbbinél nem kevesebb derűt.

Nem kevésbé élénk, de discretebb a mulatók csevegése, csöndesebb, de édesebb a zene, derült és előkelő a tág terem minden aránya és gyöngéd színezésében is élénk diszitménye, de derültebbek és előkelőbbek a páholysorok női arcjai, azok a meleg és nemes olasz arcok, kiemelve olyan ékszerek által, melyek csak VELENCZE régi családaiiban találhatóak. A byzanci császárok ékszerei ezek, melyek viselői mellett a külföldi hölgyek, mutatós és drága, de művészi becsben szegény és ősi zamatban még szegényebb párisi ékszereikkel komornáknak látszanak. Csak egy-egy magyar urnó - és van itt mindig, nemességben és szépségben kiváló, nem egy, - családi ékszereivel a régi magyar ötvös művészetnek, a byzanti és a velencei művészet e gyermekének remekeivel, versenyezhet velük.

Nem csoda, ha ez arcok nézésében elvesztettem Ciceronémat. Messze körül tekintve utána, egyszerre mint varázs által volt lebilincselve szemem. Ott van abban az alsó sarokpáholyan, ott van megint az én madonna-arczom. És még sem az. Az arcz az. De nem MADONNA-arcz többé, és a bánatosság ama kifejezése sem ül rajta többé. Mintha az egyszerü, de mégis ünnepies csipkés-fodros könnyü lilaruhával, és kevés, de nem közönséges ékszerével bágyadtan fénylő barna hajában, egészen más lelkületet is öltött volna, az ünnep derűjével szemben félig odaadót, félig tartózkodót. És ha arcza egészen a megkapó régi lett volna, tán nem érdekelhet vala jobban, mint így, mikor kerestem a régit az ujbán. Két úr állott páholya előtt, s azokkal látszék beszélni, vagy inkább beszédüket hallgatni, mert maga csak ritkán szólt, de mindannyiszor az arczkifejezés annyi, néha tán csak alig árnyalt, de mindannyiszor szavaknál is jobban beszélő változataival, hogy önként vagy rendkívüli impressionabilitásra, vagy a

kedélynek és lelkületnek kifogyhatlan gazdagságára kellett gondolni. Vonásaiban, eltekintve attól a mi bennük a nőies volt, - és kiválóan volt nőies idomainak lágyságában, színeinek gyöngéd harmóniájában, alvó tüzeiben, rejtett hevében, - olyan arcz volt, a minő világi és egyházi nagy szónokok és színművészek, átalán olyanoknak egyik legbecesebb tulajdona, a kik hivatva vannak elragadni és hódítani arczukkal is. Nem a remek szobor remek vonásai ezek. Nem élesen metszettek, nem is a legkisebb részletig finomon kidolgozottak, és nem valamely domináló kifejezés. Az ilyen arcz bámulatra ragadhat első látásra, de mindig csak mint szobrot bámulhatjuk. Meghatni, küzdelmen át tova ragadni, lebilincselni és hódítani nem fog soha, mert hideg szépsége hidegen hagy. Az ilyen arczon nem játszhatnak a kedélynek érzelmei, a lelkületnek szenvedélyei. Határozottan kidolgozott vonásai, domináló kifejezése nem engedi meg a hangulatok változatos nyilvánulását. Rosz arcz színésznek, szónoknak. Volna lelke tűz, arczán meg fagy. E nőnek arczát vonásról vonásra leirni lehetetlen volna. De szembetünik gyöngéd harmóniája mellett az idomok lágyságát nemesítő bizonyos erély, sőt erő, mely különösen a halvány homlok hullámos határvonalain és emelkedésein, az állnak kikerekített körvonalaiiban nyilvánul, de különösen a különben közönségesnek látszó orr szárnyainak egy-egy önkéntelen megrezzenésében a féktelen szenvedély sejtetéséig emelkedik. Az arcznak kimondhatlan bája főképp az édes, puha és színmeleg ajkakban van, de van ez ajkakban a szenvedés valami vonása, mely a mosolyban sem tud végképen felolvadni. Az arcz nyugodt, nyugalmát emeli, hogy a szem félig leereszkedik és hosszú fekete pillák fátyolozzák el azt is, a mi zománczából látható, úgy hogy színei nem, csak olvadó fénye tetszik át. De emeli nyugalmát a barnába játszó sápadt szín, melyet a pírnak csak az a bőr alatti lehelete élénkít, mely jön és megy, mint az esti felhőn áttörő napsugár és elválhatlan a finom idegektől és nagymérvű impressionabilitástól. Hibát keresve sem lehet találni az egész fejen, még ott is, ahol a szabatos szépség annyiszor szenved hajótörést, a fülnél is puha-finom és kifogástalan az apró idomok mindenike. Fehérsége itten szinte feketévé változtatja a sötét-barna hajjat.

Hogy ez arcz kifejezése milyen könnyü átmenetekben változik, szembetűnt a hármás társalgásból is. Az urak egyikével szemben bizonyos önkéntes tiszteletnek, szerénységnek jellemét viselte ez arcz, a másikkal szemben bizalmasabb, de önérzetesebb, sőt az ajknak egy-egy mozdulata mintha kicsinylő lett volna. De ahogy az aeol-hárfán játszik a szellő, úgy játszottak e vonásokban csinátlan könnyűséggel, inkább csak sejtelmesen, a változatok. Ép oly kevéssé volt a két úr megjelenésében éles a különbség. Sőt felületes szemlélő egyaránt a magasabb körök egyensorsú tagjának nézhette volna őket, ha ugyan nem helyezte magasabbra épen azt, a kit egyáltalán nem látszott magasabbra helyezni a nő. Hátravetett vállaiiban, emelt fejhordozásában volt valami parancsoló, a nélkül, hogy a gyakorlott világember fesztelenségén túlment volna. Előre vetett jobb lába és minden mozdulata oly emberre mutatott, a ki mindig ügyel arra, hogy impressiót tegyen. Ez a hatásra dolgozás meglátszék öltözetén is; kifogástalan és utolsó divat volt, mint társáé, de minden részlet azt kiáltotta rajta, hogy utolsó divat és kifogástalan; sőt több; mert a művészi szabás egy-egy fogása mintegy dicsekedni látszék, hogy az erőteljes és ruganyos alakban neki is van része. Mindez és minden részletnek ujdonatuj volta, a selyemkalapnak tükörfénye, talán épen mivel demonstrálni akarta, nem hagyta az igazi előkelőség benyomását meggyökeresedni, noha ép ugy nem volt az egészen semmi ízetlen, mint a hogy nem volt semmi elhanyagolt. Az úrnak megjelenése kora iránt is hasonló kételyeket támaszthatott. Lehetett harmincz, lehetett ötven. Kor tette-e, avagy csak erős szenvedély és erős élet kissé elviseltté e napbarnította arczot? Van-e művészet e sűrű, de gonddal simított bajusznak, e simára kefélt hajnak holló feketéjében? Vajjon tud-e e szem mindig, tud-e sokáig ily hatásosan tekinteni?

A másik úr bizonyosan elérte az ötvenet, noha fogyatkozó bodor haja és kiszélesülő arányai mellett sem nélkülözte azt a bizonyos ifjú ruganyosságot, mely a mindent nivelláló nagyvilágban ép úgy sajátja az élemedettebb uraknak, mint sajátja az ifjaknak a korosság bizonyos

lehültsége, sőt fáradtsága. Öltözete, - noha ugyanaz a szabás - ép úgy magán hordta a londoni, mint a másik a párisi jellemet. Bizonyára kevésbé mutatós, de nyugodtabb, puhább, simulekonyabb és mindenképp följött fesztelenebb volt. A milyen hasonlóknak látszik a két öltözet, azt a benyomást teszi, hogy az egyik jól öltözködik, mert így van szokva, mert erre ösztönzi szándéktalanul is az önmaga és a társaság iránti tisztelet, és mert végre nem is juthat abba a helyzetbe, hogy valami ruharészlete más, mint kitűnő állapotban legyen; a másik jól öltözködik, mert *evvel is* vagy manifestálni, vagy tartani akarja társadalmi igényeit. Amannál csak öltözködés, ennél munka és gond is az öltözködés. Átalán azt lehet mondani, hogy a kettő jól tünteti fel, az egyik a tüntetésszerű előkelőséget, mely bizonyos dolgok elsajátításából és szembetűntetéséből, a másik azt a valódi előkelőséget, mely ellenkezőleg bizonyos dolgok önkéntelen, ösztönszerű elkerüléséből áll, és örökre áthághatlan határvonalat fog képezni az igazi előkelő és a »poseur« közt.

Tovább haladtam, még inkább vágyva feltalálni barátomat, a ki talán felvilágosíthat: ki ez a nő? De alig haladtam el még egy utolsó tekintettel a páholy alatt, midőn hirtelen megállítanak magyar szavak, rég nem hallott, de ismeretesen csengő hangtól: »Ohó, hadnagy uram! Csakugyan ön az, a ki tábornoka mellett úgy megy el, mintha soha nem is lettünk volna bajtársak?«

És a mint visszafordulva szemtől szemben állottam vele, hangját hallottam, és az egykori ábrándokra csaknem piritóan emlékeztető hadnagy és tábornok szavakat: nem csak ama páholy egyik udvarlóját, hanem benne párisi tábornokomat is azonnal felismertem, noha PÁRIS-ban sűrű bajusza mellett hosszú szakált és harcziásan rövidre nyírott hajat is viselt, és a lefolyt évek alatt ép oly kevésbé emlékeztem szívesen reá, mint nem az egész nevetségesen végződött ügyre.

»Mindjárt feltűnt nekem, - mert a jó katona mindent észre vesz, - hogy olyan kitaróan nézett bennünket. De csak mikor mellettem elhaladt, ismertem rá. De hogy is gondolhattam volna, hogy itt találjam. Bizonyosan csak a napokban jött. Még nem láttam eddig és most is úgy látszik, el akart menni a nélkül, hogy megszóllítson.«

Nem bántam, ha azt hiszi, hogy azért néztem, mert ráismertem, és avval mentettem magamat elég természetesen, hogy az idegen hölgy tartóztatott a közeledéstől.

»Idegen hölgy? Signora MIRA Önnek idegen? A napnak hőse Önnek idegen? A hazai csillag, a magyar művésznő Önnek idegen? Oh, ha csakugyan idegen, meg fog vele ismerkedni még ma, vele is és művészetével is. Épen most ígérte meg a herczegnek, hogy énekelni fog nála. Ott lesz, ugy-e? Hogyne. Ott lesz mindenki, a ki valaki. De hát Pesten nem ismerték Önök? Persze, nem keresztnevének olaszra combinált betűi alatt, hanem mint... IRMÁT? Nézze csak jól.«

IRMA, a kis IRMA, a ki a karban énekelt, a kit foszlott ruhájával kinevetett a többi leány, mivel mindenképp énekével, és nem szép arczával akart valamire menni? És a ki addig nem ment semmire sem, míg nem kapott egyszerre pártfogót, bársony ruhát, és szerepet. Csakugyan, a mint most nevét hallám, megint az a régi gyermekarcz. Éltem Pesten úgy is, hogy nehéz lett volna nem ismernem, ha bár életemben alig is beszéltem vele egy pár szót. Voltunk nehányan, a kik köszörületlen gyémántnak tartottuk. A pártfogója később váltókat csinált. Most bimbsai TÖRÖKORSZÁG-ban, a hova a közjó iránti magasabb tekintetekből át hagyták szökni. Akkor a köszörületlen gyémánt, mint annyi más, megint eltűnt a sok kavics közt. Senki sem tudta, mi történt vele.

»Mi? Látja, hogy nyilván talált különb pártfogót, a ki jobban gondoskodott róla. Nevét ismerik OLASZORSZÁG-ban és maholnap ünnepelni fogják PESTEN.«

»Tehát célzott ért. Irigylem mert én nem értem célzott semmi félét. Bámulom, hogy valamire vitte, mert én nem vittem semmire. De van valami arczában, a mi szánalmat követel, és még inkább szánám, ha nem volna. Büszke lehet ez a nő, hogy győzelmében nem tudja elfelejteni, hogy caudinumi igán ment át a győzelemhez.«

»Fiatal barátom, ön még mindig a régi idealista. Az ilyen dolgokról a siker után senki sem beszél. A rómaiak sem verték volna meg HANNIBÁLT, ha nem mennek át a caudinumi igán, és ha vezérük nem FABIVS CUNCTATOR. Ennyi rajtam maradt deák-koromból. És mindig jó hasznát vettem.«

»Tehát ezt ajánlja annak, a ki valamire menni akar?«

»Ajánlom, hogy ne vegye a világot olyannak, a minőnek elébb képzele, utóbb kívánja, hanem vegye olyannak, a minő. Minek csináljunk mi ketten egymás közt phrasisokat. Sajnálám, ha Ön, a mint mondja, csakugyan nem vinné semmire sem, és mondhatom Önnek, hogy én evvel a két római principiummal, - a caudinumi igával, ha épen kell, és a cunctatoroskodással, ha hasznos, vittem valamire.«

»És avval a keresztény principiummal, hogy a szentnek a keze is maga felé hajlik?«

»Igen,« mondá futó zavarral a vitéz tábornok, »csakugyan, ha tetszik, evvel a keresztény principiummal is. Megint látom, hogy jó felfogása van,« folytatá kedélyességre törekvő hangon. »Látja, én vittem valamire. Három nagy nemzetnek tábornoki egyenruháját viselhettem. A Szent-Lázár és Mórítz-ról, és a becsületrendről nem is beszélek. A tuillériákban mindig grata persona voltam. NAPOLEON dolgozó szobájában szivaroztam. CAVOUR-ral, szegény CAVOUR barátommal éjfélt után sétáltam TURIN legroszabb utcáiban. Tudja, CAVOUR-nak olyan paradox izlése volt nők dolgában. Azt mondta, ha az ember egészen lemond a nőkről, elvesziti az elant és a tetterőt, és ha lebilincselni tudó nővel bocsájtkozik viszonyba, elfecsérli az idejét, vagy épen női befolyás alá kerül. Akár PÁRIS-ban, akár PESTEN, akár OLASZORSZÁG-ban legyek, mindenütt előzékenyek irántam, mindenütt van befolyásom, mert mindenütt azt hiszik, hogy van szavam a másik két országban. A nélkül, hogy valami vagyonom volna, részt veszek a legnagyobb üzletekben, és ma lehetne vagyonom, ha fukarkodni akartam volna. Azt hiszi, ha csupán a haza hálájára vagy a sült galambra vártam volna, mentem volna ennyire?«

»Tábornok úr, azt hiszem, hogy soha sem fogok valamire menni« - volt annyi őszinteség után kissé udvariatlan válaszom.

»Ön nagyon komolyan veszi a világot. Még a CAVALCHINA-ban is olyan arccal jár, mintha a világ javításával volna megbízva. Egyelőre élvezze világát és könnyítse vérét. Később majd könnyűnek fogja találni, a mit most nehéznek tart. Farsangoljunk. VELENCZÉ-ben lehet farsangolni.«

»Nem járok a világba.«

»Képzeltettem volna. Már magában elég ok arra, hogy ne vihesse semmire sem, ha csak nem poéta vagy tudós. Én majd bevezetem. Előttem OLASZORSZÁG-ban minden ajtó nyitva áll. Ma elmegyünk a herczeghez és megújítjuk régi ismeretségünket a signorával. Épen jól jön a herczeg. Principe!«

Alig volt időm még egyszer ismételni, hogy nem járok a világba. A tábornok volt az utolsó ember, a ki által ismerkedni akarhattam. Hiába. A páholy előtt maradt úr felénk közeledett és a tábornok megszólítására megállott.

»Egy honfitársamat és egykori fegyvertársamat mutatom be fiatal barátomban. Remélem, VELENCZÉ-ben nem fogják azért rosszabbul fogadni, mivel neve fel van jegyezve azok közt, a kik hajdanában VELENCZE ellen ütköztek.«

»A régi ellenfelek régen barátokká váltak s VELENCZÉ-ben rég óta jól fogadnak minden magyart. Eddig is sajnáltuk, - folytatá udvariasan a herczeg, - hogy csak a régi VELENCZE iránt látszott érdeklődni. Nagyon fogok örvendeni, ha ma este nálam akarja kezdeni ismerkedését az új VELENCZÉ-vel. Mint barátokkal fog találkozni azokkal a régi nevekkal, melyekkel a magyarok egykor csatákban találkoztak.«

Igen sokféle fokozatai vannak az előkelőségnek. Van egy fokozat, a melyen az illetők nem érzik magukat egészen biztosnak a kétségbevonással, vagy a tekintetbe nem vétellel szemben, és épen ezért ünnepi grandezzaival, vagy rideg kimértséggel igyekeznek magukat körülvenni. Van egy magasabb, és műveltebb fokozat, mely a bizalmasságot távol tartani, de egyúttal a tartózkodásért kiengesztelni iparkodik választékos, formateljes udvariasság által. De az előkelőség legmagasabb fokán ilyenekre sem tapasztalatok, sem ösztönök nem igen vezetnek az illetőket. Az udvariasság sem bástya többé, hanem természet. A tartózkodás ha más sorsuak iránt nyilvánul, inkább egy neme a szokatlan előtti zavarnak, melyet kölcsönös érintkezésben gyakrabban érez a magosabban, mint az alacsonyabban álló, a ki annyival inkább szokhatta meg az érintkezést nálánál magosabban állókkal, minél alantabb áll maga. Ettől eltekintve valami felmelegítő kedélyes szivélyesség ezen fokozatnak szokott hangja mindenkivel szemben, emelve jótékony hatásában nemes modor és nem ritkán szivjóság által, mely nagyon különbözik a népszerűség hajhászásának vigyorgó nyájasságától. Ha nem lett volna magában is nehéz nyilvános vigalmon az emberkerülőt adni, és visszautasítani meghívást házi vigalomra, nehezzé tette volna a herczeg modora. De végre is, a ki merre hajlik, arra dől. Miért mentem a CAVALCHINÁBA. A ki az első concessiót meg nem tudja tagadni, nehezen kerüli el a másodikat. És utoljára is, néha sorsunk által kell magunkat vitetnünk.

IV.

Mintegy kézről-kézre adva futottam át az ismerkedések egész során. A herczeg, a mint czime is mutatja, voltaképp nem tartozott a velencei régi családokhoz. Ezek nem használtak czimeket. A dogék herczegi süvegére mindenik jogot tartott, többnyire többször is birták, de talán épen ezért tartózkodtak egyéb címektől. A »conte« címet, mely egyes kényurak, püspökök és városok által is adományozva, OLASZORSZÁGBAN közönségesebb mint NÉMETORSZÁGBAN a »Freiherr«, és ennél is jelentéktelenebb, nem kereshették; és ha egy-egy családra mégis ráragadt, az inkább a család hanyatlásának és annak volt jele, hogy a souverainitásban részes velencei nobilit a viszonyok idegen úr szolgálatába vitték. A MOCENIGOK, az ALBRIZZIK is csak akkor lettek birodalmi grófok, mikor az ausztriai uralom itt is, mint régebben ERDÉLY-ben, címek által igyekezett hizelegni a régi fejedelmi családoknak. A herczegi cím csak a dogét illethette meg. De ha a herczeg nem is volt azok közül való, a kik legalább saját lagunáikon minden előzékenység és vendégszeretet mellett is szivük bensejében csak másodrendűnek tudják tekinteni a nem velencei nemességet, mégis oly kiváló és kétségbe nem vont társadalmi állást foglalt el, mely alig engedett a régi fényt megőrzött ALBRIZZIAK és PAPADOPOLIAK állásának. Nemzetiségére olasz, családja a német-római szent-birodalom déli területein virágzott, de összeköttetéseiben mindig az éjszaki OLASZORSZÁG, és különösen VELENCZE felé vonzódott. Így roppant vagyona és az új olasz királyságban természetes osztályrészeül jutott kiváló állása által támogatva, könnyü volt maga körül egyesítenie a velencei társaság virágát, ha a CAMPAGNA-ból, vagy a római parlamenti életből VELENCZÉ-be jött megnyitandó a család által századokon át birt palotát. A nemes kora-renaissance-ban

emelkedő palota előtt most is fekete tömbökben himbálóztak a gondolák, a családi színekben diszló kikötő oszlopoktól jobbra-balra messze elnyúlva. Az ezernyi gyertyák fényét visszaverő márványtermek, diszítve brocátok, virágok és régi mesterek művei által, magukban foglalták ama társaság javát, mely még egy órával azelőtt a FENICE-ben mulatott. A kecses festéssel ékített ajtók messze kitérve is szükeknek tetszettek a mozgékony vendégség közlekedésére. De valóságos áradat indult meg a zeneterembe vezető ajtó felé, midőn onnan egészen váratlanul átcsattogott egy csengő női hangnak leirhatlanul derült éneke. Egy fülkéből, a hova a tömeg hullámzása vetett, hallgattam IRMÁT, a kit eddig nem vettem észre a vendégek sokaságában, nem talán azért sem, mert lila ruháját habos fehér selyemmel cserélte fel. Csak népdal volt, a mit énekelt, de nápolyi népdal, nápolyi forróság, érzékiség, féktelenség által teremtvé. Nem változtatott sokat a természetszülte dallamon. Nem is kápráztató ékítmények, ragyogó fogások által igyekezett az ilyenekhez szoktatott hallgatóira hatni. De talán épen mivel nem bámulatra dolgozott, tudott elragadni. Felvillanyozó kéj hatotta át az egész termet. Nem a mai bámúlt szinpadai énekesnők modora volt ez. Nem csak azt adta, nem volt azok közül való, a kik csak azt adják vissza, minden nehézségen virtuóz könnyűséggel és vakító technikával átsurranva, a mi a szerzeményben benne van, a mit a mestertől kapnak, de a kik mesterkéletlen dallamok által hatni alig tudnának; talán szegényebb volt vakító fogásokban, de adott a magából, és látvának látszott lenni, a mi benne volt, ha a szenvedély bódulatáig emelkedett tengernyi kéjben, ha bágyadozó odaadást leheltek elhaló hangjai, éledve s féktelenedve ismét s ismét a mámor önkívületéig.

Ereimben csergedezni érezém a vérnek forró hevét, és megbűvölve csüngtek szemeim a zengő zongora mellett fehérülő magas alakon. Minő alak, mennyire más megint! Egy daemon, mely a kéj mámorát hozza a siralom gyermekeinek, új hitvallást, új megváltást abban a mámorban, melyben elmerül bánat, keserv, szenvedés. Ez az alak, ruganyosan kidomborodva a bágyadt fényű fehérben, úgy, a hogy csak oly termet domborodhatik, melynek nincs szüksége arra, hogy fűzővel hazudja a hajlásnak tökélyét, párosítsa a lágysággal a szilárdságot, - s ez az arc, mostan pezsgő szilajságban melegülve, ittasító tekintettől lobogva, ugyanazt hirdeti, mit e dal: csak a ki sötét vérével gondok kinjában önönmagát gyötri, nem látja azt, hogy paradicsomot lelhetni most is e földön, menyei örömet az emberi életben! És villog a gúnyos tekintet, felsikít a szánó gúnykaczaj az élehetetlenek fölött, a kiknek nincsen szemük látni, hogy milyen szép a világ, a kik keresik a mi nincs, a kik nem látják, a mi van!

Nekem szól a kaczej, rajtam akad meg a gúnyos tekintet...

Mi az, a mi engem mindig s mindig bús magányomba visszalökött?

Miért függesztettem szemeimet mindig a messze ködbe, miért fordultam el attól, a mi kezem ügyébe esett?

Ha meddő kesergésben fáradva, ha csalódásban keseredve, ha önvádtól furdalva, álmaim világának kínjaitól szabadúlni akartam, ha hasonló akartam lenni azokhoz, a kiket magam körül láttam, ha derült körben kerestem nyugodt derüt, vagy ha tomboló orgiába vetemedtem keresni feledést, a mámor mákonyát, vagy akár a kimerültség nyugalalmát: mi az, a mi az üresség, a sivárság, vagy az undor és önmegvetés ostorával riasztott fel, kergetett el mindannyiszor vissza, vissza, ki abból a körből, melyben idegennek éreztem magamat, melyben fárasztott a derü és undoritott a mámor? - vissza magányom ábránd-népesülte világába?

A hit volt, a remény volt. Igen. Hittem valamikor hogy jobbra vagyok születve. Hittem, hogy van bennem erő tette, hogy emelkedhetem felül a mindennapin, hittem, hogy mutathatok utat, harcolhatok nagyért, és győzve vagy bukva, fűzhetek homlokomra babért, hagyhatok magam után nyomot, emléket, célt, utánam jövő jobbaknak küzdelmére méltót.

Van-e még mit hinni, remélni? Ébredve erőtlenségem leverő tudatára, nem-e az örültek háza felé tartok, ha feledni nem tudom azt, a mi való nem lehet soha? Hiú te! Van-e más utad, mint vagy ki az életből, melyben helyedre találni nem tudsz, vagy visszasülyedni a tömegbe, tenni azt és úgy, a mit körülötted mindenki tesz, - ha erő nincsen benned különbnek lenni náluknál. Vagy légy senki vagy légy semmi, ha nem tudsz lenni valaki. Ha álmaid nem voltak pusztá agyrémek - és ki biztosít, hogy nem voltak azok - nagyobb agyrém volt, hogy hősük te léssz. Tudhatod-e, hogy a miért hevültél, azért hevülni érdemes? Nem. De hogy hiába hevülsz érte te, azt tudhatod. Meglett ember! Meddig akarsz foszlott agyrémeid ködébe meredni, mért nem kapsz ahhoz a mi van, mért szalasztod el a mit elérhetsz? Nemde igaza van a tábornoknak? Nem tesznek-e róla ezren s ezren tanuságot minden nap? a ki csak élni akar, nem-e gyönyör az élet? Minek keseríteni gyönyörét avval, a mire hiába törekszik hivatlan?

Minő nő volna ez, felderülni, feledni, életet élvezni, emberi gyönyört színi és lehelni! Minő város ez, élni váltakozva titkos ölelésének magányában, derült ünnepélyek zajában! Él! Él! Tűz lövelje át lankadt szemedet, ruganyosság öngyötrésben fáradt testedet, - mielőtt megöszülne egészen, légy valahára ifjú, nehogy vénülve mondjad majdan: életem nem volt semmi, semmi, - sem hatalom büszke gyönyöre, sem dicsőség mámora, sem boldogság sem öröm, semmi, semmi, egy semmirevaló élet!

V.

A tánczterem márvány kockáin kifeszített sima damaszk kelmén keringtek a párok a mennyezet felől hangzó, de láthatatlan zenére. IRMÁT keresték szemeim és félték őt meglátni. Kerülni: gyávaság és nevetség; felkeresni: mintha szégyenletesnek éreztem volna. Valahányszor látni véltem és mégsem ő volt: szinte megkönnyebbültem. És mégis kényelmetlen érzettel, boszankodva hagytam el a termet, midőn hiába kerestem, és láttam, hogy elszalasztottam. A tábornok csengő hangja riasztott fel álmélkodásomból. A buffetben voltam. Egy pohár borral kínált meg, kedélyeskedve, hogy még mindig nagyon komoly vagyok. Szomjaztam, nem a borra, hanem valami erélyesre, és ha mindjárt csak egy pohár bornak fenékgig kihajtása is lett volna. 48-iki Lafitte volt. Mint tűz csergedezett végig ereimen. Úntam a tábornok társaságát, úntam az egész mulatságot. Ki vágytam, ki a hús lagunákra - ki a szabad tengerre. Nehány elhagyatott termen mentem végig, a kijáratot keresve, midőn önkéntelenül meg kelle állnom egy kisebb szoba küszöbén, leszegezve sajátságos, tündéries egyszerűsége által. Fehér márvány padlaton állt néhány butordarab, fehér lakk kevés arannyal, és a mi oly csodásan sajátságos volt, alulról a mennyezetig minden fal kirakva véges-végig fehér camélia-virágokkal. Semmi lomb, csupán a virág sűrűn-sűrűn egymás mellett, csak egy nagy négyszöget hagyva üresen, mely TITIÁN egy festményének tündöklő színezetében emelkedett ki. És a mint állok, és a mint nézek, a kép előtt a káprázatos fehérségben egyszerre mozdulni kezd valami, és kibontakozik zavart szemem előtt fehérben egy női alak, és lassanként felém fordul, és halványságában a kamélia virágával vetekedő arcából egy pár csodálkozó szem tekint reám, hosszan, némán, és megszóllal egy kimondhatatlanul szomorú hang: »Miért jön Ön mindig csak akkor elém, ha megalázva érzem magamat?

- »IRMA, rám ismer?«

- »Vagy mondja, miért érzem magamat mindannyiszor megalázva, valahányszor Ön hozzám közelít?

- »IRMA - mit beszél, - nem értem?«

- »Félig nőtt leány voltam, alig kezdtem a karban énekelni. A színpalak kietlen nappali homályában ültem a földön, s míg a színpadon egy csattogó bordalt próbáltak a Traviatából, egy pár piros czipőmet mázoltam feketére, mert nem volt viselő czipóm és nem volt pénzem, és nem volt senkim. Sírta, a hogy sírhat egy pár piros czipőért egy gyermek, egy pár színpadi czipőért egy gyermek, a ki a mostoha házával együtt elhagyott mindent a bódító színpadért, és a ki akármit hagyott el, nem volt semmi síratni valója más, mint piros czipője. Sokan jártak-keltek mellettem, senki sem vett semmibe, senkit sem vettem semmibe. És Ön megállott előttem, és reám tekintett s azt mondta, »végy magadnak másikat.« Emlékezik?»

- »Lehet, hogy úgy volt. Maga büszke gyermek volt és nem tudja felejtani, hogy megbántottam?»

- »Nem bántott meg. Hogy akad olyan, a ki gondol velem, megolvastotta szívemet és még forróbban csorogtak könnyeim. De ha mind a többit semmibe se vettem, azért tettem, mert nem hittem, hogy legyen, a ki törődjék velem, és szégyeltem, igen nagyon szégyeltem, hogy Ön első látásra mindent tudott, mindent megértett. Megértette egész nyomorúságomat, mely olyan messze volt álmaidtól. Akkor jött először életem és kimondhatatlanul megalázva éreztem magamat.

Ön azóta nem beszélt hozzám; mintha nem lettem volna reá érdemes. Pedig igyekeztem érdemesnek lenni, hogy ne csak azok beszéljenek hozzám, a kik nem sokára üldözőbe kezdtek venni nyájasságukkal. És ha valaki, csak valaki is lett volna a világon, a ki másképp is tudott volna hozzám nyájas lenni, akkor, - akkor talán az maradtam volna. Hibáimat nem dugdosom. Semmit se tudok dugdosni, gondolatomat sem. A hiba az enyém, hibáimat senki sem veszi le rólam, éreztem eleget és keservesen. De talán az maradtam volna. Mondja, miért nem beszélt akkor hozzám? Miért beszélt csak akkor megint először, mikor nehéz ruhában jártam és első szerepemet énekeltem, és ha már azok közé állt, a kik csak akkor érezték magukat ösztönözve, hogy felkeressenek, miért nem bókkolt mint a többi, miért nem udvarolt, mint a többi? Miért beszélt olyan tartózkodóan, olyan komolyan, szinte szomorúan, mintha szánt volna akkor, mikor az első tapsoktól volt arcom kihevülve? Másodszor emlékeztetett nyomorúságomra, másodszor megalázott!»

- »Nem azt akartam IRMA. Sokan tapsoltak, sokan bókkoltak első sikerénél, de úgy gondolom, kevesen azért, hogy rokonszenvet, tiszteletet mutassanak nehéz pálya kezdetén új tehetségnek. Maga meglepett, tisztelni valót láttam tehetségében és ezt akartam kifejezni.«

- »Hiszem, - mondá megfogva kezemet, - és köszönöm. De azután miért nem biztatott többé, miért került megint? Sokszor láttam rajtam függni komoly tekintetét, sokszor véltem leolvashatni arczáról, hogy jó volt a mit énekeltem, sokszor gondoltam, hogy érdeklí sorsom. De a színpadon kívül hideg és közönyös volt mindig. Avagy azért tette, nehogy azt higgyem, hogy úgy érdeklődik irántam, mint a többi?»

- »Azért tettem. Mert többre becsültem, mint a többi.«

- »Ön nem tudja, hogy mennyit ért volna nekem, tudni ezt akkor. De ezt tudnom is csak megalázott volna, mert azt kiáltotta volna fülembbe, hogy távol kell annak tőlem maradni, a ki becsülni akar, hogy személyemet, életemet távol kell attól tartani, a mi bennem becsülni való. Igen, szilaj voltam. Mert természetem szilaj, és féktelen bennem minden érzés, és mardosó volt bennem a benső vád, és kiáltó a benső szégyen, és túl akartam kiáltani örömeimben, és le akartam részegíteni minden bódulatban. Isten csodája, hogy nem veszttem el.«

- »Mindenki, a kiből van valami jobb, magában hordja istenét. Ez mentette meg, művészete mentette meg.«

- »Igen. Önnek tudnia kell. Ön megértett mindég. Mert jött egy pillanat, midőn éreztem, hogy túlkiáltani nem tudom, lerészegíteni sem tudom. És a kétségbeesés pillanatában ragyogtak fel gyermekkorom tiszta ábrándképei. Éreztem, hogy csak egy van, a mi képessé tehet, hogy szemébe nézzen azoknak, a kik előtt megalázottnak éreztem magamat, csak egy, hogy emelt homlokkal járassak megint: a művészet. Éreztem, hogy csak úgy tudok megállani a többiek közt, ha náluknál nagyobb tudok lenni.«

- »Igen, az igaz művészetben van valami szent, valami megtisztító. Valami, a miért nem csak meg lehet, hanem meg kell bocsájtani mindent. Mert ha száz és száz tény bizonyítana ellene, győz az az érzésünk, hogy az igaz művésznek alapjában nemesnek kell lenni.«

- »Ez volt a mentő szál, a mibe kapaszkodtam erőm minden erejével. Elmentem messze onnan, a hol ismerős arcot láthattam. Elvettem magamtól nevemet, azt akartam, hogy feledjék, feledjenek engemet, míg nem jöhetek a hírek szárnyain, egy új személy. Tanultam, dolgoztam, nélkülöztem rejtett zúgjaiban a művészet hazájának. Ma azt mondják, azt olvasom, hogy művésznő vagyok. Elkényeztetett hallgatóság tapsol énekemnek. És én tudtam, hogy Ön itt van, mondták, hogy ma hallgatóim közt lesz. Ön, gondolám, legyen az első a régiek közül, a ki megint lát engem az újat, és Önön fogom megítélni, hogy győztem-e, vagy sem. Amikor tolongtak hozzám az üdvözlésekkel, hiába néztem Ön után, és csak most keres fel, mikor megint érzem, hogy hiába - hiába.«

- »Hogyan IRMA? Még kételkedik hogy igazán győzött. Miért mondja »hiába«?

- »Körülzibongtak a dal után; és azután, csak úgy, mintha tapssal és szép szóval kifizettek volna, ott hagytak, mikor megkezdődött a füzértáncz. Csak mulattatásra vagyok? Miért éreztetik velem, hogy nem vagyok közbök, vagy legalább nem közülök való? Az ő kisasszonyaik közül az utolsó több mint én, mert én, ha nem énekelek, nem vagyok senki.«

Őrizkedtem mosolyogni, látva úgy is, mennyire érzékeny. Érzékeny mint minden művészi lélek; a művész nem lehet művész azon fogékonyság, azon impressionabilitás nélkül, mely magában foglalja már az érzékenység fokozott mértékét; ezenfelül kénytelen eszményekkel és ábrándokkal többet foglalkozni, mint a külvilággal, és ez által folyton éber és izgatott phantasiája ismét fokozza érzékenységét, nagyítva, élénkre szinezve minden apróságot; végre mindenki, a ki saját személyével, megjelenésével van hivatva hatni, nem csak a gyakorló művész, hanem kisebb-nagyobb mértékben a nyilvánosság minden embere, minél inkább foglalkozik saját személyével, annál inkább fejleszti érzékenységét is; és mig az államférfiút, a papot, hivatása, célja arra szorítja, hogy ez érzékenységet leküzdje, vagy legalább hideg közöny, sima derűtség, vagy keresztényi megadás alá rejtse, a művészt mi sem ösztönzi erre; de ez érzékenységet a betegségig fokozza, ha képzelt vagy valódi fogyatkozásunkkal tépelődünk, és mindenben annak éreztetését keressük. IRMA nem lett volna az a ki volt, ha nem lett volna a tulságig érzékeny, érzékeny akár a megfoghatatlanig. Érzékenysége mint művésznőnek, de mint nőnek is becsületére vált. Művészi lelkületről és nemesebb alapról tanuskodott. De mind az említettekén kívül benne a szokottnál forróbb vér, a természet elementáris hatalma is lüktetett és úgy látszik, untalan tulságra ragadta. Hiszen egész modora, a hogy első látásra szinte reám támadott, féktelen gyermek zabolátlanságára, de egyuttal édes naivitásra, csinátlan egyenességére mutatott. Másfelől ezuttal legalább valamennyire igaza is lehetett. Legalább tekintetbe véve a művészi érzékenységet, másképp lehetett volna vele bánni. Hogy udvariatlanság nem történt rajta, arról meg voltam győződve; sőt meg vagyok győződve, hogy a táncz-előkészületek zavarában ő maga vonult vissza, rejtőzött el, büszke lelkületében követelve, hogy keressék, járjanak utána; és ekkor nagyon érthető lett volna, hogy a tánczra villanyozott fiatalság, megannyi bizalmas ismerős, a mint az már a fiataloknál lenni szokott, kölcsönösen fellelte párját, megfelelkezve az idegenről. Igyekeztem IRMÁNAK ezt így magyarázni és felkértem, hogy jöjjön velem a tánczterembe. Megtettem ezt akárhányszor,

mind a két oldalról való egészen más viszonyok közt is, mert soha sem tudtam nézni, hogy tánczra készült fiatal lány ne kapjon tánczost. A szívem esett meg mindig, gondolva, hogy milyen borzasztó lehet egy fiatal leányra nézve az az érzés: hogy ő nem kell senkinek sem. De ilyen indulatos kosarat nem kaptam még soha.

- »Azt hiszi, panaszkodtam hogy tánczost kerítsek magamnak? Köszönöm. Nem akarok könyörületet.« De mintha hirtelen fordúlt volna egész lelkülete, vagy megjuhászodott volna a kitörés után, behizelgő szelidséggel folytatá: »Ugy-e megbántottam Önt? Kérem, ne haragudjék. Ugy-e Ön mindig jó volt hozzám?« És karomra füzve könnyü kezét, mondá: »Szívesen maradnék még Önnel, de nem akarok többé itt maradni.« És mintha gondolkodnék, mivel engeszteljen ki: »Tudja mit? Menjünk együtt. Olyan jó lesz a hüvös gondolában még egy kicsit fecsegni. Ugy-e, már nem haragszik?«

Volt valami ellenállhatlanul felvidító pajzán jóindulatában, valami elbájoló a könnyü természetességben, mely alig látszott kaczerkodásnak és nem engedett másra, mint épen csak kiengesztelni iparkodó jóindulatra gondolni. Mintha új, vidámabb légkörbe jutottam volna.

Sajátságos makranczosságot mutatott, mikor sehogy sem akart az én gondolamba ülni, hanem erőszakolta, hogy ő visz haza engem a magáén. Így hát mentünk az övén, és BEPPO utánunk evezett.

Mint boldog gyermeké, úgy folyt bizalmas csevegése, félbe-félbe szakítva, valahányszor elragadtatva figyelmeztetett a sötét vizekből kiemelkedő egy-egy néma-fenséges palotasorra, egy-egy mélyen árnyalt templomra. A derengő holdsugárban csillogott a víznek könnyü fodra, és mind hosszabbra nyúltak az ilyen szünetek, melyekben csak az evezők egyhangú csapása hallszott. Ha kihajolt a gondola gunyhójának szük ablakán, és a benső homálylyal csodás ellentétben világította meg andalgó arcját a halvány hold, és keze egy-egy mozdulattal önkéntelenül érintette kezemet, szerettem volna megragadni, tele bódító dalának hívó emlékeivel; de elég nyugodt voltam, hogy visszatartson a gondolat, hogy ha felém hajlik, épen azért teszi, mert soha nem bántam vele könnyedén, úgy mint annyi más; a gondolat, hogy azt, a kivel szemben legalább egykor annyian vélték feleslegesnek a tartózkodást, azt épen a tartózkodás füzheti hozzám, a mindeneknél közelebb álló gondolat, hogy elriaszthatja minden merészség, és érzékenységében fájón ébresztheti benne azt a sértő eszmét, hogy talán merészségre az bátorít, a minnek emlékét olyan nehezen látszott viselni.

Végre is nem lehetett szerelem a mit éreztem, elvirágzott nekem a szerelem virága; arra, hogy ilyen nőbe komolyan beleszeressek, épen régen fásúlt vagyok; és különben is - de érdekelt rokonszenve, és minek volna tagadni, derüt ébresztett bennem, és ezt nem akartam feláldozni az érzékek egy felhevülésének. És ha érzékeim is vágynának utána: szerelmet érezve, talán magamhoz ragadhatnám a szerelem győző hevével; de szerelem nélkül, csupán az érzékek hevével - legalább ezt a nőt - hamarább, és mi több, erősebb kapcsokkal füzheti hozzám tartózkodó nyúgalom.

VI.

Teljességgel tisztában voltam avval, hogy szerelmes nem vagyok. És mégis nem volt annyira üres mint addig, egyik nap a másik után. Tudtam, hogy akarok valamit tenni, és hogy mit akarok. Nem mintha valami határozott tervem, szándékom lett volna. De mégis volt tárgy mivel foglalkozni, tárgy, melyre ismét s ismét visszatértem ösztönszerűleg. Talán még annyit sem mondhatok, hogy kaland lebegett előttem. De az az érzésem ébredt fel megint, hogy én is a világhoz tartozom, és nem állok vele szemben, mint egészen idegen néző.

Az a nagy különbség az élettelen és az élő iránti érdeklődésünkben, hogy az előbbiben mindig van valami merev. Csak az, a mi él, tehát változik, képes folyton változó mozgásban tartani lényünket és ez által saját magunkban is felébreszteni az életnek erősebb érzetét. Midőn IRMÁT először kerestem fel, sajátságos ellentét benyomása alatt álltam; lakása két kis szoba, elhagyatott zajtalan corte-ra tekintő ablakaival, egyszerű lett volna a sivárságig, ha eleve nem tette volna, hogy minden gond és rendszer nélkül, és nem a művésznők kaczer és *számított* rendetlenségével, hevert majd az asztalon egy pár kép és könyv és szerep, egy francia-olasz fordítási gyakorlat, az utazó bőröndön egy színpadi jelmezdarab, az egyik szobában egy pianino, a másikban egy harmonium, mélyen leégett gyertyákkal. Eléggé gondoskodva volt a kényelemről, látszott hogy nő, tán az is, hogy művésznő lakja, de hiányzott belőle az otthon és még inkább a női lakás varázsa, volt benne valami egy tanuló hónapos szobájából, vagy tán még inkább emlékeztetett egy nem rég érkezett, vagy már ismét távozni készülő utazónak vendéglői szobájára. IRMA maga egyikében volt ama, csak neki sajátos öltözékekben, melyek nélkül utóbb már képzelni sem igen tudtam, ha csak rendkívüli alkalomra nem kellett másképp öltöznie: a gondtalanságig egyszerű, színtelen öltözet, vagy is inkább oly megtört színárnyalat, mely akárminő volt, mindig csak szürkének vagy fakónak látszott; az egész öltöny egy darabban, a ruhaderék minden díszítés nélkül, csak hátul egy sor gomb, magasan fel a nyakig, mindenütt bő, kényelmes és fesztelen, és minden gondatlan egyszerűség mellett mégis mindig valami szembetünően különöz részlet, vagy a gallérban, vagy a bő ujat a kézcsuklónál szűken befejező fodorban, vagy isten tudja hol, de az ember mindig látta és ha nem látta, érezte; és másfelől, ha a ruha az eltorzításra látszott számítva lenni: mégis minden mozdulatnál remek idomoknak lágy hajlékonyságát mutatta. De mind evvel a színtelen és kietlen külsővel mily ellentétben állott modorának szerény, de bizalmas melegsége, pajzán derűtsége, és a *figyelem*, mellyel egyedül is egyszerre meg tudta adni lakásának az *otthon* varázsát.

A nélkül, hogy szándékosság látszott volna, látszott, hogy örvend együttlétünknek és felvidül benne. Erősen kellett a magatartásomról kiszabott okoskodásra gondolnom, hogy arról le ne térjek és ne mutassak egy pillantással sem többet nyugodt jóindulatnál. Ha soha életemben szerelmi vallomást nem tettem, mert mindig meg voltam győződve, hogy a szerelemben a szóval való kapacitálás vagy felesleges vagy eredménytelen, de meg soha nem is tudtam magamat beletalálni, hogy egy keletkező szerelmi viszony az illetők közt előleges discussiók és stipulációk tárgya legyen: el voltam határozva, hogy IRMÁ-val szemben épen nem fogok mutatni semmi egyebet, mint oly figyelmet, mely határainál fogva egyfelől sokkal kevesebb, de másfelől sokkal több annál melyet művésznők iránt udvarlók tanusítani szoktak. Tartózkodóbb akartam irányában lenni, mint hozzám hasonló volt bárki, és mégis többet mutatni irányában, mint bárki más. Ma nem tudnám megmondani, és nem tudtam volna tán akkor sem, számítás volt-e ez inkább, avagy benső ösztön. Az iránti tiszteletből származott-e inkább, a mi benne becsülni való, a mi benne rendkívüli volt jóban és rosszban, vagy származott-e pusztán hiúságból és egy czéltalan élet téveteg tárgy- vagy kalandkereséséből, mely tévelygéseiben érdekes és az önszeretnek hizelgő kísérletre vetette magát. Mivel mindenekelőtt őszinte akarok lenni, nem igyekszem magamat sem rosszabbnak, sem jobbnak feltüntetni, mint a minő voltam. Csak annyit tudok, hogy történjék akármi, ritkán történik csupán dicséretes, vagy csupán helytelen indokokból és tán soha sem történik csupán egy motivumból. És tudom ezen kívül azt, hogy indított légyen erre akármi, el voltam határozva minden szenvedély nélkül, mely ily nő előtt nevetségessé tehetett volna; a szenvedélynek minden tettetése nélkül, mely reá nézve sértő lehetett volna; és minden oly szokott fogás nélkül, mellyel szerelem után járnak, és mely csak ízetlen lehetett volna előtte, a ki a szerelemmel annyit játszott, a ki a szerelemmel talán számított, a ki a szerelemtől bizonyára már vissza is undorodott: el voltam határozva ennek a nőnek szenvedélyét egész valódiságában és természetének egész féktelenségében megismerni. Ebben a nőben vulkánt láttam, és

nem mindennapi és melegítő tüzet akartam belőle kikunyorálni, hanem egy vulkán kitörésében akartam felolvasztani eldermedezett lényemet.

De e tartózkodás, ez önfékezés volt e oka, vagy az ő egyéniségének volt e hatása, végre nem tagadhattam el önmagam előtt, hogy bensőbben érdekel, és nem tudtam megtagadni magamtól, hogy le ne térjek rendszeremtől legalább annyira, hogy nevének napján ne küldjek neki virágot. Igaz, hogy egyszerű természetességében volt csupán gyöngyvirág ibolyával, OLASZORSZÁG virágpompájából kiválasztva a mi legszerényebb magyar virágunk, ez sem feldrótozva és kiöltöztetve, hanem úgy, a hogyan az erdő szélén köti a falusi leány. Midőn meglátogattam, a pamlagon alva találtam bő puha szintelen köntösben, a zilált hajtól árnyalva még halványabb az arcz, és nem tagadhatom, hogy éreztem a vért szívemhez tódulni, midőn fejénél láttam virágaimat, kiválasztva az első szobában heverő gazdag csokrok egy egész halmazából.

Ugy küldtem, hogy ne tudja kitől jön és nem is akartam, hogy tudja. Eltalálta-e? Vagy csak én találtam el, hogy mit fog legjobban szeretni? Visszanyerve nyugodtságomat, megvonultam a szoba legtávolabb sarkában álló kényelmes, de disztelen támlásszékből, melyet úgy is már az én helyemnek szoktattam, nem tudom, mivel a legkényelmesebb volt, vagy mivel ott ülve hasonlíthattam legkevésbé udvarlóhoz; így vártam ébredését.

Talán nem őriztem úgy szememet, mint közönségesen, mert midőn felébredt, hirtelen felkönyökölve, eleintén bámulva, de majd zavartan tekintett reám. És midőn nyugodt mosolylyal siettem megnyugtatni, akkor is még tele zavarral kérdé: »Miért nem költött fel?«

- »Inkább kérdeje, miért nem mentem el? Azt, hogy felköltsem, nem engedhettem meg magamnak, úgy is félek, visszaéltem avval a jogommal, hogy kérdezetlenül jöhetek magához.«

- »Ugyan rosszúl tette volna, ha elment volna. Megmondtam ugyan cselédemnek, hogy senkit se eressen be. Fejem fájt; izgatott, fáradt voltam, de annak örülök, hogy Önt bebocsájtotta, Ön mindig megnyugtató. Mit csinál, hogy mindig olyan nyugodt tud lenni.«

- »Nem remélek semmit, nem félek semmitől. Azt hiszem, hogy minden ember élete az öröme és fájdalomnak igen különböző számcsoportjaiból áll, de az eredmény mindig ugyanaz - a nagy nulla. Tehát okosabb mindjárt azon kezdeni, hogy az ember sem nem örül, sem nem búsul semmin.«

- »És az jó érzés?«

- »Mindenesetre annyira jó, hogy nem rossz.«

- »Önnek nincs igaza. Én mindig akkor esem a nyugtalanságnak valóságos lázába, ha az az érzésem van, hogy nincs mit remélni.«

- »Másképp van a dolog. Maga nyugtalan, ha az az érzése van, hogy hiába remél. A csüggedés, a kétkedés nem nyugalom. A nyugalom legfelebb a kétségbeesésen túl állhat be. És maga nem lehet nyugodt, mert bármi kételyei vannak: nem lehet nem remélnie, és kétségbeesése sem egyéb, mint a nagy törekvésnek tépelődése szemben a legnagyobb czállal.«

- »Semmi törekvés és semmi cél. Igen jól mondja, kétségbeesett voltam, de kétségbeesésem az, hogy törekvésem hiábavaló, célom csal, mert ha elérem, sem leszek ott, hol lenni akartam, és nem volt miért elérni. Az az érzésem van, hogy ha a legnagyobb művésznek leszek is a világon, nem leszek semmivel sem boldogabb mint ma, és ha tudná, hogy mit ér nekem egész művészetem, nem cserélne velem a falusi leány, a ki tyúkokat ültet. Szeretném, ha mindig otthon maradtam volna tyúkokat ültetni. Azóta sem találtam senkit sem aki úgy szeretett volna, mint azok. Megtapsolnak, kifizetnek és mennek vacsorálni. Addig van.«

- »IRMA! olyan igazságtalan maga iránt és mindenki iránt, hogy nem is vehetem fel, hogy irántam is az.«

- »Ön? Ön egy darab kő, a kitől az ember megfagy.«

- »IRMA, maga ma rosziul van, és nem akarom, hogy meghüljön tőlem. Majd eljövök máskor.«

- »Nem, nem akarom. Maradjon itt. Olyan vagyok mint a macska, és ha rosziul voltam, most már nincs semmi bajom, és ha rosziul kedvem volt, lesz jó, és ha megharagítottam, addig fogok hizelkedni, míg ki nem békitem. Várjon, van egy énekem, a mit szeretni fog. Üljön le a helyére, és ne hagyjon most magamra. Most ne. Nagyon rosziul társaságban maradnék.« És ezzel hozzám jött és megfogva kezemet, mondá: »Ugy-e, nem hagy el?«

Könnyen fogva kezét, azt minden válasz helyett ajkamhoz vontam és megcsókoltam még könnyebben, mint a hogyan tartottam.

Rám nézett sötét szemének mély csodájával és elgondolkodó nyugalommal ment a harmoniumhoz.

És mind mélyebb s mélyebb lön e kifejezés a hangszer első, komoly, hatalmasan felzendülő és lassan elhangzó, mint egy messze-messze távolba elvesző ütemeire.

A hatalmas hanghullámokból csakhamar kiemelkedett mint a sphaerák éneke a zugó világok fölött az édes vezérhang és ennél édesebben, és ezen felülemelkedve IRMA éneke PERGOLESE ama régi egyházi énekének egyikében, melyeket ma már OLASZORSZÁG egyházaiból is kiszorított a modern opera-zene, de melyeket ép oly kevésbé tudnak újra teremteni ma, mint a hogyan nem tudnak ma már MADONNÁKAT festeni. A mai egyházi zenén ép úgy meglátszik az opera, mint a hogyan meglátszik a mai madonnákon, hogy a művész előtt lebegett eszmény magasabb leánynöveldeben nevedett; theát ivott, asszony vagy kisasszony volt, de nem volt MADONNA; mert azt az eszményt, mely az asszonyban tökélyre fejlett női szépséget a szüzesség imára indító búbájával, a tisztaság szentségét az anyaság szentségével egyesítse: nem az élők közt, hanem csak saját hitében lelheti fel a művész és ez a hit kiveszett.

És ha ilyen régi madonnának nézésében merülünk el; és ha ilyen régi szentelt ének zöngedelmén andalog el lelkületünk; bármi telve volna fejünk HEGELLEL és DARWINNAL: mi az a leirhatatlan vágy, melyet minden philosophiánk elnémitani nem képes... egy régen elveszett édes haza hívja vissza gyermekeit, egy rég feledett édes anya hívó szava hangzik át a gyermekorból...

Meleg kéz ragadta meg kezemet, felém hajol egy alak, melynek mintha lehelletét éreztem volna, és mint álomból szólított vissza édes félénk hang: »Csodás ember - itélni tud-e csak, vagy érezni is... csak könyörölni, csak védeni, vagy szeretni is... nem tud másképp csókolni, mint azelőtt...«

Ábránd és való közt lebegtem, sem gondolatnak, sem tettnek nem ura többé. Lehomályosodott világításnak rejtélyes derengéséből tolúlt felém IRMÁ-nak arcza, szívembe szorúlt a vér, és féktelen vágy tört ki rajtam, és két kezemmel megfogtam karját és fejét és vontam magamhoz és éreztem, hogyan rezg végig tagjain a kilángolt szenvedély.

Nyitott szeme kísértetiesen meg volt törve; soha nem fogom feledni ezt a soha nem látott tekintetet, melyen a nyitott szem azt mutatja, hogy elveszítette látképességét a bódulatban; a megtört szemek alatt kidudorodtak a hevült orcák; az imént ellágyúlt tagok majd a görcsnek erejével tapadtak hozzám; a megtörött szem visszanyerte fényét, és messze kitágulva tündöklött a homályba, de tudat és látás nélkül mostan is; az izgatott arcz ismét lesimúlt, sima és sápadt lett mint a márvány, csak a nyitott ajkak piroslottak a hevüléstől, és ismét elerőtlenedve hullottak le a karok, és hanyatlott még hátrább a sápadt fő, és lecsukódtak, mély árnyat vetve a sötét pillák, és életről csak a pirúlt ajkak rebegeése szólt: »Édes - édes.« -

VII.

Halaványúlt már a hajnali csillag, midőn kiléptem a néma corte-ra. IRMÁT a hűvös reggel daczára nem akadályoztathattam meg, hogy fel ne öltözzék, és kikisérve a lépcsőig, ne tekintsen utánam, míg az utca-ajtóból utoljára nem fordultam féléje. A canalison ki volt kötve gondolám. BEPPO összezsugorodva, mintha azt akarná, hogy így több legyen rajta a meleget adó ruha, mélyen aludt. Aludjék. Mire volna tudnia, meddig időztem. Majd haza jön. Semmi kedvem sem volt a gondola ketreczébe ülni. Actióra vágytam. Friss reggeli sétára. Sebes, könnyü léptekkel siettem végig a szűk utcákon és széles téreken, és jól esett a hűvös, nedves levegő, melynek párájából kékes határozatlanságban tekintettek reám a távol tornyok és magas kupolák. Mosolyogtam számításom correctségén; inkább, mint valaha tisztában voltam, hogy szerelmes nem vagyok; egészben jól éreztem magamat és jó indulattal voltam IRMA iránt, és fűtyörészve RIGOLETTO legbanálisabb ütemeit, értem kapumhoz.

Kitünően aludtam ebédig. Kitünően ebédeltem. Az operában kaczerkódtam X. hercegnével. Aztán a QUADRIBA ültem fekete kávéval zamatosított csokoládéra, és épen reggeli háromig igen élénk társalgást folytattam a magyarországi lovakról egy velencei contéval, a kivel a herceg estélyén ismerkedtem meg és egy skót SIR JOHNNAL, míg végre avval bucsúztunk, hogy a napokban mindhárman kimegyünk a contenak brentai campagnájára, hogy megnézzük CSÁKTORNYÁ-ról várt lovait.

VIII.

Mikor IRMÁTÓL távozva még egyszer feltekintettem a lépcső aljáról hozzá, utolsó szavai voltak: »Mikor jön megint?« - »Nem sokára« volt a válasz, mely hirtelen ajkamra jött; nem tudom, miért nem mondtam holnap. De tudom, hogy kezdtem magamnak magyarázni, és hiúságomban úgy találtam, hogy nagyon helyes, ha most is inkább a nyugalom fölényét mutatom, mint zajos szenvedélyt. Harmad nap azonban már szemrehányásokat tettem önmagamnak, hogy IRMA nem érdemelte tőlem, hogy erőltetett közönnyel bántsam, és avval a hangulattal mentem hozzá, mint a mikor magunkat bántja, ha valaki kedvest megsértettünk, és tele voltam vágyódással elfelejteni vele, a mi tartózkodásomban bántó lehetett.

Ez a hangulat okozta-e? Hibás voltomnak, szégyennek érzete-e, vagy más egyéb, hogy minél közelebb jutottam lakához, annál inkább vett erőt rajtam a bizonytalanságnak valami kényelmetlen érzete, mint a mikor az ember nem bízik önmagában, vagy abban, a mi várja. Azon biztos nyugalomhoz képest, mellyel azelőtt IRMÁ-hoz benyitottam, most a valóságos félelem egy nemével haladtam fel a lépcsőn, és ez érzet fokozódott, minél inkább közeledtem aajtájához. Elveszítettem minden fesztelenségemet, és ha ma gondolkodom fölötte, ezt legalább annak kétségtelen jeléül tekinthetem, hogy már akkor kezdtem veszíteni fölényem érzetét IRMÁ-val szemben, és ő kezdett a szerelem által fölényem emelkedni. Mert a fölénynek csodálatosan hű hévmérője a fesztelenség, és a szerelemnek elmaradhatlan jele, hogy fölöttünk állónak kezdjük érezni a nőt.

A folyosón betekintve ablakainak leeresztett függönyén, keskeny nyíláson keresztül olyan kényelmes helyzetben, mintha otthon volna, láttam IRMA szobájában egy koros női alakot, melyet vonzóbbnak reá nézve kedvezőbb viszonyok közt sem találtam volna. Kiterpesztve száraz ujjait, körmeinek vágásával mulatott, míg fekete-sárga arcából két kerek szem ögyelgett IRMÁ-ra.

A mint most már inkább boszankodás, mint félelem közt beléptem, IRMA a legnagyobb szívésséggel, de a legnagyobb nyugalommal fogadott és éreztem, hogy e nyugalom még inkább fokozza boszuságomat.

»Ne árulja el magát« susogta, nyilván észrevéve ügyetlen viseletemet; és erőltetnem kellett a nyugalmat, a legegyszerűbb udvariasságot IRMA barátnője iránt, ki »olyan kedves volt«, hogy őt néhány napra meglátogatta.

Egyszer benne a formákban, azt hiszem el tudtam feledtetni ügyetlen introductiómat, és sikerült azt a benyomást tennem IRMA vendégére, hogy perfectiója vagyok azon uracsoknak, kiknek gyáriasan kiállított udvariasságát egy nő sem kerülheti el, kinek csillaga emelkedni kezd a művészet és hirnév egén.

De nem tudtam sokáig állani ezt a szerepet, mely annyira különbözött attól, melyet magamnak szántam és keresve azt az élczet, melylyel felvett szerepem traditióihoz képest társalgásomat és látogatásomat briliánsan befejezni kötelességem volt, felvettem a szőnyegről selyemkalapomat, - szerencsére abban voltam, - és avval a formalitással hajtottam meg magamat a bagolyszemű előtt, mely a fiatal művésznők körül lepszselő vén asszonyokat annyira megszokta hódítani.

IRMA a másik szobába kísért, kezemet megszorította és gyors, rövid szavakban mondta, míg én szótlánul távoztam, hogy vendége milanói énekmesterének neje, a világerért sem akarná, hogy valamit észre vegyen, hanem csak néhány napig fog maradni. De pénteken a színházban látjuk egymást.

Mit tesz ez? gondolám távozva. Mindenekelőtt annyit, hogy a meddig a bagolyszemű itt marad, én elmaradhatok. Miért ez a túlzás? Nem lehet a bagolyszeműt sétálni küldeni? Csak azért jött VELENCZÉ-be, hogy örökké IRMÁ-nál üljön?

Pénteken nem mentem a színházba.

Másnap levelet kaptam:

»Édes Darvady! miért nem volt tegnap az operában? Nem ígérte, hogy eljön?

»Nagyon vártam. Azóta mindig bánt. Vajjon miért nem jött el? A héten négyszer van opera, kérem, figyeljen kissé a színlapokra.

»Ha talán menteni akarná elmaradását, czimezze levelét a színházhoz.

»Különben azt megteheti pár nap múlva, szóval.

»Annyit mondhatok, hogy épen nem érzem jól magam az Ön társasága nélkül.

»Február 9.

IRMA.«

IX.

Tehát csakugyan nem akarja, hogy hozzá jöjjek.

Miért még a levelet is a színházhoz küldeni?

Irtam a színházhoz, de minderről hallgattam. Megemlékezve a conteval és a skóttal megbeszélte tervünkről, melyre azóta különben tán már egyikünk sem gondolt, nagy nyugalommal irtam IRMÁ-nak, hogy néhány napra elutazom.

Megint egy levél. Kezdve a második oldalon, befejezve az elsőn.

»Csak pár szóra van időm.«

(Miért van csak pár szóra ideje? És ha csak pár szóra van ideje, miért írja meg? És ha meg írja, miért írja tele mind a négy oldalt?)

»Szenvedhetlen ember, hát miért utazik? Mennyi időre és hova utazik?

»Ezekre feleljen nekem holnap délután a Márk-téri nagy óra szerint 6 órakor a horlogia előtt, a honnan elkísér a FENICE-be, a hol énekelni fogok, de ha nagyon rossz lesz az idő, azaz esik az eső, akkor csak a színpadon beszélhetünk, mert irtózom a meghüléstől.

»Tehát nehogy eltéveszsze, holnap, mikor ezt a firkát kapja, holnap, azaz február 12-én akarok én magával beszélni. Akarok és kérem, nagyon szépen, akarjon maga is.

»Február 11.

»Sokszor üdvözlöm
IRMA.«

És a borítékon:

»Az idő tehát rossz lesz.«

Igaz, hogy éles szél és eső keletkezett.

A levél kellemes szemrehányással telt, elfogulatlanul ingerkedő hangja mint friss tavaszi szellő a könnyű fellegeket, oszlatta el a látogató fölötti tépelődéseimet. És daczára a nedves időnek, az IRMÁ-val való találkozás teljes bizonyosságában és ennek derűjében siettem a horlogiához.

Élesen néztem minden jövevényt, kivált ha lebegő szürkés női öltözetben tünt fel a piacra eredő szűk utcák valamelyikéből, és minden perczen változtattam nézetemet az idő kedvező, vagy kedvezőtlen volta fölött. Már unni kezdtem a campanillet, bazilikát, az egész tért, de nem akartam helyemet feladni, lebilincselve azon gondolat által: hátha mégis jöhetne. És már rég elmúlt az az idő, mikor jöhetett volna, mert miután énekelt már régen a színházban kellett lennie, és még mindig nem tudtam elhagyni őrhelyemet, míg csak nem ütött az előadás órája.

Az első jelenetet poltronemről néztem, gyönyörködve tán még inkább a tapsban, mellyel a hővérü közönség IRMÁT fogadta, mint IRMA énekében, mert őszintén megvallva, inkább IRMÁRA magára mint énekére ügyeltem; a mennyire jól esett nekem a taps, annyira nem tudtam volna magam tapsolni; az az érzésem lett volna, mintha magamnak vagy legalább a magaménak tapsolnék. Mikor jelenetét elvégezte, a színpadra igyekeztem. Hogy semmi akadályba ne ütközsem, egy kerülővel a portáshoz mentem utamra és öt-frankossal veztettem be kérésemet, hogy vigyen a színpad közepé, mert a primadonnával kell beszélnem. A leg-szolgáltatászebb udvariassággal kezdett a gyors nyelvű functionárius kelepelni, hogy igen nehéz dolog, a mit kívánok, mert teljességgel lehetetlen, és feltétlenül meg van tiltva. »Még ha excellentiád az assoluta testvére volna, sem mehetne be, ha csak nem statistának.«

A testvér és a statista taglalása helyett megkettőztem előbbi argumentumomat és szolgáltatás barátom látván, milyen értelmes emberrel van dolga, nem habozott többé.

Az alkudozások alatt azonban elhaladt a legdrágább idő; a színpadba lépve, ismét jelenetben találtam IRMÁT. Akárhány színpadon volt a nem odavaló ember már otthonos, minden új színpadon újra a kidobás jogosultságának érzete szállja meg és ha portásom nem állott volna mellettem oly tekintettel, mintha az ő védelme alatt állanék, és mintha magas fokú önérzettel

és tekintélyének egész tudatával gyakorolná e védelmet, nem tudom, kívártam volna-e a jelenetet, a színpalak közt otthon levők kíváncsi oldalpillantásaival és suttogó megjegyzéseivel szemben, melyek a tartózkodásnak és indiscretionnak azon sajátosságos vegyületével bírtak, mely a gyermekeket, a falusi népet, és a színvilágot jellemzik.

A portás csak akkor hagyott el, az olaszt jellemző simasággal csaknem észrevétlenül eltűnve, midőn oly védelem alatt látott, mellyel szemben a magáét túlzott szerénység nélkül is feleslegesnek gondolhatta. A milyen óvatosságnak mutatkozott IRMA növendégével szemben, annyira félre tett most minden óvatosságot. Szinte zavarba hozott a tudat, hogy a milyen élénken, édesen sietett hozzám, mindenki észrevehette, mily viszony forog fenn köztünk.

Szinte ajkamon volt kérdezni ez ellentét magyarázatát. De félig okoskodásom az irányában követendő magatartásomról, félig az önérzetnek, büszkeségnek, a hiúságnak egy neme tartóztatott a gyanakvásnak, a nyugtalanságnak, vagy a tolakodó tudakozásnak minden nyilvánításától. És akkor is, mikor sajnálkozott, hogy most nem láthat magánál, minden kérdezősködés helyett arra czéloztam, hogy nálam is találkozhatnánk. Szinte megzavart érzékenységének az a kitörése, mely szavaimat követte. E nő, ki a kaczerkodás és az affectatio minden himezése nélkül adta oda magát szenvedélyének közvetlenségében; kinél szabadon jöhettem mehettem, a mint gondolni jogom volt, a nap huszonnégy órájának mindenikében; e nő, ki ellentéteivel folyton feszültségben tartott és izgalomba ejtett: mostan a szemrehányásnak egy szívíg szomorú pillantásával mutatta, hogy megsértettem. Annyira érthetetlen volt férfi-felfogásom előtt a női szemérem e váratlan nyilvánulása, hogy csak színlelésnek tudtam venni és midőn rögtön észrevette elhidegedésemben neheztelésemet, alig tudott kibékíteni nyugodt, nyájas szavaival, melyekkel szinte úgy tartott, mint akaratos gyermekét gyöngéd anya.

Abban maradtunk, hogy ha falusi kirándulásomból visszatérek, mindjárt értesitem, és ő akkor tudatja velem, ha lehet-e jönnöm.

Még búcsúzva kérdezett: vajjon lesznek-e a campagnán nők is? Nevetve biztattam, hogy csak lovak lesznek.

X.

Bár a padovai vonalnak csak harmadik állomásán, DOLO mellett feküdt barátomnak brentai villája, voltaképen valódi palota, mint a minők a BRENTA egész mentét szegélyzik e vidéken, tanuskodva a velencei nemesség régi fényéről, mégis néhány nap telt bele a télen is érdekes százados nyári paloták nézésében és friss lovaglásokban, míg VELENCZÉBE visszatértem.

Első dolgom volt IRMÁT értesíteni, és azonnal megkaptam levelét.

»Kedves barátom. Még nem vagyok egyedül, de nagyon szeretném, ha holnap, vagy holnapután azért meglátogatna.

»Itt küldök egy levelet, melyet Önnek DOLO-ra írtam, de több tekintetből el nem küldtem. Mulassa magát vele.

»Most jut eszembe, hogy holnap barátnémmal a marionetták színházába megyünk, ennél fogva nagyon szeretném, ha előadásig jőne, eljöhetne velünk, én mindenesetre maga mellé ülnék, ha zártszékre jönne, mert barátnémmal azért ott lenne más valaki. Jőjjön. Délután mindenesetre várom.

»VELENCZE, február 20.

IRMA.«

A jó elbeszélés minden elvével nyilván ellenkezik a mellékelt levelet is közölnöm. Mert talán nem viszi előre a cselekményt. De a milyen hatással reám volt, és a mennyire magyarázhatja IRMÁ-t, nem volnék hü elbeszélő, ha mellőzném. A ki unja a szerelmes leveleket, úgy is átlapozhatja.

»Roppant vágyam jött egy kissé beszélgetni magával, ámbár a feleletet magamnak kell adnom kérdéseimre; - kár! - Lássá, félek, hogy unalmas leszek ezzel a gagyogással. Csak arra akarom kérni, hogy a mily hamar csak lehet, jőjön vissza, alig várom, hogy azt a kedves kötet GÖTHÉ-t, melyet minap hozott, együtt olvashassuk. Meg szeretném, hogy rám is gondoljon egy keveset, ámbár képzelem, hogy még is lesznek ott szép nők, tán fiatal lányok és azok oly kedvesek, oly vonzó az az ép kedély. - Ha tudnák ők maguk, hogy milyen kincscsel birnak! Azt hiszem, annak teljes értékét csak akkor ismeri meg az ember, mikor már nem bírja többé!

»Tehát most Ön vidám, boldog emberek közt van, nemde? Jól érzi magát? Úgy-e jól? Oh, mennyire irígylem! De szeretnék egy kissé mellette lenni! - Vajjon gondol-e reám? Lássá, kényszeritem, hogy reám gondoljon. Megbocsátja?

»Tudja, hogy én félttem most Önt? Itt VELENCZÉ-ben kevesebbet, de ott igen. Mit tesz egész nap? A kert most nem virúl, sokat lesznek a szobákban, mindig közel egymáshoz, van ott olyan, a kihez nagyon szeret közel lenni? Közelebb mint a többiekhez?

»Mondja meg, ha van, kérem!

»Lássá: most jobb lenne, mint később, mert én azt hiszem, hogy Ön napról-napra nagyobb és nagyobb tért hódít meg az én világomban, és már most is fáj az a gondolat, hogy Önt másénak tudjam. Nekem olyan előérzetem van, mintha Ön nősülni készülne. Önök mind az Ön korában nősülnek meg, akár szerelmesek, akár nem. Mondja igazán, nem készül nősülni? No most meg mondja meg, mit gondol ezekre a kérdezősködésekre? Mit szól az én vallomásaimra? Egy sajnálkozó mosolylyal, vagy pedig egy megvető mosolylyal olvasta? ah, be jó volna nekem, ha tudnám!

»De igazán különös szokatlan dolog is lehet az, mikor egy nő beszél így egy férfiúhoz, holott Ön nekem még nem is mondta, hogy szeret. Hiszen nem látta szükségesnek.

»Ugy-e, kérem, milyen ügyetlen vagyok az írásban, mennyi hibát csinállok, de a pontozást és vesszőzést azt hiszem soha sem fogom megtanulni, valamint a többi írásjelt sem. Az igaz, hogy nem is töröm valami nagyon a fejem rajta. Majd ha visszajön, elolvassuk együtt ezt a levelet, aztán megmutatja nekem a benne előforduló hibákat, igen?

»Aztán az én hibáimat ne is a rendes, másokra is alkalmazott kritikai szemüveggel bírálja, nekem nem voltak nevelőim és tanárim, a kiktől sok dolgot eltanúltam volna, és a kik kedvéért sokat levetkeztem volna ferdeségeimből. Vétkeim és erényeim mind eredetiek, egy sem majmolt és egyiket sem dugdosom.

»De én meg vagyok róla győződve, hogy Ön engem sokkal jobban ismer, mint én magamat, hisz Önnek oly roppant sok esze van. No, no, ne haragudjék, de lássa én erről meg vagyok győződve és roppantúl szeretem, hogy így van.

»Igaz, a színházban maga olyan szép volt! az a szép fekete ruha nagyon jól állt. Csak ne volnának olyan magasak az ingallérok. Milyen ügyetlen divat.

»No de most már bevégezem, már olyan dolgokról kezdek diskurálni, a melyekhez semmi közöm.

»Komolyan kérem, hogy ne szerelmesedjék bele senkibe, ha még eddig meg nem történt; azzal nekem sok fájdalmat okozna.

VELENCZE, február 16.

IRMA.«

XI.

Azon derült ruganyossággal, melyet az önszeretet mediumán át ébreszt magában a tudat, hogy valamely nő által a többiek fölé helyeztetünk, és melyet fokoz az, ha magunk mások fölébe helyezük e nőt, siettem IRMÁ-hoz és oly jó, biztos, elégedett hangulatban voltam, hogy sem IRMA barátnéjának, sem ama másoknak jelenléte nem zavart. Ama másik csakugyan oly jelentéktelennek tünt fel, hogy különben is alig zavarhatott volna. Köznapi physiognomia, mely ifjúságán, és bizonyos együgyü merengésen kívül semmi előnnyel sem bírt; ez a bamba arcz, pelyhező szakálával, és rosziúl fésült vörhenyes hajával, ügyetlen mozdulataival, az örökre harmadrangúságra predestinált tenorok tipikus jellegével bírt; csakugyan egy pár ütemből álló szerepeket szokott énekelni a FENICE-ben a közönség szokott derültsége közt és szintén a milánói énekmester egykori tanítványa volt. IRMA irányában egy alsóbb lény tehetetlenségének érzetétől áthatott alázatos ragaszkodást mutatott, mely bámúlat és hála közt ingadozott, és IRMA úgy bánt vele, mint valami alsóbb lénnyel, melynek apró szolgálatait jóindulattal veszi az ember igénybe. Alig hogy egy-egy szót szóllott és ezt is IRMA barátnéjához suttogva intézte. Ő volt az a másik, a ki a barátné kísérelőjéül volt rendelve, és mivel ez által legalább annyira-mennyire mi ketten egymásnak maradtunk, igen hasznos lénnyel találtam és örvendtem jelenlétének. IRMA karonfogva jött velem, a másik kettő után, és egyáltalán nem látszott leplezni örömét és bizalmasságát. A színházban külön ültünk egymás mellett és gyermekesen mulattunk az életnagyságú marionetták balletjének, mely egészen a FENICE-beli balletok hű utánzata volt, és épen esetlen és komoly külsője által úgy a kiállításban, mint minden mozdulatban, vált végtelenül komikussá; bennünket a ballerínák stereotyp mosolya, a mozdulatok bájtalan erőszakoltsága és gépies szögletessége, az egésznek grotesksége élénken emlékeztetett a pesti balletekre.

Néhány derült óra után annyival jobb hangulatban bucsúztam IRMÁ-tól, mert megsugta, hogy másnap elutazik a bagolyszemü.

De hiába utazott el.

Mert mintha őrizetére rendelte volna, úgy ott találtam mindig a reménytelen tenoristát. Szerény volt a végletekig, szóvalan a bámulatosig, de állhatatos a kétségbeejtőig, és nem tágitott soha, míg magam türelmemet vesztve, nem engedtem át neki a tért.

Féltékeny nem lehettem reá. Ez gondolatnak is monstruosus lett volna. IRMA állandóan bizonyos jóindulatú kicsinléssel bánt vele, hajlammal és nagy figyelemmel velem, de nagyon nyugodt hajlammal és a szereleménél óvatosabb figyelemmel. Egy izben magunkra maradtunk; az apró szolgálatokra mindig leskelődő művész-társat elküldte narancsok után, ezt is, hogy nekem kedveskedjék, mert tudta, hogy szeretem a narancsot. Midőn a fesztelen együttlétet fel akartam használni, és a lábához tettem egy hímzett párnát, hogy oda üljek, mosolyogva félre húzta: »Nem lehet;« - mondá - »mindjárt itt lesz; máskor, maga nagy gyermek.«

Csakugyan mindjárt visszatért a narancsokkal, melyekhez nem volt többé semmi kedvem.

E közben éjjel-nappal csak IRMÁ-n járt eszem. Szerelem, harag, és önmagamnak be nem vallott féltés hánytorgattak. Maga őrizteti magát előlem? Avagy más? Vagy ő, de más miatt?

Miért vonz magához, hogy távol tartson? Szeret? Vagy szabadúlni akar? Vagy mulatni rajtam? Miért teszi éjjel-nappal nyugtalanná minden idegemet? Miért ez a kiállhatatlan állapot. Mi a való, mi a komédia ebben, mit akar velem?

Egyszer-egyszer fellázdott egész önérzetem és elhatároztam, hogy végkép elmaradok tőle; egy pár nap múlva megint oda futottam, hogy megint az őrnek jámbor mosolya fogadjon. Néha órákig elmerengtem BELLINI madonnája előtt és IRMÁ-t néztem ki belőle. Máskor fogtam magamat, és végig látogattam egy délután alatt tíz feszes fogadási termet, avval az elhatározással, hogy más valakibe fogok beleszeretni. Minden nőt kiállhatatlannak találtam. Csak arra nem tudtam magamat elhatározni soha, hogy egyenesen kérdést intézzek IRMÁ-hoz. Nem tudom: büszkeségem volt-e sok, vagy bátorságom kevés?

Egyszer valamely márkteri könyvkereskedés előtt ácsorogva látás és gondolkodás nélkül, mint a hogy akkorában gyakran megesett rajtam, hirtelen szemembe ötlött angol díszkönyvek közt egy SHAKESPEAR-commentár. Eszembe jutott, hogy IRMA BELLINI »MONTECHI E CAPULETTI« operájából »JULIA« szerepét tanulja, melynek első két felvonását még mindig gyakran adják az olaszok VOCCAI »Giulietta« harmadik felvonásával. IRMA, mint minden nagy énekesnő, nem csak a zenerészekre, hanem az egész alak megteremtésére nagy gonddal volt és minden énekén egész jellem sugárzott át. Ismét több napja múlt, hogy nem voltam nála. Szükségét éreztem mutatni, hogy gondolok reá, és azon is járt eszem, hogy kikapjak valami nyilatkozatot egyenes kérdés nélkül. Elküldtem neki a könyvet egy levéllel, melyet nagy munkával fogalmaztam, hogy nyugodtnak tessék. Mindenki láthatja mennyire mesterkelt:

»Küldöm magának ezt a könyvet, hadd olvassa el, a mit JULIÁ-ról mond, hogy ha kedve és ideje van hozzá és még nem ismerné. De a világért se fogjon bele, míg JULIÁ-val és magával egészen tisztában nincs. A művész reproductiója a művészet közvetlenségével saját magából újra *teremti* a költő alakját, az aestheticus reproductiója okoskodás útján *elemzi*, hogy újra *concentrálhassa*. És a meddig az előadó művész saját teremtményével még készen nincs, az aestheticus igen könnyen nem csak hogy megzavarhatja, hanem a művészi alkotás, az inspiráció útjáról többé-kevésbé okvetlen le fogja terelni a construálás útjára, a mi a legjobb esetben is odavezet, hogy ha meg is lesz az igazság, de nem lesz meg az élet. De csorbúlni kell az igazságnak is, mert a hol a művész nem abból teremti újra az alakot, a mi rokon elem saját magában meg van, hanem a maga egyéniségéhez, melyet végre is a szinpadra kivinni kénytelen, és otthon nem hagyhat, csatol idegent, ott ellentmondás mindig fog maradni. Még akkor is, ha a művészen nincs elég tartalom, hogy magához és a költőhöz hű maradhasson egyaránt, legyen inkább igaz maga iránt, mint a költő iránt.

»De hiszem, hogy haszonnal hallgathatja meg az aestheticust, ha a maga munkájával már készen van. Nem azért, hogy vezettesse magát, hanem azért, hogy legyen próbaköve, legyen alkalma újra végiggondolni mindent, megizmosítani és minél mélyebb és erősebb alapra rakni alakját.

»Gondolkozzék, kedvesem, a mint tenni szokta, az okoskodást ne vesse meg könnyelműen, de legyen hozzá bizalmatlan, tízszer bizalmatlan, és még akkor is, ha igaznak találja, ejtse el, ha nem képes eredményét kihozni saját felfogásának egészéből és főképp abból is, a mi saját magában megvan. Aztán fordítson több gondot szerepének a végére, mint az elejére, de többet az elejére, mint a közepére. Sok függ az első impressiótól, minden az utolsótól.

»Az elsővel kell megnyerni a nézőt, belevinni az illúzióba, megnyerni érdeklődését. A középen őt is, a művészt is viszi a költő, (ha költő) a bonyadalom, a szenvedély. De a végcsapásra kell hagyni a legjobb erőt. Ez úgy van minden előadásnál, a politikai és hitszónoklatnál épen úgy, mint a színi és művészi előadásnál.

»Aztán« - végzém leveletem - »szeressen engem kérem olyan sokáig, a mint csak teheti. Találhat lássa, könnyen, a ki magának nálamnál többet érhet, de nem találhat soha senkit, a kinek maga annyira lehetne mint nekem. Lehet másnak jobb szeme arra, a mi tulajdona magának meg lehet másban is, de nem lehet olyan, mint nekem arra, a mi magában rendkívüli, csodálatos, nemes nem csupán, hanem megneemesítő.«

És ez utóbbi szavakban azt hiszem már nem volt többé semmi mesterkéltség; azon érzésnek hatalma alatt irtam, hogy e rendkívüli nőhöz, a nem közönséges művésznőhöz van oda nőve boldogságom.

XII.

Sok tépelődés után hoztam létre e levelet úgy a hogy elküldtem és alig hogy elküldtem, szerettem volna visszakapni; erőltettnék, majd végsoraiban bántónak, egészen nevetségesnek éreztem, és ép úgy rösteltem IRMA elé kerülni, mint a hogyan kergetett a nyugtalanság megtudni, hogyan fogadta leveletem.

Szinte elvemmel emelkedett az eleintén csak öntudatlanul követett természeti szokásom, a tenni vagy nem tenni küzdelmeiben: nem tenni. Most ellenkezőleg, bár a legkényelmetlenebb érzésben, nem tudtam ellenállani ama nyugtalanságnak, mely IRMÁHOZ szorított. Minden módját elképzeltem annak, hogyan fog fogadni. De nem azt, melyet találtam. Már az előszobában megtudtam, hogy egyedül van és hogy meghagyta, hogy senkit se bocsássanak be hozzá, csak engem.

Miért félttem inkább, semhogynem örülni tudtam volna?

Zilált hajjal, kisértetiesen sápadt ábrázattal, a rohamos nagymérvű rosszullét hatását feltüntető hirtelen összeesett vonásokkal találtam összehúzódottnak a pamlagon zsugorodva; ködlepthe szemeket emelt reám; nem haraggal, nem mintha terhére volnék, de szomorú szemrehányással és mégis szelíd vonzalommal telve és telve fájdalommal.

A szó akadt el ajkamon, a zavar vett erőt félelmemen és a tehetetlen együgyűség azon érzete szállt meg, mely physikailag szenvedő nővel szemben megszáll minden férfit, ha nem orvos, vagy nem érzéketlen. Nem olyan nyomasztó a legnagyobb szerencsétlenség, mely ellen küzdeni lehet, mint a baj, melylyel szemben mit se tudunk tenni. Ha valahol, a betegnél emelkedik fel a nő, törpül el a férfi.

Ezenfelül olyan érzésem volt, mintha mindezért engem illetve a vád. Szemeiből mintha azt olvastam volna ki, hogy igaztalan voltam iránta, hogy gyanút és gyanúsítást érzett ki levelem végsoraiból és hogy ettől testi szenvedésénél is inkább szenved. Alig tudtam kihozni annyit, hogy: »Mi baja van?«

»Mennyit szenvedek. Tegnap óta folyton rosszúl vagyok.« És ajkai rángottak a fájdalomban, mely görcsösen látszott egész testén végigvonaglani.

»Olyan jó, hogy eljött. Jól esik látnom. Pedig nem kellene látnom soha, soha.«

Éreztem, hogy arcom még együgyűbb lesz néhány fokkal.

- »Jőjjön ide. Fogja kezemet; csöndesen, olyan nyugodtan, a milyen nyugodt szokott lenni; az olyan jó. Ne, ne csókolja; bánt; legyen egészen nyugodt, az olyan jól esik. Lássá, én szánom önt; ugy-e ön engem szeret? Oh az kész szerencsétlenség lehet, ilyen nőbe beleszeretni. Szerencsétlen vagyok, hogy szeret, a legnagyobb szemrehányásokkal kínozom magamat, hogy ennyire jutottunk és mégis, még sokkal szerencsétlenebb volnék, ha hinném, hogy nem szeretne; akkor semmim sem volna, még egy jó gondolatom sem. Ne mozduljon. Nézze; vegye ezt a párnát; üljön le ide elém, a földre, hogy fejére tehessem kezemet; óh, ha tudná milyen jót tesz velem, ha így itt van, ilyen nyugodtan, mozdulatlanul. Miért szeretett belém, - én nem vagyok öröme való.«

Nem tudom, mit adtam volna érte, ha nem irtam volna azokat a sorokat. Szégyen, szánalom, szeretet egyaránt vádolva keltek fel bennem. »Szeressen, - mondám, - szeressen IRMA, nem akarok egyebet semmit, csak tudjam, hogy szeret, csak kétely ne kinozzon.«

»Ön kételkedett? Mit kellett volna tennem, hogy ne kételkedhessék? Mit gondol rólam, ha nem azt, hogy szeretem? Szeretem annyira hogy nem volt erőm soha, lemondani arról, hogy ne lássam. Nem kellett volna látnom soha. De nem tudok lemondani róla. Ne kérdezzen semmit; nem mondhatok semmit; ne kutasson, mert nem tudja meg: nem vagyok öröme való, boldogságomban vagyok legszerencsétlenebb; és ennyire kellett jutnom, hogy erőt tudjak találni, megmondani azt nem, hogy ne lássuk egymást többé, arra nincs erőm; hanem, hogy mostan, egy ideig, nem tudom meddig, nem sokáig, nem, - ugy-e? - nem láthatom önt. Most hogy itt van, maradjon itt, maradjon minél tovább, mert nem tudom, mikor láthatom megint.«

XIII.

Egészen elcsüggedve távoztam IRMÁTÓL. Szerencsétlen voltam, mint valaha. Szánalommal, szerelemmel és homályos önváddal tele, és homályban gyötrődve mind ennek magyarázata fölött. Minden féltékenységet, mint nemtelenséget dobtam el magamtól. Hittem IRMÁ-ban, mert szerencsétlenné tett volna nem hinnem. És magyarázat hián gyötörtem el fürkésző elmémet, hogy mért nem lehet hozzá még közelednem sem, holott lábainál ülni mozdulatlanul gyönyörnek tartottam volna, melyért le tudtam volna mondani mindenről.

Ha magam nem mehettem hozzá, meglátogattam naponta valamely jelével annak, hogy nála vannak gondolataim. Nem irtam soha, mert óhajával véltem ellenkezésbe jutni, csak BEPPO hozta az üzeneteket nap nap után, hogy jobban van, hogy jól érzi magát, végre tudtam, hogy kijár, de hiába reméltem, hogy ismét láthatom. Nem lehetett okom már BEPPO-t sem hozzá küldeni, nem tudtam róla semmit sem darab ideig, mely alatt tán nem tudtam semmit semmi egyébről sem, mert nem gondoltam semmire, míg vissza nem adott önmagamnak a következő levél, melynek annyira örvendtem, hogy nem érkeztem rajta csodálkozni, holott eléggé csodálatos naivitással úgy szólt, mintha csak tőlem függött volna megrövidíteni IRMA látása utáni szomjamat.

»Édes ZOLTÁN! Nagyon, nagyon köszönöm a virágokat, a képeket, a könyveket. Nagyon köszönöm, hogy gondol reám.

»Mióta nem látott, feküdtem is betegen, és olvastam könyveit. Miért nem jön felém? Egyébbel van elfoglalva? Majd ha rá ér és nem únja igen nagyon egy beteges lelki nőnek a társaságát, kérem keressen fel, nagyon jól fog esni. Az ön tisztán látó és ítélő, biztosan haladó, jó, gyöngéd lelke, mindig igen jótékony hatást tesz az én tapogatódzó, sötétben botorkáló, árva koponyámra, és kedélyemre. Kérem ha egy pár elvesztegetni

való órája lesz, adja nekem, a ki bizonyosan igen jó hasznát veszem és nagyon hálás leszek érte; és a ki már most is lekötelezettje vagyok.

»VELENCZE, martius 5.

»IRMA.«

XIV.

Visszavágyik utánam. Bármilyen legyen csodás magaviselete, nem képes fenntartani; feledni, feledtetni akarja; magyarázat nélkül akarja semmibe venni, azért ír így. És mit nem volnék képes felejtetni szerelmének mámorában!

Órákig ültem nála másnap. De hogy látogatásom minő volt és mi hangulatban hagytam oda, mutatja a legnagyobb ingerültségben irt eme levelem.

»Ne csodálja, kedves lelkem, ha a tegnapi hosszú látogatás után már ma reggel levelet kap. Ama sorait, melyekkel valahára magához visszaszóllított, csak így és csak most köszönhetem meg: mert hiszen az alatt a rövid néhány percz alatt is, a mit tegnap egyedül tölthettünk, kegyeskedett minden érdeklődését GÖTHÉRE concentrálni és képzelheti milyen boldog vagyok, hogy ezzel izlését ennyire eltaláltam.

»Mindamellett igen szerencsés volnék, ha megint egyszer nekem tudná érdeklődését szentelni, ha tudna időt, módot és hangulatot találni, hogy a magunk dolgairól, azokról beszélhesünk, melyekhez nem kell senki harmadik. Pedig félek, ha elmennék ma, vagy holnap vagy holnapután, ismét egyik-másik oly tisztelőjének jelenlétében találnám, a ki imponáló ragaszkodásában kiüz engem a maga társaságából; ha nem kellett volna az utóbbi időben oly sokáig nélkülözniem társaságát, akkor bizonyosan könnyebben viselném az ilyest, jóllehet általában nehezen szokom új ismerősökhöz, és még nehezebben bírom azt a közömbösséget, melyet harmadiknak jelenléte parancsol. Magára nézve, a ki mint színész is oly nagy, hiszem, nem lehet terhes még akkor sem, ha csupán alakoskodás volna is, de a milyen okos asszony és a mennyire tudja, ha akarja, az embereket az ujján forgatni, hiszem, hogy az sem volna magára nézve nehéz, néha az enyémnek, egészen csak az enyémnek lenni. Nem akarok módozatokat proponálni és általában kérve kérem, hogy soha magát általam ne zavartassa sem szándékaiban, sem hangulatában, sem szeszélyeiben, sem kényelmében. Mert annyit megtanultam a politikából és a históriából is, hogy a kényelmetlen helyzetek mindig tarthatatlanok. Én nem emelek igényt semmit, jogot nem tartok semmit, és tőlem, kérem, mindig azt tegye, a mit tenne nélkülem; mert nekem nem kell, a mit csak miattam tenne, hanem az csupán, a mit teszen maga miatt és magától. De ha e mellett a feltétel mellett figyelembe veheti az én gyengeségeimet is, mely talán csak abból áll, hogy nem vagyok képes végkép lemondani: tegye meg és engedje meg, hogy addig is csókoljam legalább e papíron, ha már tegnap a valóságban nem akarta megengedni.

»VELENCZE, márczius 7.

ZOLTÁN.«

XV.

Valóban az volt minden gyengeségem, hogy nem volt erőm lemondani. Hiába mondtam magamnak váltig, hogy nevetséges a szerep, melyet játszom. Hiába lázadt fel bennem ellene a férfi. Daemoni hatalmat gyakorolt felettem e nő, azt tudta velem és belőlem csinálni, a mit akart, a nélkül, hogy az én akaratomnak a legkisebb befolyása lett volna rá.

Ha előbbi levelemben volt valami ellenszegülés, valami fenyegetés, valami lázadás az ő fensőbbsege ellen, mint ügyes idomár az ilyen kísérletet, úgy tudta megfékezni, hogy utána engedelmesebb és simulóbb legyek, mint bármikor; akaratom meg volt törve és nem tudtam egyebet tenni, mint neki engedelmeskedni.

Levelemre szeretettel, szomorúsággal, félhomályos célzásokkal vallotta be, hogy nem mer velem egyedül lenni és minden magyarázatot megtagadott, minden találgatásnak útját vágta. És ha föl is tettem magamban, előtte soha sem tudtam határozott, egyenes kérdéssel, vagy váddal fellépni. Meg volt bennem az az érzés, hogy mellette közönyös minden, nélküle unnék mindent. És mindennél inkább féltem a gondolatától, hogy végkép elveszthetném és mindig oda s oda jutottam, hogy elkerülni ezt: eltűrök mindent.

Igy csalta ki belőlem azt, hogy nincs vágyam semmi, mint tudni biztosan, hogy szeret, nem zavarva mások által, egyedül lehetni véle, lábainál ülve; ez magában elég lesz nekem, hogy nyugodt és boldog legyek.

Ha nem hittem a szerelemnek azon nemében, vagy legalább beteges aberrationak tartottam, melyet olyan igaztalanul neveznek PLÁTÓ után, most belé jutottam a legkülönösebb módon. Emberből játékszer, báb lettem. Mint kis leány kedves babájával, olyan gyöngéden, olyan dédelegve bánt velem. De játékszer voltam.

Ha azelőtt vagy az énekes, vagy más, de mindig volt valaki: most mindig egyedül voltunk. Ha lábainál ültem, ő kanalazta a narancsból a hűtő levet, ő hozta égő ajkaimhoz. Simítgatta, vagy borzongatta hajamat; czirógatott engem, de én nem czirógathattam őt; megcsókolt néha, szenvedélytelenül, csöndesen; de én nem csókolhattam őt. Ha minden célja az lett volna, megmutatni, hogy nincsen benne semmi érzéki, vagy legalább, hogy uralkodni tud érzékein feltétlenül, nem tehetette volna jobban. És nem tehetette volna jobban, ha fékteleníteni akarta volna érzékeimet, hogy megmutassa, hogy képes azokat fékentartani mégis, egy pillantásával, egy parancsszavával.

Magához vonzott és mégis távol tartott a legérthetlenebb módon. És olyan hatálylyal tudta tenni mind a kettőt, hogy mint daemoni erők által elvesztém az önrendelkezési erőt, ide s tova huzhatott, és megállíthatott azon a ponton és abban a pillanatban és addig a meddig akarta. És ha ellenszegülés, vagy vád emelkedett bennem, a gondolat, hogy szerelme után szerelme nélkül semminek sem volna többé értéke reám nézve: elég volt, hogy magam verjem le.

Pedig e közben éreztem helyzetemnek már pusztán physikailag is kínos és gyötrelmes voltát. Sokszor jutott eszembe, hogy ha nem ember, hanem eb volnék, jobban érezném magamat lábainál. Sokszor voltam azon, hogy megírjam neki, hogy a mit velem csinál, az monumentális kaczerködés, az egy szabadúlni nem tudó áldozatnak kergetése az örültek házába. A félelem, hogy viszonyunk végkép megszakadhatna, hogy elveszne a remény is, visszatartott.

Sokszor látható elszomorodással sajnálkozott felettem, kért, hogy bocsássak meg neki, és biztatott, hogy fog jöni idő, melyben ha oly boldogtalanná tesz most, mint a minő ő maga: látni fogom, hogy nem lehet nő a világon, a ki úgy szerethessen, mint ő, olyan vágygyal, olyan hévvel, olyan odaadással. De minden kérdésemre az volt a válasz, hogy többet mondania nem lehet.

E közben mindig merészebb kísérletekkel folytatta sajátságos idomításomat, mert nem nevezhetem másképp azt a rendszert, mellyel uralmát fölöttem gyakorolta.

Igy későn este, mondván, hogy fáradt, bágyadt és gyöngé, lefeküdt, de nem bocsájtott el, hanem ágyához ültetett, és gyönyörködött benne, hogyan küzködik tekintetemben vágy és lemondás. És mégis véremet féken tartotta akarátának erejével, képzelmemet tüzelte bizonyos naivitással, felsorolotva magának, miben és mennyiben felelnek meg idomai az antik

ideálnak, és midőn a nagy lábujjra kerültünk és meg találtam jegyezni, hogy ez a szobrokon a második ujjnál jóval rövidebb, de mostan a cipők korcsosító hatása alatt rendesen hosszabb: gyermekiesen örült, hogy ebben is hasonlít régi szoborhoz.

Hogy ha egyszerűen oda hat, hogy szakítás nélkül, a vonzalomnak és lemondásnak közös alapján fejlődjék egy nyugodt viszony, a minő annyiszor követi a szenvedélyek hevét; ha nem vonz magához és nem izgat ép oly határozottan és hatályosan, mint a hogyan ugyanakkor távol tartott mégis: talán soha sem tudtam volna egyéniségének varázsa alól szabadúlni, vagy szabadúltam volna a lassú megúnás szokott utján.

De midőn végre láttam, hogy olyan állapotot akar állandósítani, mely tarthatatlan már azért is, mivel nincsen ember a világon, a ki akár szellemileg, akár physikailag el tudná viselni az egész idegrendszer ez állandó és nyugalom nélküli fellázítását: azt mondtam magamnak, hogy minden erőmmel komoly kísérletet kell tennem, hogy tudok-e tőle menekülni, komolyat, mint TANNHAUSER az ő VÉNUS-ával, érezvén a varázsban a kárhozatot.

De alig maradtam el tőle néhány napig, leküzdhetlenné tette visszavágyódásomat újabb levelével:

»Édesem. Hát már épen nem fog én hozzám eljöni? Valami oka van rá? Ha igen, mondja meg, mondjon csak annyit, hogy igen, és én nem fogom tovább faggatni; de ha csak megfeledezett rólam, azért nem jön, akkor engedje, hogy emlékébe hozzam azt, hogy vagyok.

»Ön most azt mondhatja, hogy én ellentmondásba jöttem magammal a miatt, hogy Önt kérem, hogy meglátogasson, de lássa utolsó látogatásaival annyira meg voltam elégedve; - no nem épen a két legutolsóval! - hogy csak így egyszerre, minden búcsú nélkül, nem tudom megszokni, hogy nem látom. Ez a bajom. Kérem tegyen róla.

» Üdvözetemet kérem átadni a szemeinek, tiszteletemet pedig homlokának.

»VELENCZE, márczius 29.

»IRMA.«

XVI.

És ismét a mámornak jöttek napjai.

Levelére visszatértem hozzá, de megmondtam neki elmaradásom okát, elmondtam az utóbbi viszony lehetetlenségét. És megölelve és csókokban fűrösztve susogta ismét elhomályosodó szemmel és kihevülő arczczal, hogy nem tud nélkülem ellenni és megfeledezik mindenről, és megtesz mindent, hogy el ne veszítsen.

A déli égajl bujaságával fakadt ki a tavasz, a szerelem hatalmas fakasztója; a dúsán zöldülő lídón voltunk naponként, órákig néztük a zúgó tenger hogy ostromolja folyton-folyvást, küldve hullámfalat hullámfal után, mint ezredet ezredre, a puha nyugodt fövénnyt, és mint törik meg, lapúl el és apad vissza egyik a másik után. Künn ebédeltünk derüs zene mellett a boschetoban és csöndes holdvilágos gondolázással, el a szigetek néma zárdái és magas temp-lomai közt, tértünk vissza a tündöklő vízi városba, nem a tündöklő város esti zajongásába: magányos, csöndes, hosszú, szerelmi éjszakára.

És mint a nyaktiló zuhan le, hogy kettémesse az életet, úgy jött ismét IRMÁ-nak egy levele:

»Édes ZOLTÁN, valóban nem fogadhatom el önt többé. Hogy miért lehetetlen, miért tettem eddig, vagy egyszer? arra csak azt felelhetem: mert szerettem, mert szeretem. Ezt mondom most is, mikor arra kell kérnem, hogy bizonytalan időre szüntesse be látogatásait. És kérem, ne haragudjék.

»VELENCZE, ápril 8.

IRMA«

XVII.

Ha mint férfiút a legnagyobb mértékben folytonos izgalomban tartott IRMA magaviselete, talán mint intellektuális lényt nem kevésbé bántott az, hogy nem voltam képes e magaviselet kielégítő magyarázatát találni.

IRMA múltja jogossá tett minden gyanút. És nem egyszer furdalt e múlt és furdalt e gyanú.

Igaz, soha sem fürkésztem ez irányban. Nem tartottam magamhoz méltónak? Vagy féltem az eredménytől? Nem tudom, mert igyekeztem ilyen tépelődést magamtól távol tartani, és inkább arra kerestem okokat, hogy ilyen gyanúnak, ha alapja volna, ez még éppen nem magyarázhatná magaviseletét.

Nem akartam jelentőséget tulajdonítani annak, hogy IRMA ismét s ismét szerelmet mutatott irántam és más iránt nem. Szerelem dolgában nem kell ügyes színésznőnek lennie: a legeggyűbb nő is félrevezetheti a legélesebben látó férfiút is; láttam akárhányszor, hogy férjének jelenlétében milyen közönyös tud lenni a nő kedvese iránt, milyen szerelmes férjébe. Inkább kellett azt tekintenem, hogy mindazok közül, a kiket IRMÁNÁL vagy IRMÁVAL láttam, pedig némelyiket gyakran és sokáig láttam nála, egyiken sem tudtam észrevenni soha bizalmasabb viszony jelét; pedig a férfiak, mivel kevesebb okuk van a rejtegetésre, de kevesebb érzékük is van arra, hogy a szerelem rejtést igényel, és főképp mivel kevesebb tapintatuk, és mindenekfelett kevesebb türelmük van, ritkán tudják huzamosabban megállni, hogy el ne árulják magukat: ezenfelül, ha IRMA mást szeretett, nem volt oka ezt előlem titkolni és a mi viszonyunkat folytatni. Ha pedig szerelem nélkül volt másnak kötelékében, ez a másik még kevésbé lett volna óvatos előttem, de IRMÁNAK kellett volna sokkal óvatosabbnak lennie szemben velem. Pedig bármilyen távol tartott magától, koronként, időről időre minden ismerőse előtt, sőt egészen idegenek szeme láttára is, szinte tüntetésszerűen árulta el viszonyunkat.

Másfelől, ha lett volna egy harmadik, ez alighanem beszéd tárgya lett volna. És beszéltek sokat egykori kalandjairól, de semmit sem a jelenről.

De nem marad e fenn még mindig a lehetőség, hogy valaki több szerelmi viszonyt tart fenn egyszerre és az egyiket titkolni akarja és tudja, a másikat nem?

Nem képzelhető-e ez éppen ily erős ösztönökkel és kielégítetlen, tépett, bódulatra szomjazó lelkelettel bíró nőnél, mint IRMA?

Nem-e a benső kielégítetlenség és disharmonia elnémitására számított izgalmi játék az, a mit velem űz?

Vagy a szinpad hősnője tanulmányozza-e az emberi jellemet és szenvedélyeket és teszi ezért lázas kísérletek tárgyává kiszemeltjét - hideg vérrel?

Vagy valóban monumentális dimenziókban vitt kaczerkodás, a mit űz?

És ha az, mi a célja?

Csak mulattatása? Vagy annak teljes leigázása, a kivel kaczerkodik?

Talán el akar érni valamit velem? Hatalmába akar ejteni, éreztetve velem, hogy nem tudok nélküle ellenni? Módra akar terelni, hogy biztosítsam magamnak?

Nóm akar lenni?

Nóm?

Képzetem-e ilyennek nőmet valaha?

Képzelte-e ilyennek anyám, midőn jövőmön tünődött?

Lehetne-e képzelni ennél nagyobb botrányt ismerőseim összes körében?

És vajjon, ha e perczen felül állana minden kételyen, hogy ez által ez izgalmas szerelem nyugodt bírását magamnak biztosíthatnám, ha tudnám, hogy gyötrésemnek csak ez az oka, és hogy azután megszűnnék a gyötres és maradna szerelme: nem venném-e nőmnek?

Mennyire másképp végezném akkor életemet, mint a hogyan nagy álmaimmal, becsvágygyal tele, kezdtem! De gyötrelmenél egyebet mit arattam nagy álmaimmal? És mit köszönök a világnak, hogy tekintettel legyek reá?

És »nőmmel« megjelenve otthon, nyilvános utcán, nem kellene-e remegnem, hogy férfiúval találkozom, a ki hátam mögött kaczagni kezdene és apró történeteket részletezne barátainak, melyeknek ő a hőse és...

És vajjon, ha szerelme miatt férfiú félrelök becsvágyat, becsületet, családot, közéletet és hazát... mondhat-e fölötte ítéletet az, a ki talán hasonló szerelmet nem ismert?

CLEOPATRA szerelme volt CAESAR-é és volt ANTONIUS-é. De egy volt-e a kettő? CAESAR napirendre tért fölötte egy éj után. ANTONIUS e szerelemben elfelejtett becsületet, nemzetet és uralmat a világ fölött. A mi CAESAR-nak jutott, azt el lehetett felejteni másnap reggel; a mi ANTONIUS-nak jutott, a fölött el lehetett felejteni a világhuralmat. Csak a férfiakban van-e a különbség? És nincs-e meg a szerelemben is, melyet élveztek?

Római imperator! Népek imádottja! Csataik istene! Birodalmak hódítója! Itélhet e fölötted az, a ki nem ismerte CLEOPATRA szerelmét úgy, mint te? CAESAR-nak odaadta magát. Téged szeretett. Ki tudja, mi lett volna CAESAR-ból, ha úgy szerette volna, mint téged, ha lehetne úgy szeretni hideg számított, mint a hogyan szeretni lehet MARC ANTONIUST, a ki szerelmét egy világgal fizeti, és évezredekre szálló hírnevet dob oda ráadásúl.

Férfiak, bámuljátok CAESAR-t! Az asszonyok ANTONIUS-t fogják szeretni. És a kérdés csak az, vajjon a férfiakat és bámulatukat, vagy az asszonyokat és szerelmüket becsüljük-e többre? Mert különben a dolog egyre megy, és JULIUS CAESAR-t ép úgy római aczél öli meg, mint ANTONIUS-t, és mindenesetre több köszönet van a nők szerelmében, mint a férfiak bámulatában.

XVIII.

Csodálatos, hogy az első napok után nyugodtabb lettem. Minél többet forgattam magamban IRMA magaviseletét, annál inkább szilárdult bennem a meggyőződés, hogy nem fog sok idő beletelni, és ő közelít megint, ha passiv maradok magam. És így bármit tervezgettem feltüzelt képzelettel, elmaradt mind, hogy helyet adjon a pusztá passivitásnak, melytől napról-napra inkább vártam a biztos eredményt. Magyarázni nem tudtam magamnak IRMÁ-t, de kiszámítani tudtam. Értetni nem értettem, de ismerni ismertem. Mert absolut passivitásom csakugyan elegendő volt arra, hogy már egy hét múlva újra kezdje a játékot, melyben most a vonzáson volt a sor.

»Édes ZOLTÁN, holnap, azaz ápril hó 16-án hangverseny lesz a FAVORITÁ-ban; én is elmegyek Z-nével, és nagyon szeretném, ha Önt ott láthatnám, igen nagyon szeretném. Kérem, ha nem haragszik reám - s ha haragszik, még inkább! - jöjjön ki oda, vagy hozzám, vagy a hajóhoz, hogy együtt menjünk; no vagy legalább, hogy ott legyen. Különben mi a fél hat órai hajóval megyünk...

»Április 15.

IRMA.«

XIX.

Látva tartózkodásom sikerét, nem mentem sem IRMÁ-hoz, sem a GENOVESI-féle apró gőzhöz, melyet elkényeztetve a Margit-szigeti gyors közlekedés által, nehézkessége, lassúsága miatt úgy is utáltam. BEPPO-val mentem a LIDÓ-ra és a hosszú sétányon át FAVORITA kertjébe, hol a tavasszal együtt megkezdődtek az esti hangversenyek is.

Strauss-keringőnek hangjai fogadtak messziről; bizonyos fölény érzete, mely számításom sikeréből folyt, a tarkán kivilágított bokrok, a chiosk tele fénnel, zenével, derülten társalgó és lakomázó emberekkel és STRAUSS-nak régi reminiscenciákat keltő ütemei elfújta belőlem minden sentimentalitást, bizonyos léha hangulatot ébresztettek bennem, és akaratom még hidegebb vérűvé tett, mint a minő talán voltam.

IRMA fehér köntösben volt és így könnyű volt azonnal észrevennem, ha nem is tudtam volna e nélkül is azonnal kiérezni a szerelmesnek ösztönével. Mindamellet épen nem siettem hozzájutni; minden ismerőssel szóba álltam, kivált nőkkel, némelyiknek asztalánál le is ültem és semmi sem lehetett természetesebb, mint a hogyan magának a tömegnek lassan váltakozó hullámozása által IRMA asztalához jutottam, a hol olyan nyugodt barátsággal, mintha köztünk semmi sem történt volna, üdvözöltem őt és társaságát.

Z-né volt, énekesnő mint IRMA, az ögyelgő tenorista és egy fiatal ur, a ki igen sokat tartott a színi körökben tett hódításaira; ez utóbbi nyilván nem tartozott a társasághoz, hanem csak mint vendég jött oda IRMÁ-nak udvarolni.

IRMA, a kit eddig is folyton megfigyeltem és a kin belépésemtől fogva igen meglátszott az ideges nyugtalanság, ha addig is csak szórakozottan ügyelt udvarlására, most már épen nem figyelt reá. A hódító, miután a társalgás vezetésére tett több kísérlete meghiúsult, heroicus fogáshoz folyamodott és sétát indítványozott. IRMA jónak találta az eszmét és felkelt. Az eszme szellemi tulajdonosa édes redőkbe szedett ábrázattal ugrott fel, de mielőtt ő tehetne volna, karomat nyújtottam IRMÁ-nak, aki azt úgy fogadta el, mint a mi magában értető. Mentünk. Utánunk a másik pár. A hódító megkövülve, talán ma is ott állana, ha nem ment volna más hódítás után.

A kis győzelemnek és a langyos éjnek, valamint IRMA csevegésének befolyása alatt mindinkább elenyészett minden bántalmamnak utóíze. Órákig sétáltunk; messze utánunk a másik pár. Reggel-fele haza vittem őket gondolámon. IRMA phantastikus és pajzán volt a szilajságig. A ST. GIORGE-MAGIORE sziget-temploma előtt meg kellett állnunk. IRMA felment a templom lépcsőzetén és onnan nézte a holdvilágban úszó szigeteket és a várost, míg nekünk a gondolában kellett maradnunk. Ő maga az egész képben a legmegkapóbb látvány volt; plastikus alakja hosszú fehér köntösében, a néma templom magas lépcsőin szoborként állott.

Még IRMÁ-nál theáztunk mind a négyen. Aztán haza kísértük Z-nét. Már világos reggel visszamentünk IRMÁ-hoz, miután az ögyelgő tenorista már elébb ajánlotta magát.

Hazamenet IRMA különböző arczképeiből egy egész csomót vittem magammal, mintegy a kibékülés zálogául.

Ime két levél ez időből, mely a legjobban tükrözi hangulatunkat, de kivált az IRMAÉT.

Egy kis kártya:

»Ha jobb unatkozásra nincs kilátása, kérem szerencséltesse ma délután szegény szolgálóját; a három órai hajóval indulok a LIDORA. IRMA. 4-30.

SÜRGÖS. HÓDOLATTAL.«

És e levél:

»Aranyos! Ma semmi esetre sem megyek ki a LIDORA. Ha máskor egészségem miatt megyek, ma csak rontanám. Tehát otthon várom.

»Most egyebet miért mondjak tollal, majd elmondom szóval!

»Adieu! Délután pedig repüljön hozzám, gondolája szárnyán. Én kitárt - - - - - ajtókkal várom.

»Hozza el kérem magával GOETHE költeményeit, igen hálás leszek, ha felolvasand belőle.

»És most, miután szellememet tökéletesen kimerítettem, fogadja honleányi üdvözletemet és lagunák lége által megdesztillált csókomat.

4-30 vagy nem - 5-1 ugy-e?«

»IRMA.«

XX.

Mintegy öt nappal utóbb lehetett, hogy ismét késő éjjelig voltam IRMA-nál. Elfelejtve a múlt-nak minden kínja. Kényeztetett a hogyan csak tudta. Más napra meg kellett ígérem, hogy ismét eljövök.

Nem volt otthon. Hiába kerestem mindenütt, a hol találhatni véltem. Egész estémet kelleetlenül töltöttem.

És a következő napon e levél:

»Tisztelt Uram. Végre is a vége csak az, hogy - vége.

»Előbb vagy utóbb valamivel, az nem sokat határoz; s az én érdekem azt kívánja, hogy mától fogva ne találkozzam Önnel többé.

»Fölvilágosítással, úgy tudom, nem tartozunk egymásnak s Ön hiszem, hogy szívesen el is engedi.

»Nincs is arra szükség.

»De nem mulaszthatom el megköszönni Önnek azt a néhány kellemes órát, melyet szellemdús társasága nekem szerzett.

»Legyen meggyőződve, hogy ezekre mindég igen kedvesen fogok emlékezni.

»Végül még kérem, ha? - vétettem Ön ellen, bármivel - vagy véték most? - bocsásson meg, és jó szemei mentsenek ki netán tulságos - hm! ugy-e különös gondolat, »szigort« akartam mondani? - velem szemben! - szigort képzelni!?! - no a mennyire szükség van rá, mentsen ki maga előtt kérem! Végre - minden jó velünk. No lám, még utóbb érzékenykedni kezdek, az már aztán igazán nem jól venné ki magát - tőlem! nos - Adieu.

»VELENCZE, 5-9.

IRMA.«

XXI.

Első szavaira megszibbadva, gépiesen, a hidegnek olyan érzésével, mint ha ereimből kiveszne a vér, olvastam végig e levelet. És midőn elvégeztem, ismét s ismét elejétől végig betűztem. Azon vettem magamat észre, hogy tisztán a gravitáció fizikai törvényénél fogva, mintegy tehetetlen tömeg ülök székesen, tehetetlen annyira, hogy a levél kihullott kezemből. Ennek zöreje riasztott fel; minden akaraterőm megfeszítésére volt szükségem, hogy megtaláljam a gondolkodás képességét. Első dolgom volt magamra csukni az ajtót. Nem tudtam volna elviselni élő lény tekintetét. A mint bennem megállott az élet, élettelen néma csend volt első, legfőbb szükségem.

Azután újra azt a levelet olvastam. Nem minden szavát, nem minden betűjét: minden betűjének minden vonását, a papírnak minden apró foltját elmémbe véstem. És aztán gondolkodni kezdtem.

Hogy ha legalább olyan leplezetlenül frivol nem lett volna. Úgy szólít meg, »tisztelt uram!« mintha üzleti levelet írta. Nem tudott találni semmi mást. »Végre is a vége csak az, hogy vége.« Milyen kelletlen, milyen unott lehetett egy viszony, melyet így végzünk. Milyen kicsinylett a viszony és az, a kinek mondják! De hát mire volt engem szerelemmel áztatnia!

Igaz: »valamivel elébb, vagy utóbb, az nem határoz.« De miért így!

Érdekével ellenkezik! De hát fel kellett e érdekének áldoznia halálig sértett önérzetemet, érdeke parancsolta-e, hogy ennyire nevetségessé tegyen önmagam előtt, demoni gúnyal fitogtatva, hogy milyen közönséges - nem, ez nem közönséges, - rendkívüli semmi az, miről ábrándoztam, a miért rajongtam, a mit imádtam, a miért megfélelkeztem mindenről, a miért azon a ponton voltam, hogy félre lökjek mindent: ez a szerelem, mely az élet sivárságából a mámor bódulatába ragadt, hogy hallatlan önámításon és gyötrelmeken át visszalökjön abba a pokolba, melynek neve élet életkedv és életcél nélkül, kifacsarva belőlem reménynek, hitnek, életviselési erőnek végső maradványait, hogy legyenek semmirevaló, elhasznált, félrelökött nyomorult.

Hát hülye voltam: hinni, hogy számomra lehet öröm és álmodni boldogságról; keresni még egyszer életokot, én, a ki három évtizedet éltem csak azért, hogy lássam, hogy nem vagyok életre való.

Bűnhődtem. Nem érdemeltem egyebet.

»Nem tartozunk egymásnak felvilágosítással.« Nem, oh nem tartozunk. Nem tartozol semmivel sem. Megízleltetted velem a boldogságot, életemben először meg, és visszalöktél, a honnan felszedtél, hogy legyenek nyomorultabb, mint valaha. Tartozni nem tartozol semmivel sem. Mulattál. És a vége az, hogy vége van. Miért ne mulattál volna, ha megtehetted, és miért tennéd tovább, ha ráuntál. De hogy »szívesen el is engedem« a felvilágosítást, azt ne hidd. Ha valamim volna, a mi neked érne valamit: odaadnám érte mind. De hiszen nincs.

Köszönöm, hogy megköszönöd »a néhány kellemes órát.« Oh, hogy neki nem volt az egész egyéb semmi, mint »néhány kellemes óra.« Egyéb semmi.

»És igen kedvesen fog rám emlékezni.« Nos hát lehet többet kívánni? Nem volna-e nekem is legokosabb ugyanezt tenni?

És milyen jó szívű! Aggódik, hogy talán vétett ellenem! Talán! És jó szemeim mentsék ki.

Mennyi együgyűséget olvashatott ki jó szemeimből.

»Minden jó velünk!« Mi van jó? Agyrém. Nem is fogalom, csak szó. Annak is hiábavaló.

»Nos - Adieu!« Lehetett-e volna bucsút geniálisabban kigondolni ilyen multság után? Hogyan illik hozzá. Milyen semmitmondó.

Azután elővettem régiebb leveleit.

Eloolvastam egymásután sorra. És végül a végsőt. Milyen jó collectió. Hogy belé nem örültem!

Aztán elővettem arczképeit.

Mindenik egy-egy szerep.

Mindenikből sugárzott egy-egy érzelem, egy-egy szenvedély.

Szerep, - szerep!

Mégegyszer elolvastam leveleit.

Azután gyönyörű eszmém támadt.

Koldúlnom nem lehet ott, a hol kidobtak.

Szemrehányást minek csinálnék ott, a hol kikaczagnak.

És mit is lehetne írni, a mi e levélre méltó válasz volna?

Hanem elküldöm neki leveleit, kezdve a legszerelmesebbtől egész az utolsóig.

De nem egyszerre. El sem olvasná és másnap nem gondolna velök többé, ha csak nem azért, hogy örüljön, hogy visszakapta.

Hanem egyenként. Mához épen egy hétre az elsőt, addig semmit. Azután minden héten egyet. Akkor elolvashatja mindeniket és összehasonlíthatja mindeniket az utolsóval. Eleibe hozom szerelmünket eleitől végig, hetenként egy darabot.

Emlékezzék vissza a mámor óráira, minden szavára, minden csókra, minden szeszélyére.

De az első után tűzbe dobhatja a többi felbontatlanul?

Nem volna nő, ha megtenné. Erre még ő sem képes. Ennyire mégis nő.

De hogy megváljak ettől a drága gyűjteménytől, azt nem lehet várni. És nem is az eredetieket küldöm. Azokhoz nincs joga. Hanem minden héten ráfordítok egy napot, hogy egy-egy levelét lemásoljam vonásról vonásra mint a hamisító, hogy megdöbbenjen saját írásától, mely mégis az enyém. Egy pontot, egy foltot nem fogok elfelejteni, ott lesz minden a maga helyén, szakasztott olyan, mint az eredeti. Megkapja hetenként ugyanazon a napon. Ha elutazik, ott a hol van. Énekesnő nem bújhat el; és vissza nem utasít egyet sem, mert félne, hogy másnak a kezébe jut. Így ha a collectiónak vége van, újra is lehet kezdeni. És nyerek annyit, hogy legalább minden héten lesz egy napom, a melyiken tudom, hogy miért vagyok a világon.

Őrületségnek fog ez látszani? Szemrehányásnak? Szerelemnek? Gúnynak? Mit tudom én! De ő sem fogja tudni, és nem volna nő, ha nem kínozná az, hogy nem tudja.

És ezenkívül tőlem nem hall semmit sem.

NEGYEDIK KÖNYV. DARVADY ZOLTÁN MINDENT ELVESZÍT ÉS MINDENNÉL TÖBBET NYER.

I.

Az egész napnak folytán eszembe sem jutott kimenni. A levelen kívül úgy megfeledkeztem mindenről, a mi van, hogy nem volt semmi, a mi eszembe juttassa, hogy oda künn is létezik világ. De a homálynak beálltával az elhagyatottság borzalma és egyuttal olyan valami kergető érzés szállt meg, mintha céltalanul és reménytelenül bár, bolyongnom kellene annak nyomában, a miről éreztem, hogy elérhetlenül veszve van.

A szélesebb utcák - vajmi keskenyek ezek is - tömve voltak tolongó emberárral; a szűk sikátorokat, a félreeső városrészeket bolyongtam be, míg vérem lázas löktetése ébresztett fel és figyelmeztetett, hogy az IRMA lakásához vezető corte bejáratán állok. Mint bűnös lapultam a falhoz és siettem észrevehetetlenül tova a legmélyebb árnyban, tele remegéssel arra a gondolatra, hogy ellenséges véletlen IRMÁ-t hozhatná utamba. Inkább szerettem volna, hogy elnyeljen a föld, semhogy vele itt találkozzam.

A RIVÁ-n voltam. Késő lehetett. Nagy időközökben vetődött elő egy-egy emberi alak. Csöndes volt a laguna. Viz és ég mélyen kék. Derengő homályban emelkedtek ki templomok és paloták. Álmosan pihentek hosszú sorokra kikötve a fekete gondolák. Kisérteti némaságban a nagy hajók óriás teste; csak itt-ott pislogott rajtuk egy-egy lámpa. Csak néha-néha hallatszott át róluk egy-egy rövidre szakított emberi hang. A világ ki volt halva. Hogyan tudja ez a VELENCZE örökké azt tükrözni, a mi lelkületünkben van?

Kiholt világban egyedül lenni: ez az érzés szállott meg. Egész idegrendszerem összerendezett, midőn gyors léptek közeledtek a piazzetáról. Egy nő volt, férfi kísérelével. Ijedve álltam egy oszlop árnyába; vérem keringését állította meg az a nem tudom honnan, miért eredt gondolat, hogy IRMA. Homályon és távolságon keresztül hatolni erőlködtem nézésemmel. Láttam őket gondolába szállni és annak sátrában eltűnni. Majd kinéztem szememmel, hogy az ablak kis nyílásán betekinthessek és nem láttam semmit sem, mint hogy a gondola lassan tova indult. Mindinkább közeledett egy nagy hajóhoz. Oldalához feküdt. Két árny felhaladt a lebecsült lépcsőn. A fedélzeten egy mécses bukkant fel. Minden csöndes, mozdulatlan. Aztán a hajó belsejében a kerek ablaknyílások egy során át fel-feltűnt tovahaladásában a mécses. Néztem, néztem, és semmi egyebet nem láttam, és mégis úgy láttam IRMÁ-t a hajón idegen emberrel - és a kínos képzeleték változata gyötrött - és későn, későn haza kerültem, fáradtan, kimerülten, csaknem összeesve, ágyamra dobtam magamat és nem tudtam aludni majd hidegtől, majd melegtől, és midőn végre elszenderedtem, álmomban is éreztem, hogyan szorítom össze csikorgó fogamat. Már korán reggel ébren voltam, és nem tudtam többé álmodni.

Másnap nem nyugodtam addig, míg ki nem tudtam, hogy ki ment a hajóra. A kormányos volt feleségével.

Napokon át kinoztam BEPPO-t, küldve őt IRMA után lesbe. Magam csak éjjel jártam ki. Visszatértét félelemmel vártam, gyötrődve, hogy mi hirt fog hozni. És mindig boszankodtam ügyetlenségén, ha avval tért vissza, hogy vagy egyáltalán semmit sem észlelt, vagy csak olyant, amiben semmi sem volt képzelmeimet igazoló. Ritkán járt ki, egyedül, vagy a színházba, vagy csak sétára, melyről ismét hazatért; hozzá nem ment senki.

Egyszer azt a hírt hozta, hogy IRMA elutazik. Az ujságban olvasta. Csakugyan az idénynek és az operai előadásoknak már régen vége volt. A művészek már mind elszéledtek más

színházakhoz. Jövő vasárnapra írták a velencei lapok IRMA elutazását LUCCA-ba. Szombaton egy csomagot kaptam. IRMA-nál maradt egyik könyvem volt. Hogyan forgattam keresztül-kasúl csomagolást és könyvet egy betű, egy jel, annak egy nyoma után, hogy nála volt. Semmi. De annyit tudtam, hogy másnap utazik.

Most láttam csak, hogy eddig VELENCZE nem volt kihalva. Most éreztem csak igazán üresnek. Most már nappal is kijártam, de minden cél, minden terv nélkül. Napról-napra nyomorékabbnak éreztem magamat. Nem tudtam kiállni a napnak hevét. Olyankor, ha a siroconak alig észre vehető áramlata tette nyirkossá a köveket, és a sikkasztó nedves melegben elalélt egész idegrendszerem, sem járás-keelésben, sem pihenésben nem tudtam helyemet találni. Néha megdöböntem arra az érzésre, mintha a szilárd kövezeten csupa szalmazsupban járnék. Vagy magasabban, vagy mélyebben volt a talaj, mint a hova lábamat raktam. Majd beleütődtem, majd belesülyedtem. Meg kellett állanom, hogy ne kezdjen velem forogni a világ. Reggelen- és esténként elébb egyszer-egyszer, majd olyan rendszeren, hogy már félig vártam, hallottam megkülönböztethetetlen zúgást, mint távoli harangét és fejem szédült.

Szabad levegőt! Természetet! Vadont!

Nem tudtam megmaradni VELENCZÉ-ben.

Először lélekzettem szabadon, midőn a svajczy határ óriás bástyáiról tekintettem vissza a lombard síkság violaszin kódének fátyolán keresztül messze átfehérlő sűrű-apró városokra és campanillekre.

Milyen éltető volt a magas bérczszoros hús levegője! Mint éreztem tágulni bágyadt szememet a havasok fehér lapjainak látására!

II.

A Wengern-Alp havasi háza volt az első hely, a hol maradásomat tudtam találni.

Minél inkább fordultam el embertől és világtól, annyival inkább tudtam belemélyedni a természetbe. De e zordon magány fenségéig nem tudtam nyugalmat találni a természetben sem. Emberek és emberi intézmények riasztottak el mindenünnen - tovább, tovább és bántották ingerlékeny idegzetemet mindenütt, a meddig póstakocsi, gőzhajó, vasút volt. Egy-egy kirándulásban a jegesre éreztem visszatérni erőmet. Mi az a gyönyör, melyet az egész szervezetet igénybe vevő ily merész fáradozásban érzünk? Csupán a természetben való gyönyör? Nem: a gyönyör önmagunkban, abban, hogy küzködve nehézségen győzünk, hogy erőnk kifejlesztésével együtt fejlődik önbizalom, önérzet, önbecsülés. VELENCZE síma márványkoczkáján tétozott léptem, fejem szédült; a jegesek azúr-kék szakadásain bizton haladtam keresztül, és nyugodt szemmel tekintettem a mélyen alant zöldelő vízbe. Pedig itten egy megcsuszamlás halál. De nem haláltól szédültem, hanem élettől.

Hanem visszatérve ily kirándulásról is a népes vendéglőbe, a természet ledér udvarlójának rajába, bántalommal vált ismét minden pillanatom.

A magányos havasi ház a korai idényben még nem volt a vándor-csoportok tanyája. Egyszer-egyszer jelent meg valami egyszerű ember, és ment tovább a túlsó völgybe rövid pihenés után. Ugyszólván magam voltam a háznéppel és csöndes éjjeleken át még inkább magam a JUNGFRÁU óriás hótömegeivel. Napokig mentem, mindég előttem e hótömegek, míg ide jutottam. Most közvetlen előttem emelkedtek, fenséges mozdulatlanságban, nyoma nélkül a nyugalmat háborító életnek. És törpe völgynek tetszett volna alattuk a havasi ház magaslata, ha nem tanuskodott volna messze szabad kilátás, csöndes szikla-omladékok némasága, és az

ezeknek sárga tömegeiből emelkedő sötét vihar-fenyő, hogy fölötte vagyunk az emberi lakhelyek nyomorának.

Ablakomból úgy tetszett, mintha csak puska lövésnyire kellene áthaladnom a sziklamezőkön, hogy kezemmel foghassam az óriás gúla tiszta havát. Itten béke van! Ez ezred éves, megközelíthetetlen, zavarhatatlan tiszta tömeg mellett eltörpülnek lázas szenvedélyeink, hiú vágyaink múltó céljai! Miért e lázak, miért e vágyak kínjai? Ezek a tömegek, mintha nem múlt volna el egy pillanat, állani fognak változatlanul azon módon, mint ma, midőn lázainknak, vágyainknak, önmagunknak nem lesz nyoma semmi többé, sehol a világon - nem lesz meg még a pusztá emlék sem.

Miért hogy hajhászva kétes gyönyört, fosztjuk meg önmagunkat örökké a létnek egyetlen tiszta gyönyörétől: a nyugalomtól?

Miért nem tudunk tanulni a természettől?

Miért akarással háborítani a létnek békéjét? Megértettelek természet: boldogság csak a békében, béke csak a lemondásban van.

Ismét ama napjára fordult a hét, a melyen leveleinek egy-egy mását küldtem el IRMÁ-nak. Nem mulasztottam el most sem.

De minden keserőség nélkül, csöndes bánattal, fájó szájalommal másoltam egyikét ama leveleinek, melyekben egy kielégíthetetlen természet kínja zokog. Néember! Mennyi van benned boldogságra és boldogításra való! De vágnak olthatatlan szomjában, telhetetlenség és csömör kínjai között hánykódva, boldogságod csak a mámor pillanata és keserű, panaszos, sivár boldogtalanság a mi előtte, a mi utána van. Boldogtalan! mindent megbocsájt, a ki mindent ért. Ez olthatatlan szomj nélkül nem volnál az a dús természet, a ki vagy.

Fájó szájalommal gondoltam IRMÁ-ra, kopár meredélyek partján ballagva. A környezet rideg fensége édes mosolyra engedett egy szakadásnak megközelíthetetlen ölében: sűrű mezőben virított a havasi rózsza. Úgy vágytam utána; meg kellett kapnom, ha soha vissza sem térnék. Megkaptam. Vissza is tértem egy marékkal tele. És újra vágyam volt: elküldeni a levéllel együtt, béke, bocsánat, enyhülés jeléül. De mi érkeznek hozzá? Egy csomó száraz gally. Nem a mi életünk forró lüktetésébe való e virág. Ledobtam a mélységbe. Hadd örvendjen hűs nyugalomának haláláig. Neki lehet. Nekünk nem, - csak a halál után.

III.

És néhány héttel utóbb ismét VELENCZÉ-ben voltam.

Leveleim elfogytak. Sorra elküldtem mind. Ekkor volt, hogy történetből kezembe került egy hirlap, melyben IRMA nevének akadt meg szemem. Azt írta, hogy a FENICE nyári idényt nyitott meg, melynek előadásában IRMA fog énekelni. Ha eddig legalább egy-egy levelet küldhettem IRMÁ-hoz hetenként, mostan, midőn ezekből kifogytam és érzületemmel ellenkezett, hogy a játékot újra kezdjem, egy újabb elszakadásnak ürességét éreztem, mely még türethetlenebbé vált, midőn a lapnak híre felelevenítette a régi emlékeket. Nem gondolkodást, még kevésbé tervet, csak ösztönt követtem, midőn visszatértem VELENCZÉ-be. Igaz, nem ellentétes érzelmek, nem küzdelem nélkül tettem. Hitegetnem kellett magamat, hogy nem gyöngeség, a mi oda húz. Végre is, mondom, mindenkinek van joga VELENCZÉ-ben lenni, és ha én oda megyek, abból nem következik egyéb semmi, mint hogy ott vagyok, mint száz és ezer más.

Daczára annak, hogy az utóbbi években a lidói tengeri fürdővel együtt divatba jött második velencei idényt tartani a nyár derekán, midőn a tikkasztó hőségben a velencei uraságok azt hitetik el magukkal, hogy hűvösebben vannak a vízből kiemelkedő márvány palotáikban, mint

a campagnának tavasszal felkeresett nyári lakaiban, az idegenek pedig, - igaz, hogy jó részt csak olaszországiak - a LIDÓ hullámverését veszik ürügyül: daczára ennek, nem VELENCZE iránti első szerelmem világitásában tünt fel előttem ezuttal a lagunák városa. A havasok friss levegője után mindjárt az első belépésben valami fullasztó volt, és kivéve tán a PAPADOPOLI grófok tündéres kerti estélyeit, a nyári idény e culmináló ünnepélyeit, csak lankasztóan hatott reám minden a nyári VELENCZÉ-ben. A LIDÓ hullámmainak ringató játéka, mely időközről-időközre mint tollat felkapja az embert, hogy ép oly gyorsan tova haladván a partra törő hullámfal, ismét letegyje, ruganyosságot csalt a tagokba; a parti puha meleg fővényben heverés, mely alatt a szervezetnek belsejéig hatolhattak a tenger vizét leszárító napsugarak, sajátos, rejtelmes kéjjel töltöttek el, melybe mélán vegyült az elveszett kedvesnek emlékezete: de e csalfa ruganyosság, e bágyasztó kéjelgés után annyival inkább nyert erőt a visszahatás, és hosszú órák, félnapok teltek bele amaz önfeledt semmittevésbe, mely nem élet, hanem csak vegetáció, és melyben az elmét is mozdulatlanlanság lepi meg, midőn a szemet önkéntelenül le bilincseli a fénylő tenger távol láthatárán mozdulatlanoknak tetsző, de az optikai csalódás által a tenger színe fölé a légkörbe emelt vitorlások meseszerű tüneménye.

Ez volt főfoglalkozásom. Napról-napra halasztottam a FENICÉ-t, a hűvös templomokat és galeriákat nem mertem látogatni, mert IRMÁ-val féltem találkozni. És ha a piaczon, vagy éppen a szűk utczákon távolról feltűnt valamely szürke-fakó színekbe öltözött női alak, ijedelemtől dobogott szívem, míg meg nem győződtem, hogy - nem IRMA.

IV.

Minden este öltözködtem, hogy a FENICÉ-be menjek. Mindannyiszor megakadtam Florián kávéházánál. Csak útközben veszek egy granatinát, mondám magamnak. Bevárom a ballet végét, mondám azután. Holnap megyek, mondám végre, és eltelt az est a piacra messze kitolt szék-tömeg közt nyüzsgő hűsellők nézésében.

Utoljára is azt hiszem az az eszme vitt a színházba, hogy beülök egy színpad melletti sarokpáholyba, arra az oldalára, a hova a csillár világitása nem hatolhat; mert az a két érzés vivódott bennem, hogy szeretném IRMÁT nézni, hosszan, zavartalan, úgy a mint csak színpadra kiállítva lehet valakit nézni, de nem tudnám elviselni azt, hogy ő nézzen és talán nevéssen engem.

Nem volt a színpadon, midőn beléptem. A leghátulsó, legsötétebb zúgban vontam meg magamat. Semmit sem láttam, semmit sem hallottam a folyó jelenetből: csak IRMA belépését vártam.

Minő fenség! Mennyi nemesség alakjában, tartásában, ábrázatában! Hogyan tudta viselni az antik fehér ruhát! Soha nem láttam élő lényt, mely mintha a görög szobrok sorából lépett volna ki, úgy mint ebben a jelmezben ő.

Honnan veszi ezt a nemességet, ha olyan, mint a minőnek magát utolsó levelében mutatta?

Midőn nagy áriájára intett a karmester és egy pillanatra néma csendbe merült az egész ház az a gondolat villant rajtam keresztül, hogy első hangjainál kiülök hirtelen egészen előre, a színpad melletti szögletbe, a hol a legerősebb világitás esik reám, a hol, meg voltam győződve, tüstént látnia kell.

Egy pillanat alatt ott voltam. Soha gyorsabban nem követtem elhatározást. Nem tudom mi szállott meg, hogy azt kívántam, hogy a váratlan látástól zavarodjék meg, akadjon fel. Azt hiszem szerettem volna a botrányt. Szerencsére jobban tudott magán uralkodni, mint én. Meglátott azonnal. De csak egy pillanat volt, hogy rajtam függött csodálkozó szeme. Arczában egy vonás nem változott. Mégis mintha hangja vibrált volna. Mindenesetre másképp énekelte első tactusait, mint utólszor hallottam. Elhalóbb volt csengésük.

Nem mintha énekelné őket, mintha öntudatlanul fakadnának kebeléből halkán, panaszosan. Csak a crescendoban látszott ébredezni, hogy majdan magával ragadja az egész házat szenvedélyének villanyos tüzével.

A ház tapsolt, tombolt, mintha először hallotta volna ezt az éneket. Zavar fokozta-e önkéntelenül a művészi hatást? Avagy zavartalanul tudott új hatásokra emelkedni? Ki tudná nekem megmondani.

Ha a szinpadon volt nem vettem le róla szememet. Ez jogom volt. Ezért fizettem. A szinfalak közt, bár jól oda láttam, ignoráltam. Nem volt többé jogom, tekintetét úgy mint egykor keresni. Mégis nem lehetett észre nem vennem, hogy egy lombos decoratió rejtekéből rajtam függ tekintete. Egyéb-e ez pusztá természetes kíváncsiságnál? Szerettem volna olvasni szeméből; és mégis nem tudtam oda nézni. Hanem fogtam magamat és egyik páholyba látogattam, a hol női ismerőseim közül a legszebbek és legkaczerábbak egyike ült nagy legyezője mögött.

V.

KÜLÖNÖS, hogy míg addig egyszer sem hozott IRMA útjába a véletlen, és mindig csak a remegésnél maradt, hogy ő az, aki ottan jó, alig hogy a színházban meglátott, találkoztunk a téren is.

Egész testemen remegtem, midőn egyszerre magam előtt láttam. Csak midőn elhaladt vettem észre, hogy nem köszöntöttem. Nem tudtam hogyan fogja venni, de gyötrött a gondolat, hogy szándékos, boszuló sértésnek veheti. Bármit tett velem, sérteni nem lett volna szabad, mert nő volt.

Midőn ismét láttam a színházban, a hova most már nap nap mellett eljártam, nem tudtam megállani, hogy tekintetét ne keressem a szinfalak közt is. És panaszos, szomorú tekintete lebilincselte nézésemet.

Mit akar még tőlem? Tehát ahoz a fordulathoz jutunk, hogy ő neki van panasza, szemrehányása és én vagyok a bántó?

Még azután is, a mi köztünk történt, nem akar békében hagyni?

Ujra szövődjenek egy lehetetlen viszonynak szálai?

Nem.

Elutazom. Hová? Nem tudom. Akárhova. Rosznak elég jó lesz minden hely.

És ismét egyik napról a másikra halasztottam elutazásomat.

Ekkor kaptam megint levelet anyámtól, a hol annyiszor ismételt sürgetéseit ismételte, hogy térjek haza.

Úgy látszék, hallott valamit IRMÁRÓL. A félénk anyai szív czélzását véltem leveléből kiolvasni.

Nem tudtam elég elfogulatlan lenni, hogy belássam, hogy a válságok, melyeken átmentem, igazolták az anyai félelmet. Elkedvetlenedtem, hogy gyermeknek tekint, akit igazgatni kell. Éreztettem ezt válaszomban is, melyben megirtam, hogy még ne várjon.

Oh bár siettem volna hozzá, - az anyai szívhez, melyben egyedül van rendíthetetlen, soha nem változó tiszta szeretet.

De mintha daemoni erő bilincselte volna le, nem tudtam elhagyni VELENCÉ-t. És mégis menekülni akartam tőle. Hosszú, magányos kirándulásokat tettem BEPPO-val, majd a virágos

BRENTÁ-ra, majd a világtól elmaradt CHIOGGIÁ-ba, de legszívesebben a tengerbe és posványba elsüllyedt régi TORCELLO-ba, a hol egy-egy oszlopon, egy-egy bolthajtáson kívül csak az ősrégi templom áll még, végmaradványa egy elmerült, egykor VELENCZÉ-nél nem kevésbé fényes, büszke második laguna-városnak.

Mégis volt erőm legalább a színházba nem menni.

VI.

Egyik reggel ébredve, levelet kaptam, melynek feliratát megtekintve, azt hittem, hogy még álmodom.

De a levél kezemben volt. IRMA levele. Egy perczig nem tudtam volna vonásait félreismerni.

Minden cím nélkül apró, sűrű betűkben így szólt:

»Ön többé nem figyel reám. Oh, milyen nagyon fáj ez a tudat nekem! Épen annyira fáj, mint jól esett azt hinnem, hogy egy kevésbé érdeklődik mintlétem iránt. Most már soha sem látom! Napról-napra nyugtalanabb leszek. Most már nem bírom megállani, hogy meg ne kérdezzem, kérjem, mondja meg, mit tettem, a miért végkép megvet? Kérem adja tudtomra, én adtam-e okot a legutóbbi időben arra, hogy egészen elfeledjen? Talán menthetem magam? Én nem akarom azt, hogy Önt - nem akarom - boldogtalanabb lennék, mint most vagyok, ha Ön nem gondolna velem többé! Lássá, én soha, soha nem becsültem, nem szerettem úgy senkit még, mint Önt, és nem tudom feledni soha. Utóbbi időkben, midőn énekeltem, a színházban volt mindég, és ez nekem oly végtelen jól esett, hogy ki nem tudom mondani. Önnek énekeltem, csak az Ön tetszését óhajtottam, azt hittem, azért jön, mert tudja, mily jót tesz vele! Most is mindig, mikor a színpadra lépek, az az első, hogy Önt keresem, de már háromszor játsztam üres ház előtt! Istenem, hogy fáj a szívem. Ön nem volt ott. Mit vétettem legutóbb, hogy e jótettét megvonta tőlem? Lássá, Ön az egyetlen ember az én világomban, a kinek nem szégyenlem bevallani, hogy igen nagyon szenvedek, sokat sírok, most is, mikor Önnek írok, nem bírom visszafojtani könnyűimet, az istenre kérem, ne nevéssen ki, én nagyon, nagyon, végtelen szerencsétlen vagyok.

»Az egyetlen örömöm eddig az volt, hogy Önt láttam mikor felléptem, most már az sincs, semmim, semmim sincs!

»Oh, hogy szeretném az Ön bölcsessége előtt bevádolni magamat, kipanaszolni magamat az Ön jó, jó és nyugodt, nyugodt és nyugalmat adó szemei előtt, kisírní keservemet, mellyel egész lelkem tele van. Ne vessen meg kérem, hogy így panaszlok, bocsásson meg, ha terhére van, de lássa nő vagyok és igen nagyon szerencsétlen és nincs senkim, nincs egy lélek, a kinek néha kipanaszoljam kínomat. Ön tudja szerencsétlenségem alapját, Ön már vigasztalt engem, és én nyugodt is voltam akkor.

»Oh, hogy keresem mindég azokat a szemeket, a melyek annyi erőt képesek adni e nyomorúlt élet elviselésére, és hiába! Felfogja Ön az én kérelmemet? Megérti zilált, határozott alap nélküli panaszomat? Adja isten, hogy megértse és hogy Ön olyan állapotban legyen, hogy némileg segíthessen gyámoltalanságomon, mely Önhöz kiált segélyért.

IRMA.«

Első impulsusom az volt, hogy hozzá rohanok. De viszonyunk egész lefolyása tolúlt nyomban elém, és visszaborzadtam a gondolatától, hogy ily viszonyt újra kezdjek. Ha IRMA sértett,

kaptam elégtételt, többet, mint képzelhetém. Ha szerencsétlenné tett, nem tette szerencsétlenné magát is? Keserőség nem marad bennem semmi és éreztem egyuttal, hogy szeretni nem szüntem meg soha. Mit tegyek, midőn tán rajtam áll, hogy visszaadjam mindkettőnknek a boldogságot? De nem-e vakmerő ábránd, boldogságról álmodozni? Nem-e régiebbeknek csupán újabb, bővített kiadása e levél, és mi biztosít az ellen, hogy ismét csak oda vezet, a hová a többi?

Biztosítékok!

Tisztán kell látnom. Biztosítva csak úgy lehetek, ha szívének rekeszeibe látok. Ha rejtélyét önmaga megadja előttem. E rejtélyével együtt elfogja veszíteni dämónságát. Nő lesz, nem sphynx többé. Egy lehetőség van: ha mindennél erősebb benne szerelme, ha meg tudom hajlítani magam előtt, akkor szabad mernem. És miből láthatnám ezt inkább, mintha arra kényszerítem, hogy magyarázatát adja annak, a mit velem tett?

És ehez képest: igen, vagy nem.

Ez a vallomás keservesen nehéz lesz. De ha képes reá, akkor az enyém. E nélkül legfeljebb én volnék az övé, és erre többé nem bír rá!

De éreztem, hogy erre alkudoznom nem lehet; és igen közel fekvő módhoz folyamodtam. Utolsó levelét, melyben annyi cynismussal szakított velem, nem küldtem volt el a többi másolatok sorában. Válasz gyanánt elküldöm neki most. Vagy hallgat erre, vagy magyarázatát adja.

VII.

Sem ezt, sem azt nem tette meg.

Nővel szemben hiába való dilemmát felállítani. A hol a férfi csak kettő közt való választást lát, a nő bizonyosan harmadik útat vesz.

IRMA levele minden számításomat és minden elhatározásomat is halomra döntötte.

»Bocsásson meg,« - így szólt - »még egyszer én vagyok!«

»Azt hiszem, félreértette legutóbbi leveletem, különben, - úgy hiszem, - nem lehetett akarata nekem ily fájdalmat okozni. Mert válasza szíven talált, és ép oly szellemdús lett volna, mint keserű nekem, ha nem kellene Önt, - most az egyszer túlszigorral, vagy azzal vádolnom, hogy büntetését igen roszkor sujtotta. Istenem, hát olyan hangon volt az a levél írva, hogy Ön olvasásánál csak sérelmére és annak megboszulására tudott gondolni? Egy pillanatra sem jutott eszébe azon lelki állapot, melyben lennem kellett, hogy úgy írjak! Hisz én Önt tökéletes embernek tartom, okosnak, jónak; miért akarja az Ön iránti érzelmemet így megsemmisíteni, hisz én nem akarok vele *Önnek* terhére lenni, és *nekem* igen drága.

»Hisz én csak azt mondtam, hogy igen-igen árva vagyok, és pusztának találom a színházat és saját lelkemet, ha szinpadon kell kiállanom, és Önt nem látom ott; aztán egy kissé kipanaszkodtam magamat asszonyosan, és arra kértem, jöjjön el egyszer-egyszer oda, a hol láthatom, a színházba, mert ezzel igen megkönnyíti utálatos életem elviselését, a melyhez, tudja Ön ugy-e, hogy mindenki ragaszkodik, még csak egy szalmaszálát lát, melytől megmentését reméli.

»Én egy jó tettere kértem Önt, és Ön ezt arra használja alkalmúl, hogy büntessen egy oly tettemért, mely magában hordta már a legnagyobb büntetést, és a mely miatt azóta

folyvást szenvedek, pedig nem is könnyelműségből követtem el, hanem sok küzdés után határoztam el magamat reá, hisz erénynek hittem akkor, - ezt Ön, tudom nem érti. - Most már látom, érzem, hogy egyik életeremet metszettem akkor el, de tudom azt is, hogy jóvá nem tehetem, csak annyit kérek, a mennyit Ön magától is megtett a legutóbbi napokig; azt, hogy legyen ott néha, mikor játszanom kell.

»Ez volt egyetlen óhajom, ez volt kérelmem Önhöz, melyet még egyszer ismételek, de a melyre nem kértem, és nem kérek feleletet levélben.

»Isten önnel.

IRMA.«

VIII.

E levél után egészen megváltozott világításban láttam mindent.

A nyugodt erő, a méltóság mondhatnám, mellyel írva volt, kicsinyesnek, méltatlannak érezte velem saját eljárásomat. A sorok közül panaszló szemrehányásai annál inkább hatottak, mivel önmagamat léptették fel önmagam ellen. Vádolnom kellett magamat, hogy épen azt tettem, a mit kerülni akartam: sértő, boszuló voltam. Úgy láttam egyszerre, hogy hozzám intézett feljajdulására hideg gúny volt az, a mivel feleltem. Ezt nem akartam. De ezenfelül szerencsétlensége meghatott, gyöngesége ellágyított, és szerelme, mely mindezek mellett oly mélyen és mégis a lemondás tartózkodásával, szinte megneemesült eszményiséggel nyilvánult: a szánalom vonzódását, az elkövetett hiba jóvátételének természetes ösztönét tetézte és élénkítette mindannak egyszerre ébredő emlékével, a mi a múltban édes vala.

Hiába forgattam elmémben, miért, hogyan gondolhatta erénynek azt a borzasztó levelet, mely előttem lázadásnak tetszett minden jobb érzés ellen. De hajlandó voltam elhinni és szinte ujjongással olvastam megtagadását, azt, hogy saját érzelmeinek ellenére írta.

Feltételeimet elfeledtem; tépelődéseimet félrelöktem. Elhalványult minden a szánalom, az általam elkövetett bántalom érzete, a jóvátétel vágya és az előtt a mámoros gondolat előtt, hogy még egyszer győzhet minden tekinteten a szerelem, melyet legyőzni mind a történetek után sem képes egyikünk sem.

A határozók a levél végsorai voltak.

Ha IRMA ezt a szerelmet nem akarná, miért akarja táplálni, éleszteni újra s újra viszontlátás által?

Ha képes volna magát igazolni, miért térjek annak útjából, a miben boldogságomat kerestem?

Hogy azután, a mit tett, fél hozzám közeledni, fél a visszautasítástól, nem-e természetes? És mégis, a mit mostan tesz, nem-e félénk közeledés?

Kétes minden. De mivel minden kétes, minden lehető.

Miért nem fejezi be levelét egyszerűen avval, hogy feleletet nem vár. Miért mondja, hogy nem vár feleletet levélben?

Nem gondol-e arra, hogy közvetlen találkozásban egy szó, egy pillanat eligazíthat mindent?

Tehát újra találkozunk?

Igen. Csak közvetlen találkozás vethet véget e befejezetlenségnek, adhat bizonyosságot, dönthet úgy, vagy dönthet így, de dönthet. Egyéb semmi.

Nem szabad gyávának lennem. Bármi legyen az eredmény, nem szabad visszariadnom az alkalomtól, az egyetlen lehetőségtől, hogy találjak befejezést, teljeset, vagy folytatást, lehetségeset, de véget vessek ennek az elviselhetlen hánykódásnak.

Bármi legyen az eredmény, eredményt és bizonyosságot akarok. Megyek. Megyek nyugodtan. Nem fogom panaszkodni az én bánalmamat, nem fogom koldúlni, a mire benső kényszer nem indítja, de meg fogom hallgatni és fogok itélni. Erre jogom van nekem és joga van neki is. Lehet, hogy ez az utolsó lépés. De épen azért meg kell tennem.

IX.

IRMA lakásába lépve, megtudtam a cselédtől, hogy látogatója van. Áadtam neki kártyámat azzal az izennel, hogy kéretem asszonyát, hogy fél óra múlva egyedül legyen.

A leány - új volt és nem ismert - nagy szemeket meresztett reám ennek a sajátságos követelésnek hallatára. De akármit gondolt, látta biztos elszántságomon, hogy engedelmessé kell. Határozott és biztos parancsnak az emberek többnyire engedelmessé válnak, ha nem is tudják miért. Tudja a parancsoló, gondolják.

A milyen kellemetlenül érintett eleinte, hogy IRMÁ-t nem lelem egyedül, most mégis örvendtem neki. Előre is tájékozást vártam abból, vajjon kérésemet teljesíti-e vagy sem.

A félóra eltelt ugyanazzal, a mivel eltelt az út: a sajátságos találkozás lefolyását festette ki képzelemem előre, tévelyegve a lehetőségeken, mámorosodva a lázas jelenetekben.

Midőn visszatértem, IRMA csakugyan egyedül volt. A leány nagy szolgálatkészséggel vezetett be. Szemei azt a gondolatot árulták el: »mindent értek.« Pedig semmit sem értett. De hamar láttam, hogy magam sem vagyok kedvezőbb helyzetben.

Ha félnék, ha bánkodó, vagy ha csábító nőt vártam: csalódtam.

A komoly nyugalomban, mellyel fogadott, lehetett tán valami bánata a lemondásnak. De ez csak határozottabbá tette nyugalomát. Nyílt szeméből sugárzott gyöngéd jóindulat, de szenvedély melege nem; inkább volt benne talán valami szánalom; ez még inkább fokozta azt a zavart, mely azonnal véget vetett biztosságomnak, midőn IRMÁ-t a zavarnak árnyán is felül levőnek találtam.

Azt hittem, így viselheti magát nő beteg mellett, a kin sajnálkozik, a kit csillapítani akar, de a kinek kívánságait teljesítenie nem szabad.

Evvel a magatartással szemben fölény nincs.

Talán ha régi lakásán találtam volna, a régi környezetben, leltem volna egy szót a régi hangon.

De idegen helyt idegennek éreztem magamat. Midőn IRMA intésére az első szobából a belsőbe mentem, hiába jártattam szememet, hogy otthonosságot merítsek a régi, kedves, egyszerű butorokból és ékítésekéből. Mindenütt új, ismeretlen tárult elém, és mindenben ismeretlen szellem. Semmi rendetlen, semmi naiv többé a szobák berendezésében. Minden olyan csiszolt, olyan feszes, olyan igényteljes, a nagy szőnyegektől a nagy aczélmetszetekig.

Még egy szót sem váltottunk, midőn leültünk. És kalapomat sem tudtam letenni kezemből. Idegen voltam.

Ki tudná megmondani, hogy erejének minő megfeszítésével tudta fenntartani IRMA nyugalomát. Talán megdől e nyugalom, ha csak egy szó is képes ajkamon kitörni abból, a mi bennem

dolgozott, panaszból, szerelemből. De egy árva szóra nem lettem volna képes olyanra, melyben erő van. Ismét fölényének egész hatása alatt voltam. Éreztem, hogy semmit sem érek el, még egy árva mentséget sem. Végre mégis beszélni kellett. Küzködtem legalább külső nyugalomért. Mintha megfojtott volna minden szó. Mintha nem lett volna levegőm, mintha nem lett volna hangom. Majd félhangon beszéltem, szakadozott mondatokban. Legalább okát akartam adni, hogy miért jöttem, és menteni magam, hogy miért válaszoltam levelére úgy, a hogy tettem.

- »Bocsásson meg, hogy eljöttem. Tudom, nem kellett volna. Nincs jogom. De magyarázattal tartozom magának és magamnak. Ugyanazért nem akartam új levelezésbe bocsájtkozni, amiért nem voltam képes levelének kivánságát teljesíteni. Ezért feleltem úgy, a hogy tettem. Érthetőnek szántam, de nem sértőnek.«

Többet akartam mondani, de egy szóval nem voltam többre képes. IRMA csöndes, szomorú, de nyugodt, tiszta hangon felelt.

- »Azt gondoltam, talán szívesen megteszi értem és csak csekélység a mit kérek. Ha eddig ott volt, gondoltam megteheti, hogy eljőjön ezután is.«

- »Igen, ott voltam, mert látni akartam. De látása szerencsétlenné tett újra s újra. S mivel mindennek vége van, és mivel hogy akkori levele után folytatása nem is lehet többé: bocsásson meg, ha nem akarom újra s újra feléleszteni azt, a mi nekem csak kín lehet, és ha feledni nem tudom, legalább kerülöm azt, a mi felfrissíti. Ha úgy kell lenni, hogy vége legyen, legyen vége egészen.«

Talán mivel kész voltam arra, hogy vége legyen egészen és talán mivel egyuttal felkelve, véget akartam vetni e kínos jelenetnek is: több nyugalommal mondtam utolsó szavaimat. De egyuttal éreztem, hogy a végső fordulat előtt állok. Szavaim akármilyen tartózkodók voltak, bennük volt az utolsó felhívás, hogy magát mentse, levelét magyarázza, ha akarja és tudja; hogy beismerje, hogy kivánsága fen nem tartható, vagy hogy nem áll tarthatatlanságának motivuma: az hogy mindennek vége van, és folytatása többé nem lehet.

Nem értett, vagy nem akart érteni? Azt hiszem, nem akart érteni. Felelete ígéret volt, hogy semmivel sem lesz többé terhemre és köszönet, hogy még egyszer láthatott.

Evvel mindennek vége volt. »Én köszönöm, hogy megengedte,« - mondtam és újra éreztem, hogy elszakadunk egymástól; és még egyszer meghajtvam magamat - mint idegen - siettem ki az előszobán, a hol alig volt ideje utamból állani az ajtóban leskődő leánynak.

X.

Hazamenet kábitó zene harsogott elém a MÁRK-térről. Vágytam valami kábitó után. Leültem a sűrű tömeg közé, két oszlop mély árnyába, a hol inkább reméltem magamat egyedül érezhetni, mint szobám magányában, tele IRMA emlékével, IRMA arczképeivel, furdaló gondolataimmal.

De ezek a furdaló gondolatok itt sem hagytak el. Ismét annak a szerencsétlen teremtésnek éreztem magamat, a kinek olyan életet kell élnie, melyből megtagadtaték minden, a miért élni érdemes. E hangulatnak tompa apáthiájából folyton megújúlva vergődött fel a kérdés, hogy mi magyarázhatja meg IRMA ellentmondással megoldhatlanul teljes viseletét?

Féltékeny voltam. És mindinkább beledolgoztam magamat a gyanúba, a vádakba; szinte kaczagni tudtam volna önmagamon, hogy mint éretlen gyermek szerencsétlen tudok lenni egy kaczer nő változó szeszélyei miatt.

Kezdttem magamat józanítani és vigasztalni. Vajjon, kérdeztem magamtól, nem ismerem-e eléggé a szinpadit világot, hogy komoly érzelmeket tudok lényeihez kötni? Bámúlni őket, gyönyörködni bennük, míg a szinpadon állanak, méltán lehet. De csak éretlen gyermek viheti át a szinpad benyomásait magánéletükre. És ha ezeket a benyomásokat mégis átvinné az ember magánéletükre, mit vihetne át józan elmével? Nem-e azt, hogy életük fele hazug öröm és álnok fájdalom közt telik? Hogy művészetüknek kétes eredete és jelleme ámitás. Alakoskodás, hiúság reá üti bélyegét a legjobbakra is. A nézőtérről kell szemlélni mindent, a mi a szinpadhoz tartozik: közelről értéktelen hamis.

Igy józanítottam és vigasztaltam magam, és talán még szerencsétlenebbnek éreztem magam, mint annak előtte. Mert mi tehetett volna szerencsétlenebbé, mint épen a tudat, hogy az egyetlen, a miben még élni, hinni tudtam, értéktelen, hamis.

Mintha csak most kezdtek volna körülöttem társalogni, úgy ütötte meg fülemet élesen egyik szomszéd asztaltól IRMA szinpadit neve.

- »Hát te nem tudtad« - így ragadta meg a szót az ott ülő fiatal emberek egyike - hogy SIGNORA MIRA a tábornoknak kedvese? Hiszen azt mindenki tudja! Látod ott jön G... conteval. Mindég el jön VELENCZÉ-be, ha itt van kedvese.

Fejembe tódult a vér. Első impulsusom az volt, hogy megrohanjam a szólót. De meg voltam kövülve párisi tábornokom gyors, hetyke lépéssel közeledő alakjának látásától. Mielőtt még magamhoz térhettem volna, eltűnt ismét a folyton hullámzó tömegben. Mint egy látomány, olyan volt az egész. De a szomszédos asztaltársaság ott ült és valamennyie a távozott tábornok után bámészkodott.

Ismét azt akartam tenni, hogy feleletre vonjam a szólót. Mert mintha egy papirosfalat lyukgatott volna előttem keresztül, úgy véltem most egyszerre mindent látni, mindent érteni. Nem-e az ő társaságában láttam IRMÁ-t először? Nem beszélt-e róla bizalmasan, könnyedén? Nem jött-e rövid időközökben minduntalan VELENCZÉ-be, midőn IRMA itt volt, holott az ő üzletei alig vezették volna különben ide. És mégis IRMÁ-nál nem találtam soha! Miért? Mert bizonyára egyedül fogadta. Nem magyarázza-e ez, hogy néha oly óvatos volt, néha minden korlátot félre tett? Hogy majd vonzott, majd távol tartott? Igen, ez megmagyaráz mindent. Tehát olyan voltam, mint a férjek, a kik utolsók tudják meg, a miről mindenki beszél?

És mégis fel voltam zudúlva az ellen, a ki úgy beszélt erről a dologról, a mit mindenki tud, és a miről ezért beszélni is fölösleges. Igen, mert százszor is igaz az, hogy az ember tudhatja hogy vonzalmát méltatlanra vesztegette, tárgya értéktelenné, sőt gyűlöltté válhatott, és mégis másoktól nem akarja ugyanazt hallani.

Szükségem volt minden józan eszemre, hogy nevetségessé ne tegyem magamat oly fellépés által, melyre hiába kerestem volna jogcímet.

Forrongó szívvel siettem lakom magányába.

Álmatlan éj után IRMA arcsképeit láttam a napvilágnak első sugarában.

Ez az utolsó, a mi megmaradt. De ellököm utolsó emlékét is.

Összeszedtem a képeket, melyeket mámoros órában kaptam tőle. Boritékba tettem, melyre ráírtam a tábornok nevét. És az egészet második boritékban visszaküldtem annak, a kitől kaptam.

»Ön igen kegyetlen és még inkább igaztalan; azon férfiú hozzám teljesen idegen!

IRMA.«

Ezeket a sorokat kaptam tőle válaszul.

És még egy utóirat:

»Miért nem égette el őket, ha nem akarta megtartani? Ennyit Öntől nem érdelek, higgye el, nem. Oh kérem, kérem, maradjon olyannak előttem, a minőnek ismertem, ne igyekezzék minden áron közönségesnek látszani előttem, hisz kétségbe kell esnem!

»Nem hiszem, hogy önmaga is hinné azt, a mivel sérteni akar.

IRMA.«

És ismét a kétely vivódott bennem és halmozott el IRMA vádjainál keserűbb önváddal. Hiszen puszta szón alapúlt gyanúm, mely mit sem bizonyíthat. Csak annyi volt bizonyos, hogy ezután mindennek vége van.

XI.

És több bizonyosságot szerezni nem maradt alkalmam.

Oly hangulatban, melyben azt hittem, hogy semmi sem maradt többé számomra, még önbecsülésem sem, tudtomra hozta, hogy van még valamim, mindeneknél drágább, anyám levele.

Valami érzetével a megszégyenültségnek, a félelemnek, de egyuttal a kimondhatatlan vonzalomnak törtem fel az olyan régóta nem érintett drága kezeknek levelét, és az első szó, melyet olvastam: »Daruvár« - az ősi romot varázsolta élém, mely mezőre és erdőre messze kitekint, alatta a csöndes lakházat, melyet játékaim zajával töltöttem be egykor, és melyben most egy csöndes asszony busúl utánam, egy szomorú asszony, a kinek elaggott szíve felujjongna, ha nála keresném, a mit hiába üldöztem a nagyvilágban: pihenést, nyugalmat, szeretetet. De megindulásom mélyebb s mélyebb lőn, a mint végigolvasám e levelet:

»Édes egyetlen fiam!«

»Akkor, a mikor először kértelek, hogy vess véget távol bolyongásodnak, nem magamra gondoltam. Jól esett volna akkor is, mint mindég, ismét simogatni homlokodat. De nem magam miatt, miattad kértelek, mert minden leveled után újra féltettelek és azt gondoltam, hogy gonddal és szeretettel foglak kényeztetni, és meg fogom vigasztalni szomorú szivedet, és meg fogom gyógyítani beteg lelkedet és vissza foglak adni az életnek, hogy erős férfi légy, apáidnak fia, anyád büszkesége, öröme, mint a ki voltál annyi éveken át, életének jutalma, végső vigasza, kin a siralomtól megfogyatkozott szememet az utolsó pillanatban is jártatva, nyugodtan mondhatnám az úrnak, »hagyd békében távozni szolgálódat, mert eleget éltem.

»De mostan magamért sürgetlek, mert a félelemnek remegése szállt meg, hogy elérkeznék az én óráim, minekelőtte még egyszer, utólszor láthattam volna az én fiamat, és szememből megy a víz és elfordul bennem a sziv a gondolatra, hogy ez utolsó vigasz megtagadtatnék tőlem. Megszárazasztotta arcom az életnek sanyara, fiam, az én napjaim leteltek. Mintha szájalommal tekintene reám a daruvárnak csonka tornya, mely úgy áll még ma is, mint a mikor boldog ifjú asszonynak látott, holottan mostan görnyedve tekintek reá, magam is elhagyatott rom, elhagyatva, feledve mindenkitől: hiszen én egyetlen édes fiam után is hiába küldöm könyörgésemet.

»De nem akarok pörölni, mint az a vén asszonyok szokása. Ne vegyed panasznak, ha esengek utánad, még egyszer hadd hajtsam erős válladra fejemet. Éjnek éjszakáján valamint a lopó közeledik hozzám a félelem, hogy soha többé nem látlak. Kinek-kinek meg van a maga réme a kisértetnek idején, de az ifjúnak joga és ereje van bizalommal és reménnyel szembeszállani véle, - nekem nincs. Az én korom magára is halálos nyavala és erőmet fogyasztja azon felül folyton folyvást a keserőség, hogy az én magzatom, a kiben tovább élnek, mint hontalan bujdosó ebben az életben, nem tudja feltalálni a nyugalomnak tüzhelyét. Itt van a te honod, miért kergeted telhetetlen lelkülettel a távollevőt, mérhetlen álmokban hadd ábrándozzék az ifju, a ki még nem tud a tethez, te férfi vagy, nyúlj a meglevőhöz, szeresd a mi közel van, cselekedj ott, a hova sorsod állított, és szeretetben és tettben fel fogod lelteni, a mit álmok mérhetetlensége meg nem adhat. Értem én, hogy fáj másképp találnod a világot, mint minőnek ifjú nemes álmaidban képzeléd. Légy és maradj olyan, mint a minőnek szeretnéd a többieket. De vegyed őket úgy, mint a minők. Tudom én, hogy csak a sekély sziv és a sekély elme van megkimélve a csalódástól. A közönséges a nemes álmok csalódása után közönségessé válik. A gyöngye, mely nemesebb, semhogy közönségessé váljék, összeroskad. Az erős és nemes erőt merít magából a csalódásból is. Magában az által hogy felismerte, felemelkedik önmaga fölé és ha elzártak találja az utat, melyen haladt, bátran tekint körül új ösvény után, hogy habozás és csüggedés nélkül küzködjék előre!

»Oh fiam! Neked biztatásra, bátorításra és szeretetre van szükséged, nekem látásodra, hogy megadhassam neked. Kérve kérlek annakokáért, térj vissza hozzá, a kinek legboldogabb napja volt, midőn a világra hozott, és a kinek nincs vágyódása több, mint hogy benned lelhesse fel utolsó boldogságát és a ki ha téged még egyszer láthatna, nyúgodtan, erősen, bizalomteljesen, elégedetten távoznék, hogy közelébb az úrhoz imádkozhassék éretted. Forrón ölel

ANYÁD.«

XXI.

Szakadatlanul utaztam éjjel-nappal, városról-városra, tartományról tartományra.

Nem vettem magamnak több időt az úti készülétekre, mint a mennyi a legközelebbi vonatig kellett. A mi ügyem-dolgom még elintézendő volt, ráhagytam az öreg RANZORA. Megszereztük egymást olasz óráinkban, külföldi hosszas bolyongásomban ő volt az egyetlen ember, a kihez közelebbi és tartós viszonyba léptem. Kikisért a vasúthoz és meleg kézszorítással bucsúztunk. BEPPOT magammal vittem. Őt is megszerettem és szívesen maradt nálam. Elkényeztetett gondosságával és nem tudtam volna többé nélkülözni.

Nem váltakoztak utamban oly gyorsan a vidékek képei, mint egymást üző gondolataim.

Egy elfecsérelt életre gondoltam vissza, harmincz évre, melyben nem sikerült semmi. Melyben kapkodtam elérhetlen ködképek, kezeim közt szétfoszlók után; és ez esztelen vadászat alatt odahagytam az egyetlenegyét, a mi való és mégis drága, drága és mégis való volt: anyám édes tüzhelyét, a hol szerettek, a hol szeretni tudtam.

Soha nem kellett volna egyebet keresnem. Mert nincs, a mi a keresést megérdemelné.

Nem fogok többé keresni olyat, a mi meg nem érdemli az árt, mit érte fizetni kell. Másképp kell annak alkotva lenni, a ki boldogság mámorára, dicsőség küzdelmére teremve volna.

Nyugalom a lemondás lesz, melegítve drága, maradó, változhatlan érzéstől, mely minden gondomat magába fogja foglalni. És mi bánthatna engem, legyen akármi és akárminő, ha nem törődöm többé egyéb semmivel, mint hogy jóvá tegyem, a mit vétettem azon az öreg asszonyon, a kinek én voltam minden fájdalma és minden öröme, a kinek nyájas ajkain mosolyt látni, a kinek végső perceit boldogítani olyan jól fog esni!

Majd tünődve gondoltam IRMÁ-ra és ilyenkor örültem, hogy egyedül vagyok, mert úgy éreztem, mintha pirúlnom kellene mások előtt. Miért van az, hogy a női szív vagy üres, vagy megoldhatlan rejtély! És e rejtéllyel szemben utóljára még azt sem tudtam meghatározni, melyikünknek kell egymásnak többet megbocsájtani?

Kielégíthetetlenek mi mind a ketten, ép úgy kellett egymáshoz vonzódnunk, mint a milyen lehetetlen volt, hogy egymásnak megmaradjunk. Ez volt a szükséges. Minden egyéb csupán esetleg volt.

És ismét s ismét annyira gondoltam az egyetlenre, a mi megmaradt és szívem rekeszei szorongtak a gondolattól, hogy mi lenne, ha ő sem maradna meg?...

Három napos utazás után, mely alatt csak azért szállottam ki az egyik vonatból, hogy beszálljak a másikba, közeledtem a szülőföldhöz.

A nagy, egyhangú, fakó égtől borított fakó síkság határán felvetődött az első dombos láncz és büszkén emelkedtek ki a távolból a kéklő bérczek, melyek alján apáimnak bölcsője és sírja állt.

Csak néhány óra még, és elértük a kis várost, mely félig már otthonnak tetszett, mert vasuti állomásunk volt, jóllehet csaknem egy napi járás volt még hozzá DARUVÁR.

Nem időztem többet, mint a mi szükséges volt, hogy a kora hajnali órában kocsit szerezzek. Nem beszéltem senkivel, siettem, nehogy valaki megvigye, vagy megizenje érkezésem hírét, minekelőtte megérkezném magam. Igazán gyermekesen tudtam örülni egész utamon annak, hogy mire édes anyám alig várhatott levelet, betoppanok magam, hogy ott maradjak nála, mindég, mindég!

Alig engedtem pihenő időt a bérelt lovaknak; annál végtelenebbnek tetszett az út, minél inkább közeledtem végéhez, minél inkább lőn ismerősebb-ismerősebb minden domb, minden forrás s minden fa.

Olyan közelnek tetszett már a DARUVÁR csonka tornya, úgy hívott, hívott s még olyan sokáig volt, olyan messze!

És végre mégis a falu alatt voltam és olyan kíváncsian keresve kerestem egy-egy ismerős alakot. Csodálkoztam és szinte boszankodtam, hogy daczára a kora délutáni órának, nincsen egy árva lélek sem a földeken; és aztán mégis örültem, hogy nincsen senki sem, a ki fel-lármázná a falut és házunkat.

A kocsit a kertek mögött állíttattam meg, itten szálltam le, és hogy ne lássa senki sem érkezésemet, hátulról kerültem a gazdasági épületek közt udvarunknak.

És mintha minden kihalt volna, minden üres!

Ünnep van-e ma? Vecsernyén vannak-e? A falu harangja szól.

Nem az. Tele van az egész udvar a falu népével. Mi van ma?

A falu harangja szól.

De e közül a sok régi ismerős közül nem szól egyik is. Bámészan tekintenek reám. És a mint közibük sietek, intve egy-egy régi jóembernek, némán, ijedve engednek helyet.

Mi van ma? - Félelem szállott meg.

És az előttem oszló tömegből, mely néma volt, mint a temető, kihallatszik egy hang:

»In paradisum deducant te angeli
»Etcum Lazaro quondam paupere
»Habeas requiem sempiternam.

Leszegezve állottam. Éreztem mint húzódik össze koponyámon a bőr, mint tódul fejemhez a vér, egy füstfelleget láttam, fülemben a harang és az ének összezúgott, és helyben a mint álltam, roskadtam össze.

XIII.

Midőn először eszméltem, régi szobámban, régi ágyamban találtam magam.

BEPPO volt mellettem és öreg papunk. Csak az ő látására tértem a történetek teljes tudatára.

Anyám koporsója régen be volt falazva a sírboltba.

Soha, soha nem fogom látni többé nyájas arcját. Soha!

Első indulatom volt sírjához jutni. Nem volt erőm ágyamból fölemelkedni.

Napok teltek el, míg lábbadozni kezdtem. Hetek, míg hű szolgám és az öreg lelkész által támogatva, elvánszoroghattam a sírbolthoz.

Az egész idő alatt dolgozott bennem a gondolat, hogy még egyszer látnom kell arcját.

A sírirat szavai: - »*Nyúgodjék békében*« tartóztattak, hogy ne töressem fel a falat,... a koporsót.

Csak midőn innen visszatértem, volt bátorságom meghallgatni végső szenvedésének történetét. Végső szenvedése rövid volt. Hosszú volt az előtte való: egy egész élet.

- »Nincs miért élnem!«

- »Az élet kötelesség!« Válaszolta az öreg pap.

Az egyszerű ember egyszerű szavai, melyekkel késő éjnek idején bucsúzott, megdöbbenettek.

Az egész idő alatt az üres vigasznak, hideg okoskodásnak egyetlenegy szavával nem bántotta fájdalmamat. És a mit mostan mondott, az sem betanúlt bölcseségnek, hanem önkéntelenül fakadt mély, benső meggyőződésnek hangzott.

Hogyan van az, hogy a mi annyiszor hallva, mindég csak szellemtelen közhelynek tetszett, kiejtve igaz hangon, a fogékonyság egy pillanatában, egészen új világot tud deríteni lelkületünkbe?

Mióta tőle hallottam, ez a három szó zsong fülemben: »az élet kötelesség.«

Igen: az élet kötelesség! Van miért élni, mert az élet kötelesség.

Egész életem nem volt semmi, mert minden volt, csak kötelesség nem.

Hitvány én, a ki elhittem magammal, hogy nemesebb vágyakkal vagyok telve!

Életem minden gyötrelme mi volt egyéb, mint mértéktelen, ki nem elégíthető, hiú önzés!

Nem-e magamra gondoltam minden vágyamban? Nem-e önzés volt dicsvágyam, nem-e önzés, midőn hajhásztam a boldogságot?

Elégedetlen voltam magammal és az egész világgal, mert mindég csak magamra és ki nem elégített vágyaimra gondoltam; és tétlenül fecsértem el életemet, meddő panaszok közt, hogy önérzettel, becsülettel, meggyőződéssel kellene fizetnem, a mire vágyom. Mert minden vágyom önző volt, és megfeledeztem arról, hogy van ok a tette az önös eredményen, és a sikeren kívül is, mert a kit a tette a kötelesség indít, annak nem kell sem önérzetet, sem becsületet, sem meggyőződést félrelökni, hogy elérje a célját, mert célja az, hogy kötelességét teljesítse.

És ha csalódnunk kell mindenben, és ha nem elégítheti ki vágyainkat semmi, és ha az önzés éhesebb lesz, minél többet nyert: lehet-e megnyugvást keresni egyébben, mint abban, a miben egyedül van megnyugvás, még akkor is ha az eredmény, a siker semmi: a teljesített kötelesség tudatában?

Én kikóstoltam az életet. És minden önös vágnak fenekén találtam keserüséget. Engem nem csábíthat többé semmi. A mi eltántoríthatna, nincs.

Az élet kötelesség.

Még egyszer ki fogok lépni az életbe.

És ha fülembé zúg a nemtelenek és lelkiismeretlenek vásári zaja, nem fogok előre menekülni másodszer is. Hanem azt fogom magamnak mondani, hogy itten *kötelességet* kell teljesíteni. És azt fogom magamnak mondani, hogy minél kevesebben vannak, akik teljesítik, teljesíteni kell annyival inkább.

Anyám! A ki örömed és bánatod, reményed és aggodásod volt: fiad azt akarja, hogy ha életedben nem, sírodon valósúljon reményed.

Ki az életbe!

»Munkálkodó légy, nem panaszkodó!«